

TOPLUMSAL DIşLANMA PRATİKLERİ ÜZERİNDEN TRABZON’DA ENGELLİ KADINLAR¹

Nezahat ALTUNTAş DUMAN²

Gölmelek DOĞANAY³

ÖZ

Toplum, kendisini oluşturan bireylerden toplumsal normlara uygun davranmasını bekler. Kendisinden beklenen rolleri yerine getiren, kültürel normlara uygun bedenler toplumun devamlılığını sağlama noktasında yeterli görülürlerken, söz konusu normların dışında kalan bedenler ötekileştirilmekte ve toplumsal sistemin dışına itilmektedir. Bu bağlamda, engelli bedenlerin sergiledikleri performanslar yetersiz görölmekte ve engelliler için toplumun kıyısında yaşamak bir kader olmaktadır.

Yapılan alışmalar kadın engellilerin, engelli erkeklere kıyasla toplumsal dışlanma ve ayrımcılığı daha ağır yaşadıklarını göstermektedir. Engelli olma durumu özellikle kadınların yaşadığı toplumsal cinsiyet eşitsizliğini arttırmaktadır. Böylece toplum tarafından ideal bedene sahip olmadığı düşünölen engelli kadının bedeni görünmez olmakta ve toplumdan izole edilme sonucuyla karşılaşılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Trabzon’da yaşayan engelli kadınların toplumdan, toplumsal cinsiyet rollerinden, eğitim, ekonomi ve siyaset alanlarından dışlanma süreçlerini analiz etmektir. Çalışmaya temel oluşturan veriler, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı desteği ile KTÜ Kadın Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından gerçekleştirilen “Trabzon’da Engelli Kadınlar ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği” projesi kapsamında yapılan saha araştırmasına dayanmaktadır.

¹ Bu makale, 1-3 Aralık 2016’da ODTÜ’de gerçekleştirilen VIII. Ulusal Sosyoloji Kongresi’nde aynı başlıkla yeralan sözel bildiri sunumunun geliştirilmesiyle oluşturulmuştur.

² Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Faköltesi, Kamu Yönetimi Bölümü

³ Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Faköltesi, Kamu Yönetimi Bölümü

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Engelli Kadın, Toplumsal Dışlanma, Feminist Engellilik Araştırmaları, Engellilik Sosyolojisi.

DISABLED WOMEN IN TRABZON ON SOCIAL EXCLUSION PRACTICES

ABSTRACT

The Society expects its members to behave in accordance with social norms. While the bodies conforming to the cultural norms fulfilling the roles expected of them are considered sufficient to maintain the continuity of the society, the bodies signified abnormal are marginalized and alienated from the social system. In this context, the performances exhibited by disabled bodies are considered inadequate, and it is a destiny for the disabled people to live on the marge of society.

Studies show that disabled women experience social exclusion and discrimination more than disabled men. Disability increases gender inequality to the detriment of women. Thus, the body of a disabled woman, who has not an ideal body form, is invisible and isolated from society.

The purpose of this study is to analyze the processes of exclusion of disabled women living in Trabzon from the gender roles, as well as from spheres of education, economy and politics. The data of this study is based on the field research of the project titled “Disabled Women and Gender Inequality in Trabzon” which was conducted by the KTU Women Studies Research Center with the support of the Ministry of Family and Social Policy.

Keywords: Gender, Disabled Women, Social Exclusion, Feminist Disability Studies, Sociology of Disability.

1. GİRİŞ

2007 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde medyaya “Pilow Angel” adında bir hikâye yansımıştır. Hikâye, “Pilow Angel” olarak isimlendirilen engelli bir kız çocuğunun, 2004 yılında etik kurulun onayı ile bir dizi operasyondan geçerek büyümesi ve cinsel gelişiminin durdurulması olayını anlatır. Ashley, her zaman bir çocuk görünümüne sahip olacak, göğüsleri gelişmeyecek, regl olamayacak ve hamile kalamayacaktır. Çünkü uzmanlar tarafından bütün kadınsı özelliklerinden arındırılması gerektiği önerisi, ailesi tarafından da uygun görülmüştür. Bu durum şunu göstermektedir: Toplum tarafından öteki olarak damgalanan Ashley’nin engelli bedeni, bir kadın olarak toplumda geçerli olan beden algısına uygun olmadığından ve bu durumu değiştirmek mümkün görünmediğinden tıbbi yöntemlerle ehlileştirilmiş ve norm içine dâhil edilmeye çalışılmıştır (Hall, 2011a).

Engelli kadınlar toplumsal normlar çerçevesinde stereotipleştirilen bedenleri nedeniyle ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal anlamda toplumdan dışlanmaktadır. Daha da önemlisi engelli kadınların bedeni Ashley örneğinde olduğu gibi disiplin altına alınmakta, ötekileştirilmekte ve toplumsal cinsiyet rollerinden arındırılmaktadır. Kültürel normlara uygun bedenler toplumun devamlılığını sağlama noktasında yeterli görülürlerken, söz konusu normların dışında kalan bedenler ötekileştirilmekte ve toplumsal sistemin dışına itilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, bedenlerine yüklenen olumsuz anlamlar nedeniyle engelli kadınların toplumdan, toplumsal cinsiyet rollerinden, çalışma ve eğitim alanlarından dışlanma süreçlerini analiz etmektir. Engelliliği ve kadın olmayı toplumsal bir kurgu olarak ele alan feminist engellilik araştırmaları çalışmanın temellendirildiği yaklaşım olarak seçilmiştir. Engellilik ve toplumsal cinsiyeti sorunsallaştıran teorilerden faydalanılarak hazırlanan çalışma, toplumsal cinsiyet ve engellilik arasındaki ilişkiyi Trabzon’daki engelli kadınların deneyimleri üzerinden okumayı hedeflemektedir.

TÜİK 2011 Nüfus ve Konut Araştırması (NKA) sonuçlarına göre, Türkiye’de en az bir engeli olanların oranı %6,9’dur. Böylece TÜİK 2011 verilerine göre, Türkiye’deki engellilik oranının, %15 olan dünya ortalamasından daha düşük olduğu ileri sürülebilir.⁴ Türkiye’deki engellilik oranı kadınlarda (%7,9) erkeklere (%5,9) oranla daha yüksektir. İllerin kendi nüfusuna göre engellilik oranlarına bakıldığında Giresun (%13,5), Çorum (%12,4) ve Erzincan (%12,4) en yüksek oranlara sahipken; engellilik oranı en düşük olan iller ise Muş (%4,3), Kocaeli (%4,6) ve Ankara (%5)’dir. Bu makalenin konusunu oluşturan Trabzon’da ise, kendi nüfusu içindeki engelli oranı toplamda %9,1 ile Türkiye’deki diğer illerle kıyaslandığında ortalama olarak yüksek engelli nüfusuna sahip olduğu görülmektedir. Söz konusu oran kadınlarda %11,1 ile erkeklerden (%7) daha yüksektir (TÜİK, 2011: 79). Yine aynı verilere göre, kadın engelli oranı Trabzon’da (%11,1) Türkiye ortalamasının (%5,9) neredeyse iki katıdır. Diğer taraftan, Doğu Karadeniz bölgesi ataerkil bir toplum yapısına sahiptir. Dolayısıyla Trabzon’da yaşayan engelli kadınların hem engelli hem de kadın olma gibi iki dezavantaj grubunun mensubu olmaları, çalışmanın önemini arttırmaktadır.

Çalışmanın ana sorunsalını Trabzon’da yaşayan engelli kadınların kadınlık ve engellilik durumlarını nasıl tanımladıkları ve maruz kaldıkları çifte dezavantaj durumunu nasıl deneyimledikleri oluşturmaktadır. Bu sorunsal çerçevesinde aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

1. Trabzonlu engelli kadınlar kamusal alanda ne kadar görünürdür?
2. Trabzonlu engelli kadınlar eğitim, çalışma ve siyasal katılıma erişim konusunda engellemelerle karşılaşılıyorlar mı? Yeteneklerini sergileyebilecekleri alanlar açılıyor mu?

⁴ Bazı engellilik oranı hesaplamalarında söz konusu orana kronik hastalar da eklenmektedir. Bu durumda oran, Türkiye için %12,29 olmaktadır (TÜİK, 2002).

3. Trabzonlu engelli kadınlar kadınlık statüsüne erişim noktasında hangi engellemelerle karşılaşmaktadırlar? Kadın olmanın gerektirdiği toplumsal olarak kurgulanmış sorumluluklardan ne kadarı paylarına düşmektedir, hangilerine layık görülmemektedirler?

Çalışmada kullanılan veriler, 1 Ocak-31 Aralık 2015 tarihleri arasında Engelliler Destek Programı (EDES) çerçevesinde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı desteği ile KTÜ Kadın Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından gerçekleştirilen “Trabzon’da Engelli Kadınlar ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği” projesi kapsamında yapılan saha araştırmasından elde edilmiştir. Zihinsel engelliler, Alzheimer hastaları çalışma kapsamından çıkarılmış, evren 2672 olarak belirlenmiş ve %5 örnekleme hatası ile örneklem büyüklüğü 286 olarak hesaplanmıştır. Trabzon’da yaşayan 18-65 yaş arasındaki 286 engelli kadına anket uygulanmış, 24 engelli kadın ile derinlemesine mülakat ve 9 engelli kadın ile odak grup çalışması yapılmıştır.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Engellilik sosyolojisinin Türkiye’de oldukça yeni bir alan olması (Burcu, 2015a) dolayısıyla ilk bölüm söz konusu bilimsel yaklaşıma ayrılmıştır. Bu bölümde daha çok engelliliğe sosyal model çerçevesinde bakan feminist engellilik araştırmaları üzerinde durulmuş ve çalışma söz konusu yaklaşımı temel almıştır. İkinci bölüm “Trabzon’da Engelli Kadınlar ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği” araştırmasının yöntemi ve araştırmaya katılan engelli kadınların demografik bilgilerine ayrılmıştır. Üçüncü bölümde ise, Trabzon’da yaşayan engelli kadınların bedenlerine yüklenen olumsuz anlamlar ve bu anlamlar dolayısıyla kadınlık rolleri, eğitim, çalışma ve siyaset alanlarından dışlanma süreçlerinin izi sürülmüştür.

2.TEORİK ÇERÇEVE

Tarihsel süreç içerisinde bakıldığında engelliler her zaman toplumsal baskı ile karşılaşmış; toplumsal, ekonomik ve politik süreçlerin dışında tutulmuşlardır. Söz konusu baskı, toplum ve kültür tarafından yaratılmıştır. Çünkü toplum, bedeni yorumlamakta ve ona toplumsal normlar ve söylemler çerçevesinde

birtakım anlamlar yüklemektedir (Masson, 2013: 114). Buna göre engelli bedenler damgalanmakta ve toplum dışına itilmekte ya da çeşitli toplumsal kurumlar aracılığıyla normalleştirilmeye çalışılmaktadır. Böylece engellilik sosyolojisi Batıda gelişmiş ve zamanla Batılı olmayan diğer ülkelere yayılmıştır. Öte yandan, zamanla engelliliğin toplumsal cinsiyet, ırk, cinsel yönelim, meslek gibi sosyal ayrımlarla üst üste bindiği çalışmalar da önem kazanmıştır (Vernon ve Swain, 2002). Özellikle engelliliğin toplumsal cinsiyetle ilişkilendirildiği çalışmalar hızla artmaktadır.

Engelli kadınların engellilik ve kadınlık halini farklı deneyimlediklerini savunan feminist engellilik araştırmaları dikkat çekmektedir. Söz konusu yaklaşıma göre, engellilik tıpkı toplumsal cinsiyet gibi toplumsal bir kurgu olarak inşa edilmektedir. Böylece hem engelli hem de kadın olmanın kesiştiği bir bedene sahip olmaktan ötürü çoklu toplumsal baskıya maruz kalan engelli kadınların kendilerine has sorunlarını anlayabilmek için feminist yaklaşımlardan faydalanmak gerekmektedir. Feminist engellilik araştırmaları, engelli kadınların engelli erkeklere ve engeli bulunmayan kadınlara göre farklı sorunlar yaşadığını savunmaktadır. Engelli kadınlar, engelli erkeklere göre daha yoksuldur; rehabilitasyon hizmetleri, eğitim ve iş imkanlarına erişimleri daha kısıtlıdır; kamusal alanda görünür değillerdir, aileleri ile birlikte yaşamakta ve cinsel tacize maruz kalabilmektedirler (Goodley, 2011: 35). Engelli kadınların ayrıca engelli olmayan kadınlardan farklı olarak flört etmeleri, evlenmeleri, çocuk sahibi olmaları engellenmekte ve cinsel varlıkları reddedilebilmektedir. Bu bağlamda, ilk bölümde engellilik sosyolojisi içerisinde yer alan feminist engellilik araştırmalarından bahsedilecek ve çalışma genel olarak söz konusu teorik yaklaşımla temellendirilecektir.

2.1. Engelli Kadının Toplumsal İnşası ve Feminist Engellilik Araştırmaları

Engelliliği açıklayan iki model bulunmaktadır: Medikal model ve sosyal model. 20. yy.’ın başlarında engelliliğin tanımını yapan “medikal model”, engellilik halini hastalık ve yeti kaybı olarak kabul etmektedir. Engelliliği psikolojik ve biyolojik bozukluk olarak görmekte ve söz konusu hastalıklı durumun tıbbi müdahale ile ehlileştirilmesi, iyileştirilmesi gerektiği fikrini savunmaktadır (Shakespeare, 2006: 199;

Abu-Habib, 1997: 11). Medikal model, engelli bireylerin toplumsal hayatlarında maruz kaldıkları baskı ve dışlanma pratiklerini görmezden gelmekte ve toplumsal ve kültürel çevrelerinin bireyleri engelledikleri gerçeği üzerinde durmamaktadır (Burcu, 2015a: 324). Zamanla engellilik araştırmalarında bir çok yönüyle eksik kalan medikal model terk edilmiş ve sosyal model geliştirilmiştir.

Sosyal model öncelikle engellilik ve sakatlık arasındaki ayrım üzerinde durmaktadır. Buna göre, sakatlık ne kadar özel ve kişisel bir olgu ise, engellilik bir o kadar yapısal, kamusal, toplumsal, kültürel ve siyasal bir olgudur (Shakespeare, 2006: 198; Goodley, 2011: 1). Sakatlık fiziksel, biyolojik ve psikolojik bir gerçekliğe işaret ederken, engellilik sakatlığa sahip bireylerin gündelik hayatlarında toplum tarafından engellileştirilmelerini ifade etmektedir. Ancak sosyal model bireylerin sakatlık halini göz ardı etmemekte, söz konusu sakatlık hali üzerindeki ekonomik, politik ve toplumsal olarak inşa edilen kısıtlamalara odaklanmaktadır (Barnes, vd., 2002: 5). Buna göre, engellilik biyolojik veya fizyolojik bir gerçeklik olmakla birlikte sosyal olarak kurgulanmaktadır (Wendell, 1989: 107; Asch, 2001: 6). Diğer bir ifadeyle, engellilik ideolojik, toplumsal ve siyasal belirleyicilere bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal bir baskı türü olarak inşa edilmekte ve engelli bireyler toplumsal olarak dışlanmaktadır (Begum, 1992: 72). Charlton (2006: 222)'a göre baskı, baskın/madun arasındaki iktidar ilişkisinde ortaya çıkmaktadır ve merkezinde kontrol bulunmaktadır. Böylece, engellilik toplumsal baskı olarak ortaya çıkmakta ve *disabilism* (engellilik sistemi) cinsiyetçilik, ırkçılık ve diğer ayrımcı uygulamaların yanında yerini almaktadır (Thomas, 2002: 38).

Toplum bedeni yorumlamakta ve ona toplumsal normlar ve söylemler çerçevesinde bir takım anlamlar yüklemektedir (Masson, 2013: 114). Toplum tarafından yaratılan engelli/engelsiz, heteroseksüel/gay, erkek/kadın, siyah/beyaz, zengin/fakir gibi ikili karşıtlıklar iktidar ilişkilerinin bir parçasıdır ve söz konusu ikili karşıtlıklar çerçevesinde öteki konumunda bulunanların normalleştirilmesi gerektiği düşünülmektedir (Davis, 1995: 3-4; Garland-Thomson, 1997: 9). Bu anlamıyla engellilik, bir temsil, kültürel yorumlama, sosyal ilişkiler ve kurumların bedenlere göre tanımlanması olarak ortaya çıkmaktadır (Garland-Thomson,

1997: 6). Öyleyse engelli bireyin kendisi değil, toplumun normallik algısı engelli bireyin sorun olduğunu inşa etmektedir. Söz konusu toplum, engelli bireyler için pasif ve çocuksu bir bağımlılığa mahkûm stereotipler ve onları güçsüz kılacak ya da güçsüzlüklerini görünür kılacak roller yaratmaktadır (Begum, 1992: 71).

Engelliler açısından son zamanlarda dikkat çeken bir bağlam da toplumsal cinsiyet farklılıklarıdır. Engelli erkekler ve kadınlar, toplumsal cinsiyet rollerini yerine getirmede başarılı olamayacaklarının düşünülmesi gibi bir takım toplumsal sorunlarla başa çıkmak zorunda kalırken, aynı zamanda engelli olmaktan ötürü bedenlerinin norm dışı kabul edilmesinin getirdiği sorunlarla da karşılaşmaktadırlar (Burcu, Kamanlıoğlu ve Şahin, 2006: 5).

Diğer taraftan, feminist engellilik araştırmaları, engelli kadınların engellilik ve kadınlık halini farklı deneyimlediklerini savunmaktadır. Engellilik sosyolojisinin köklerini Aristo’ya dayandıran Thomsan (1997’den aktaran Burcu, 2015a: 326), idealizmin maddesellik/bedensellik üzerinden yapılan tanımının bazı bedenleri ucube olarak kabul ederken, kadın bedenini “sakatlanmış erkeklik” olarak kabul ettiğini belirtmekte, kadın ve engellilik arasında bağ bulunduğunu söylemektedir. Böylece bedenler arasında değerler hiyerarşisi yaratılmaktadır. Doğal ve normal olarak kabul edilen beden erkek, beyaz ve engelli olmayan olarak belirlenmekte; kadın, siyah ve engelli bedenler ise norm dışı kabul edilmektedir. Böylece söz konusu yaklaşımlar engellilik durumunun feminist bir bakış açısıyla tartışılabileceğini göstermektedir. Kadın bedeninin toplumsal olarak inşa edildiğini savunan feminist yaklaşım, engelli kadınların hem engelli olmayan kadınlardan hem de engelli erkeklerden farklı sorunlar yaşadığına işaret etmektedir⁵ (Burcu, 2015a: 327-328). Engellilik hareketi, başlangıçta engelliliği genel anlamda toplumsal bir olgu olarak ele almış ancak engelli kadınlara özgü farklılıkları göz ardı etmiştir. Yine aynı şekilde, engelli kadınlar, kadın

⁵ Bu bağlamda başka bir çalışma için bakınız; Burcu, E. (2016). “Çifte Dezavantajlı Bir Durum: ‘Engelli Olmak’ ve ‘Kadın Olmak’ Üzerine Feminist Bir Değerlendirme”, A. Keser vd. (der.), *Hastalıkta Sağlıkta Kadın Olmak* içinde Ankara: Ankara Nobel Tıp Kitabevleri, s. 23-44.

hareketi içerisinde de belli bir döneme kadar kendisine ait bir yer bulamamıştır (Abu-Habib, 1997: 4-5; Lloyd, 2001: 716; Emmett ve Alant, 2006: 445). Kadınlar genel anlamda kamusal ve özel hayatlarında erkeklere göre daha aşağı statülere sahiptirler, ancak engelli kadınların toplumsal dışlanmaları hem erkeklere hem de kadınlara göre daha derinleşmektedir (Abu-Habib, 1997: 10).

Engelli olmak toplumsal normlar çerçevesinde erkeklik, otonomi ve bağımsızlıkla özdeşleşen ideal erkek bedeninin ötekisi olarak inşa edilmekte ve bağımlı, çocuksu, yardıma muhtaç olmak anlamına gelmektedir (Asch ve Fine, 1988: 3). Benzer şekilde kadınlık da bağımlı ve korumaya muhtaç olmak gibi pasif kavramlarla tanımlanmakta ve erkekliğin ötekisi olarak kurgulanmaktadır. Bu durum, engelli kadınların çoklu dışlanmaya maruz kaldıklarını göstermektedir. Başka bir ifadeyle engellilik, kadın ya da erkek bedeninde ortaya çıkmış olsa da beyaz, sağlıklı, erkek bedenin ötekisi olarak inşa edilmektedir. Çünkü engellilerin toplumsal olarak cinsiyetsiz oldukları dayatılmaktadır. Buna karşın, engellilerin cinsiyetsiz olmadığı; engelli erkekler ve kadınların eğitim düzeyi, sosyal statü, meslek, yaş ve yaşam deneyimleri dikkate alındığında farklı özelliklere sahip olduklarını ortaya koyan araştırmalar bulunmaktadır.⁶

Diğer taraftan, 1983'te Hester Eisentein, feminist araştırmalar içerisinde çoğu gruptan kadının (sınıfsal, etnik, yaş, cinsel tercih, anne/anne olmayan, çalışan/çalışmayan vs.) sorunlarına değinildiğini ancak engelli kadın meselesine ilişkin çalışmaların olmadığını ve engelli kadınların sesinin henüz duyulmadığını belirtmiştir (Asch ve Fine, 1988: 4). Yine aynı şekilde Susan Wendell (1989) engelliliğin toplumsal olarak inşa edildiğini kabul eden sosyal ve siyasal engellilik teorisinin aynı zamanda feminist olması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre, engelli kadınlar hem erkek egemen toplumda kadın olmaktan hem de engelsiz bedenlerin egemen olduğu toplumda bir engelli olmaktan ötürü çifte baskı yaşamaktadır (Wendell, 1989: 105).

⁶ Örneğin Orta Doğu'da yapılan bir çalışma için bakınız Abu-Habib, L. (der.) (1997). *Gender and Disability: Women's Experiences in the Middle East*. Oxford: Oxfam.

Kadın hakları ve engelli hakları savunucuları ile akademisyenler kadınlık ve engelliliğin toplumsal olarak inşa edildiğini kabul etmeleri ve biyolojik indirgemeciliği eleştirmeleri noktasında birbirlerine yakınlaşmışlardır (Hall, 2011a: 5; Asch ve Fine, 1988: 6). Engelli kadının durumunu anlamak için söz konusu iki yaklaşımın birlikte ele alınması gerekmektedir. Feminist yaklaşım, engellilik araştırmalarını derinleştirecek kavrayış, yöntem ve bakış açıları sunarken, engellilik araştırmaları da aynı şekilde feminist teoriyi beslemektedir (Garland-Thomson, 2002: 2).

Feminist engellilik araştırmaları, beden, bedensel çeşitlilik ve normalleştirme süreçlerini “baskı” kavramı çerçevesinde açıklamaya çalışmaktadır (Hall, 2011a: 6). Toplumsal olarak inşa edilen bir süreç olarak engellilik kavramı, ırkın, sınıfın ve toplumsal cinsiyetin yaptığı gibi “normal” bedenleri düzenlemektedir. Normallik ve engellilik aynı sistemin parçalarını oluşturmaktadır (Davis, 1995: 2; Garland-Thomson, 2002: 5). Irk ve toplumsal cinsiyet kurgularında olduğu gibi engellilik de bedene özgü kültürel anlatılarla inşa edilmektedir. *Yeterlik/Engellilik (Ability/Disability)* sistemi bedenleri farklılaştırarak ve damgalayarak özneler oluşturmaktadır (Garland-Thomson, 2002: 5). Garland-Thomson (1997: 19) kadın bedeni ile engelli bedene benzer toplumsal anlamların atfedildiğini belirtmektedir. İki beden de “sapkın” ve “aşağı” olarak konumlandırılmakta; kamusal alan ve ekonomik yaşamdan dışlanmakta; doğal fiziksel üstünlüğü tanımlayan normun dışında tutulmaktadır. Erkek, beyaz ve engelsiz bedenin üstünlüğü doğal olarak imlenirken, kadın, siyahi ve engellilik bağımlı, yetersiz, eksik, zayıf olarak kabul edilmektedir (Garland-Thomson, 1997: 19-20; Garland-Thomson, 2002: 7). Böylece engelli kadınlara karşı uygulanan baskı ve ayrımcılığın cinsiyetçi, *ableist (yeterlik)*, heteroseksüel, sınıf temelli, ırkçı, yaşa ve benzeri kategorilere dayalı sistemlerle nasıl ilişki halinde olduğunu görmek gerekir (Schriempf, 2001: 67-72).

Feminist teorisyenlerin gösterdiği gibi, cinsiyetçi toplumda kadın zaten bazı engellemelere/engellilik koşullarına maruz bırakılmaktadır. Kültürel normlar bize kim olduğumuzu söylemekte, dışlayıcı tutumları şekillendirmektedir (Garland-Thomson, 2002: 6-9). Aynı kültürel normlar, engelli kadının bedenine negatif anlamlar yüklemektedir. Engelli erkeklerle kıyaslandığında engelli kadınlar daha fazla damgalanmakta ve

çifte dışlanma yaşamaktadır (Hanna ve Rogovsky, 1991: 54). Engelli kadının bedeni, Foucault’nun kavramsallaştırması ile “disiplin”e edilmek üzere boyun eğdirilmektedir. Toplumsal cinsiyet ve *ability* (yeterli/engelsizlik) sistemleri madun edilmiş bedenleri şekillendirmekte, düzenlemekte ve normalleştirmektedir (Garland-Thomson, 2002: 10).

Sonuç olarak, engelli kadınlar bedenleri üzerinde kurgulanan ve iktidar tarafından dayatılan söylemelerin baskısını erkeklere ve engeli bulunmayan kadınlara göre daha fazla hissetmektedirler. Söz konusu durum, engelli kadınların toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel alanlardan dışlanmasıyla sonuçlanmaktadır. Son zamanlarda bu bağlamda hızla genişleyen bir literatür oluştuğu görülmektedir.

2.2. Literatür Taraması: Feminist Engellilik Araştırmaları

Feminist engellilik araştırmaları içerisinde engelli kadını kadınlık ve toplumsal cinsiyet rolleri kapsamında ele alarak engelli kadın bedeninin etiketlendiği ve toplumsal, siyasal, ekonomik dışlanmaya maruz kaldığını belirten çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Asch, 2001; Dhungana, 2006; Ellis ve Llewellyn, 1997; Ewing, 2002; Asch ve Fine, 1997; Begum, 1992; Gerschick, 2000; Hanna ve Rogovsky, 1991; Meekosha, 2004, 2008; Meekosha ve Dowse, 1997; Thomas, 2002; Garland-Thomson, 1997, 2002; Kittay, Silvers ve Wendell, 2001, 2002; Weldell, 1989; Burcu 2015a, 2015b bu çalışmaların başında gelmektedir. Ayrıca Lonsdale 1990, Abu-Habib 1997, Asch ve Fine 1988, Barnes, vd. 2002, Emmet ve Alant, 2006, Hall 2011a, Lloyd 2001, Masson 2013, Meekosha 2004, Schriempf 2001’in çalışmaları da engelliliğe feminist bir bakış açısı kazandırmıştır.

Asch ve Fine (1988)’in birlikte derledikleri “Women with Disabilities: Essays in Psychology, Culture and Politics” başlıklı kitap, araştırmacıların ve politika yapıcılarının dikkatini engelli kadın konusuna çekmesi açısından feminist engellilik araştırmaları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu kaynakta oldukça farklı alanlardan engellilik ve kadın konusu ele alınmıştır. Engelli kadınların toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel alanda karşılaştıkları sorunlara ayna tutulmaktadır. Bununla birlikte yazarlar engellilik ve kadınlık

halinin zayıflığı imlemediğine vurgu yapmaktadır. “Toward a Feminist Theory of Disability” çalışmasında Wendell (1989) engelli kadının bedeni üzerindeki toplumsal baskının ve dışlamanın ortadan kaldırılması gerektiği ve kadınların ve engellilerin topluma kazandırılması üzerinde durmaktadır. Çünkü cinsiyetsiz olduğu kabul edilen engelli kadın ekonomik, toplumsal ve siyasal katılım alanlarından dışlanmaktadır. Lonsdale (1990) “Women and Disability: The Experience of Physical Disability Among Women” çalışmasıyla kadın ve engelli olmanın üst üste bindiğini ve bu durumun, daha çok toplumsal yaşamdan izole edilmek anlamına geldiğini ortaya koymaktadır. Yazara göre engelli kadınlar, engelli erkeklere göre daha mağdurdur: Çünkü engelli kadınlar toplum tarafından görmezden gelinmekte, aileleriyle olan ilişkilerinde sorunlar yaşamakta, yoksullukla mücadele etmektedirler. Garland-Thomson (2002) “Integrating Disability, Transforming Feminist Disability” başlıklı makalesinde kadının engelliliği konusunu, sivil haklar hareketi bağlamında feminist teori içerisine entegre etmekte ve daha adil, daha eşit ve daha bütünleşmiş bir toplum kurulabileceğini göstermeyi hedeflemektedir. Yazar böylece feminist teorinin, kadının engellilik durumuna göre kendisini yeniden inşa etme imkânı elde edeceğini savunmaktadır.

Engelli kadının bedenine ilişkin olarak Garland-Thomson (1997)’ın “Extraordinary Bodies: Figuring Physical Disability in American Culture And Literature” başlıklı çalışması oldukça önemlidir. Bu çalışmada Garland-Thomson engelli bedeni ile kadın bedeninin toplumsal söylemde aşağı konumda olduğunu belirtmektedir. Her iki kategori diğer alanlarda olduğu gibi kamusal alandan da dışlanmaktadır. Engellilik ve kadınlığın toplumsal bir kurgu olduğunu kabul eden Schriempf (2001) “Refusing the Amputated Body: An Interactionist Bridge for Feminism and Disability” makalesiyle engelli kadının bedenini materyalist ve semiyotik bir olgu olarak ele almaktadır. Engelli kadın kendisini, hem kadın cinsiyetinin nesneleştirme sürecine tabi olması hem de engellinin görünürlüğünün toplumda rahatsızlık yaratması dolayısıyla baskılanmış hissetmektedir. Llyod (2001) “The Politics of Disability and Feminism: Discord or Synthesis?” makalesinde engelli kadınların kadınlık, üreme hakları, annelik konusundaki sorunlarının postmodern feminist teoriler çerçevesinde ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Hall (2011a)’un derlediği “Feminist

Disability Studies” başlıklı kitapta engelli kadın sorunsalına feminist bir bakış açısıyla beden ve kimlik üzerinden bakılmaktadır. Bu bağlamda engelli kadın bedeninin görünmezliği, toplumun engelli ve kadın bedenleri disipline etmeye çalışması, savaşın kadınların engellilik halini yaratması, engelli kadının cinsel yönelimi, şişmanlık ve engelli kadın bedeni gibi konular ele alınmaktadır.

Bununla birlikte engellilik durumunun farklılıklar içerdiğini kabul eden çalışmalar da bulunmaktadır. Asch (2001) “Critical Race Theory, Feminism, and Disability: Reflections on Social Justice and Personal Identity” çalışmasında engelli olma durumunun evrensel olmadığı, çeşitlilik arz ettiğini belirtmektedir. Aynı engel türü kişilerde yaşadıkları çevreye bağlı olarak farklı etkiler yaratmaktadır. Bu nedenle cinsiyet ve ırksal ya da etnik farklılık engelin şiddetini farklı şekilde etkilemektedir. Abu-Habib (1997) de “Gender and Disability: Women’s Experiences in the Middle East” başlıklı eseriyle Orta Doğu’daki engelli kadınların durumunu engelli erkeklere göre değerlendirmekte ve onların farklılıklarına vurgu yapmaktadır. Yazar cinsiyete göre engelliliğin farklı şekillerde deneyimlendiğini iddia etmektedir. Buna göre, engelli kadınlar yaşadıkları toplum ile ulusal ve uluslararası düzeydeki kurumlar tarafından ötekileştirilmektedir.

Emmett ve Alant (2006) yapmış oldukları “Women and Disability: Exploring the Interface of Multiple Disadvantage” başlıklı çalışmalarında sanayileşmiş toplumlarda engelli kadınların gelir, istihdam ve eğitim alanında çifte dezavantaja sahip olduklarını vurgulamaktadırlar. Buna göre, eşitsiz durumda bulunan engelli kadınların engeli bulunmayan kadınlara ve engelli erkeklere göre daha yoksul oldukları gözlemlenmiştir. Diğer taraftan, engelli kadınlar fiziksel, zihinsel ve cinsel açıdan daha fazla istismara uğramaktadırlar. Hanna ve Rogovsky (1991) “Women with Disabilities: Two Handicaps Plus” başlıklı makalelerinde Amerika Birleşik Devletleri’ndeki sosyo-kültürel sistemin yarattığı kadınlık ve engellilik imgelerinin engelli kadınları toplumsal ilişkilerde, eğitimde ve istihdamda erkek engellilere göre daha dezavantajlı kıldığını iddia etmektedir.

Türkiye’deki feminist engellilik araştırmaları ise oldukça sınırlıdır. Engelli kadınların sorunları üzerine kapsamlı bir çalışmanın ilk kez 2005 yılında Kocaeli Üniversitesi’nde gerçekleştirilen “Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu” ile ortaya çıktığı görülmektedir. Sempozyumda hukuk, sosyal statü, sağlık, eğitim, çalışma hayatı, medya, şiddet, insan hakları, evlilik-anne olma, ekonomik sorunlar, sosyo-psikolojik sorunlar çerçevesinde engelli kadının durumunu tartışan bildiriler sunulmuştur. Bu çerçevede, söz konusu sempozyumda Aral, Gürsoy ve Bütün Ayhan (2005) “Engelli Kadına Yönelik Fiziksel İstismar” başlıklı makalelerinde engelli kadınların engellerinden dolayı fiziksel şiddete karşı koyamadığı ve yardım isteyemediği için daha fazla istismar edildiğini ifade etmektedir. “Feminizm ve Engelli Kadın” makalesinde Küçükkaraca (2005) feminizm ile engelli kadın arasındaki ilişkileri incelemektedir. Topçubaşı ve Arıkan (2005) “Türkiye’de Görme Engelli Kadınların Konumu: Genel Bir Değerlendirme” makalesi engelli kadınların erkeklere ve engeli bulunmayan kadınlara göre eğitim, çalışma, evlilik, şiddet, sağlık, toplumsal dışlanma alanlarında daha dezavantajlı olduğunu ortaya koymaktadır. Engin, Güveli, Gültekin ve Ünal (2005) “Toplum Temelli Rehabilitasyon Programında Engelli Kadın Profiline Değerlendirilmesi” makalesi ile İstanbul’da toplum temelli rehabilitasyon programına katılan kadınlar üzerinden bir durum tespiti yapmaktadır. “Engelli Kadınların Çalışma Yaşamındaki Konumu” makalesinde ise Ersoy engelliler için uygulanan istihdam politikaları, yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri üzerinde durmaktadır.

Burcu, Kamanlıoğlu ve Şahin (2006)’in “Özürlü Bireylerin Eş Seçiminde Yaşadıkları Sorunların Cinsiyete Göre Karşılaştırılması” başlıklı çalışması nitel verilere dayanmaktadır ve engelli erkeklerle engelli kadınların eş bulma konusunda dezavantaja sahip olduklarını, ancak engelli kadınların evlenme oranının engelli erkeklere göre daha düşük olduğunu tespit etmesi açısından oldukça önemlidir.

Kamanlıoğlu (2007)’nin “Feminist Perspektifte Özürlü Kadına Bakışın Sosyolojik Değerlendirmesi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma” başlıklı tezi engelli kadını toplumsal cinsiyet sorunsalı etrafında ele alan kuramsal çalışmaları bir araya toplamış ve Türkiye’deki literatür eksikliğine dikkati çekmiş önemli çalışmalar arasında sayılabilir.

Karataş ve Gökçearslan Çifçi (2010)’nin “Türkiye’de Engelli Kadın Olmak: Deneyimler ve Çözüm Önerileri” başlıklı makalesi ise engelli kadınların karşılaştıkları toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin ve diğer alanlardaki toplumsal sorunlarına değinmektedir. Buz ve Karabulut (2015)’un “Ortopedik Engelli Kadınlar: Toplumsal Cinsiyet Çerçevesinde Bir Çalışma” adlı makalesi engelli kadınların eğitim, çalışma hayatı, aile ve evlilik konularında sorunlar yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Fatma Kahraman Güloğlu (2015) ise “Türkiye’de Engelli Hakları Alanında Yeni Bir Örgütlenme Engelli Kadın Hareketi” başlıklı makalesinde 2011 yılından sonra kurulan ilk engelli kadın derneğinin vurguladığı çifte dezavantaj söylemi üzerine Türkiye’de oluşmaya başlayan engelli kadın hareketini incelemektedir.

Burcu (2015b)’nın “Engellilik Sosyolojisi” kitabı, Türkiye’de engellilik konusunu teorik olarak ele alan önemli bir çalışmadır. Engellilik konusunu kuramsal temeller, metodoloji, sosyal bağlam ve sosyal riskler bağlamında ele alan kitap engellilik konusunda önemli ipuçları vermektedir.

Sabancı Vakfı Toplumsal Gelişme Hibe Programı tarafından desteklenen, Engelli Kadın Derneğinin yürüttüğü “Engelli Kadınların Hak Temelli Mücadele Adımları” projesi kapsamında yönetmenliğini Sema Turhan’ın yaptığı ve Trabzon Sinema Derneği (Sinezon)’nin hazırladığı “Biz de Varız (2014)” isimli belgesel de literatürde önemli bir yere sahiptir. Engelli kadınların kendi anlatılarına yer verildiği belgeselde, onların deneyimleri, karşılaştıkları sorunlar ve engellilik ile kadınlığa nasıl baktıkları aktarılmaktadır.

2015 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın desteğiyle Karadeniz Teknik Üniversitesi Kadın Araştırmaları ve Merkezi’nin gerçekleştirdiği “Trabzon’da Engelli Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği” araştırması Trabzon’da yaşayan engelli kadınların sesinin duyurulmasını sağlamıştır. Nitel ve nicel veriler içeren araştırma ile Trabzonlu engelli kadınların sorunları tespit edilmiş ve ilgili kurumlara söz konusu sorunlar ve çözüm önerileri sunulmuştur. Böylece söz konusu araştırma hem genel olarak engellilik oranının Türkiye ortalaması üzerinde olduğu hem de kadın engelli oranının erkeklerden fazla olduğu

Karadeniz Bölgesi’nde yapılması, engelli kadınlara yönelik akademik çalışmalar anlamında önemli bir adım oluşturmıştır.

Engelli kadınların hukuk, toplum, ekonomi, sağlık alanındaki sorunlarına ilişkin olarak az sayıda lisansüstü tez bulunmaktadır. Kamanlıoğlu (2007), “Feminist Perspektifte Özürlü Kadına Bakışın Sosyolojik Değerlendirmesi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma”, Gürler (2016)’in “İnsan Hakları Bağlamında Engelli Kadınların Uluslararası Hukukta Korunması ve Türkiye Örneği”; Tören (2014)’in “Kamuda Çalışan Engelli Kadınların Problemleri” ve Özdemir (2010)’in “Ortopedik Engelli Kadınların Sorun ve Beklentileri: Tuzla İlçesi Örneği” başlıklı yüksek lisans tezleri bunlara örnektir. Saniyaman (2014)’in “Engelli Kadınların Aile Yaşam Kalitesi: Yaşam Kalitesini Belirleyen Özel Göstergelerin Engelli Kadınların ve Ailelerinin Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi” başlığında devam eden bir doktora tezi de bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi Türkiye’de engelli kadınlar üzerine yapılan feminist araştırmalar oldukça sınırlıdır. Bu nedenle özellikle saha araştırmalarına dayanan çalışmalar literatüre önemli katkılar sunacaktır. Trabzon örneğinde gerçekleştirilen bu çalışmanın bir sonraki bölümünde, yukarıdaki teorik açıklamalardan faydalanılarak, Trabzon’da yaşayan engelli kadınların deneyimlediği dışlanma pratikleri, sahadan elde edilen verilerle ortaya konmaya çalışılacaktır.

3. TRABZON’DA ENGELLİ KADIN ARAŞTIRMASI VE KULLANILAN YÖNTEM

Trabzon’da gerçekleştirilen engelli kadın araştırması, 1 Ocak-31 Aralık 2015 tarihleri arasında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın Engelliler Destek Programı (EDES) çerçevesinde, KTÜ Kadın Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından gerçekleştirilen “Trabzon’da Engelli Kadınlar ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği” projesi kapsamında yapılmıştır. Bu çalışmada anket, derinlemesine mülakat ve odak grup görüşmeleri yapılarak nitel ve nicel bilimsel yöntemler birlikte kullanılmıştır. TÜİK verilerine göre, Trabzon’da 2015 yılı itibarıyla toplam 5.430 kadın engelli bulunmaktadır. Ancak İl ve İlçe Sosyal

Yardımlaşma Vakıfları, Muhtarlar, Engelli Dernekleri, İŞKUR, İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve Rehabilitasyon Merkezleri'nden edindiğimiz listelerdeki verilerle TÜİK verilerinin uyuşmadığı görülmüştür.⁷ Böylece resmi listeler itibariyle erişebildiğimiz 18-65 yaş aralığında yer alan zihinsel engelliler ve Alzheimer hastaları dışındaki engelli kadın sayısı, yani çalışmanın evreni 2672 olarak belirlenmiştir. Öngörülen %5 örneklem hatası ile örneklem büyüklüğü 286 olarak saptanmıştır. Küme örnekleme yöntemi kullanılarak Trabzon'daki 18 ilçenin çalışma kapsamında yer alabilmesi sağlanmıştır. Her bir ilçe için belirlenen sayıdaki engelli kadın, ilçe listelerinden tesadüfi örnekleme tekniği ile seçilmiş; seçilen kişilere telefon ile ulaşılarak randevu talep edilmiş ve görüşmeyi kabul eden engelli kadınlar ile araştırma gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak, 286 engelli kadına anket uygulanmış, 24'ü ile derinlemesine mülakat yapılmış, 9 engelli kadının yer aldığı odak grup çalışması gerçekleştirilmiştir.

Engelli kadınlara dair demografik, sosyal, ekonomik ve kültürel pek çok bilgiye ulaşılabilecek, 11'i açık uçlu olmak üzere 74 sorudan oluşan anket formu, derinlemesine mülakat ve odak grup tekniklerinin kullanıldığı üç aylık bir saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Alan çalışması tamamlandıktan sonra, anketler SPSS programına aktarılmış; derinlemesine mülakatlar ve odak grup çalışması ise deşifre edilerek tema analizi⁸ yapılmıştır.

Bu kapsamda Trabzon'da yaşayan engelli kadınların kadınlık ve engellilik durumlarını nasıl tanımladıkları ve maruz kaldıkları çoklu dezavantaj durumunu nasıl deneyimledikleri analiz edilmiştir. Bu sorunsal çerçevesinde aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

1. Trabzonlu engelli kadınlar kamusal alanda ne kadar görünürdür?

⁷ Yapılan incelemeye göre, bu durumun en önemli nedeni, çeşitli kurumlardan yapılan engelli bildirimlerinde mükerrer sayımlar olmasıdır.

⁸ Tema analizi sürecinde, öncelikle derinlemesine mülakatlar ve odak grup çalışması deşifre edilerek yazılı metin haline getirilmiş; sonra yazılı metin içinde birbirine yakın veriler belirli gruplar altında kategorilere ayrılmış ve bu kategorilere dayalı olarak temalar ortaya çıkarılmıştır. Son olarak, söz konusu temalar mevcut veriler ile değerlendirilmiştir.

2. Trabzonlu engelli kadınlar eğitim, çalışma ve siyasal katılıma erişim konusunda engellemelerle karşılaşılıyorlar mı? Yeteneklerini sergileyebilecekleri alanlar açılıyor mu?
3. Trabzonlu engelli kadınlar kadınlık statüsüne erişim noktasında hangi engellemelerle karşılaşmaktadırlar? Kadın olmanın gerektirdiği toplumsal olarak kurgulanmış sorumluluklardan ne kadarı paylarına düşmektedir, hangilerine layık görülmemektedirler?

Trabzon'da gerçekleştirilen engelli kadın araştırmasına katılan engelli kadınların genel demografik özellikleri şöyledir: Engelli kadınların %54,9'u bedensel-fiziksel engelli, %26,6'sı görme engelli, %4,9'u ise işitme-konuşma engellidir. Kadınların en küçüğü 18 en büyüğü 65 yaşındadır, yaş ortalaması 40'dır. Engelli kadınların %28 oranıyla en çok 36-45 yaş aralığında olmasına karşın, araştırmada yaş gruplarının yaklaşık olarak birbirlerine yakın olduğu gözlenmektedir. Araştırmaya katılan engelli kadınlarda bekâr olanların oranı %57 ile evli olanlardan (%34,6) daha yüksektir. Engelli kadınların %30,8 gibi yüksek bir oranla engel yüzdesi %76-%100 aralığındadır ve %39,2'si doğuştan engellidir. Kadınların anne ve babaları arasındaki akrabalık oranı %41,3 ile oldukça yüksektir. Ortalama çocuk sayısı %21 ile 2-3 olarak belirtilmiştir. Hanede yaşayan kişi ortalaması 4'dür. Engelli kadınların %96,2'sinin sosyal güvencesi bulunmaktadır.

4. TRABZON’DA ENGELLİ KADIN VE TOPLUMSAL DIŞLANMA PRATİKLERİ

Engelli kadınların maruz kaldıkları toplumsal dışlanma pratikleri toplumdan topluma ve kültürden kültüre farklılık göstermektedir. Trabzon’da gerçekleştirilen araştırmada engelli kadınların karşılaştığı toplumsal dışlanma üç başlık altında ele alınmıştır:

1. Engelli kadınların toplumsal alandan dışlanmaları
2. Engelli kadınların eğitim, ekonomi ve siyaset alanlarından dışlanmaları
3. Engelli kadınların toplumsal cinsiyet rollerinden dışlanmaları

4.1. Engelli Kadın ve Toplumsal Dışlanma

Trabzon’da yaşayan engelli kadınların en çok rahatsız olduklarını belirttikleri durum, dışarıda karşılaştıkları insanların onların bedenlerine yönelttikleri bakışlar, önyargılar ve meraklı sorulardır. Engelli kadınlara “Çevrenizde sizi en çok rahatsız eden davranışlar nelerdir?” sorusu sorulduğunda ilk sırada “insanların bakışları” (%24,8) cevabı gelmektedir. “Önyargılar” (%6,3) ve “dışlamak” (%5,6) cevapları da eklendiğinde bu oran %36,7’ye ulaşmaktadır.

Tablo 1. Engelli Kadınları En Çok Rahatsız Eden Davranışlar

	Sıklık	%
İnsanların görmezden gelmesi	19	6,6
İnsanların bakışları	71	24,8
İnsanların aşırı ilgi göstermesi	11	3,8
Anne-babanın suçlu hissetmesi	6	2,1
Aşırı korumacılık	11	3,8
Dilenci muamelesi	3	1,0
Dışlanmak	16	5,6
Önyargılar	18	6,3
İnsanların meraklı soruları	11	3,8
İltici söz ve lakaplar	7	2,4
Yok	113	39,5
Toplam	286	100,0

Bedenlerine yöneltilen ötekileştirici bakış ve yargılayıcı sorular engelli kadınları bedenlerine hapsedmekte ve onların kendilerini toplumdan soyutlamaları ile sonuçlanmaktadır. Engelli olmayan bedenlere sahip insanların bakışları aracılığıyla onlardan farklılaştıklarını hisseden bazı engelli kadınlar toplumsal yaşamda engellerini saklamaktadır. Örneğin üniversite öğrencisi G1 (işitme engelli, 20 yaş, üniversite öğrencisi, bekâr) konuşmasının neden bozuk olduğunu soran arkadaşlarına “yabancı” olduğunu söyleyerek engelini gizlemeyi tercih etmektedir. G2 (bedensel engelli, 40 yaş, çalışmıyor, evli), ise insanların “Ne kadar güzel bayansın. Neden tekerlekli sandalyede oturuyorsun?” sorularından rahatsız olduğunu belirtmektedir. Benzer durumu G3 (bedensel engelli, 20 yaş, üniversite öğrencisi, bekâr) aşağıdaki sözlerle anlatmaktadır:

“Mesela insanların yaklaşımları böyle iğneleyici oluyor. Duruşumun çok düzgün olmadığını biliyorum, farkındayım. Böyle bi merhametle yaklaşıyorlar, acıyorlar. Böyle bi süzüyorlar... Mesela benim yanımdan geçiyorlar. Sonra sessiz sessiz kulaklarına ah yazık vah yazık yavrum falan filan. Ya da ne bileyim, yanıma geliyorlar konuşturuyorlar. Biraz konuşturunca elimi ayağımı süzüyorlar. Çünkü onlara göre sakatsın, özürsün. Ben etiketlenmekten nefret ediyorum. Yani durumunu bileceksin evinde oturacaksın. O dört duvarda kalacaksın öyle. Sakatlığını bil oturuyorlar sana. Senin ne işin var sokaklarda.”

Böylece araştırmaya katılan G3 yukarıdaki ifadelerinde, toplumda görünür olmasının toplum tarafından yadırgandığını belirtmekte, engelli kadınların evlerinden dışarıya çıktıklarında mücadele etmeleri gereken söz konusu toplumsal baskıyı gözler önüne sermektedir. Bu durumun en önemli yansıması, engelli kadınların zamanlarını büyük ölçüde evde geçirmeleri ile sonuçlanmasıdır. Araştırmaya katılan engelli kadınlar %74,1 gibi oldukça yüksek bir oranla zamanlarını evde geçirmektedir.

Tablo 2. Engelli Kadınların Vakitlerini Geçirdikleri Yaşam Alanları

	Sıklık	%
Ev Ortamı	212	74,1
İş Ortamı	46	16,1
Okul Ortamı	6	2,1
Rehabilitasyon Merkezi	1	,3
Açık Alanlar	15	5,2
Diğer	3	1,0
Toplam	283	99,0
Cevapsız	3	1,0
Toplam	286	100,0

Diğer taraftan, araştırmaya katılan engelli kadınlar “Hareket Özgürlüğünün Sınırlı Olması” (%18,2) ve “Ulaşım-Çevre Sorunları” nı (%16,1) en çok karşılaştıkları sorunlar olarak belirterek toplumdan dışlanmanın çevresel boyutunu da ifade etmektedir.

Tablo 3. : Engelli Kadınların En Sık Karşılaştıkları Sorun Alanları

	Sıklık	%
İnsanların Davranışları	38	13,3
Hareket Özgürlüğünün Sınırlı Olması	52	18,2
Ulaşım-Çevre Sorunları	46	16,1
İş ve Meslek Edinme Güçlüğü	30	10,5
Eğitimden Yararlanamama	10	3,5
Kamu Hizmetlerine Ulaşamama	2	,7
Sağlık İmkânlarının Yetersizliği	17	5,9
Eş ve Aileye İlişkin Sorunlar	13	4,5
Psikolojik-Kişisel Sorunlar	9	3,1
Sosyal Etkinliklere Katılamama	1	,3
Sağlık Sorunları	24	8,4
Toplam	242	84,6
Cevapsız	44	15,4
Toplam	286	100,0

Sonuç olarak, toplumsal yaşama dâhil olamama aslında hem kadın hem de erkek tüm engelliler için önemli bir sorundur. Ancak engelli kadınların toplumsal yaşamda görünürlüğünün daha düşük olduğu görülmektedir.

Bunun nedenlerinden biri, engelli kadınların çevresel baskıyı üzerlerinde daha fazla hissetmesi ve eve yönelmesi olduğu kadar diğer bir nedeni de toplumda oluşmuş toplumsal cinsiyet algısı nedeniyle zarar görecekları düşüncesi ile koruma altına alınma çabasıdır. G4 (görme engelli, 33 yaş, çalışmıyor, bekâr) bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“...Yani tabi ki ... Eğitim de önemli... Kızlar okutulmuyor... Aileler kızım giderse başına bir şey gelir diye göndermiyorlar ama bence çok yanlış... Görme engelli erkekler daha fazla eğitim alma imkânına sahip. Ailelerin koruma içgüdüsü bizlerin eğitim almasına engel oluyor...”

G4 (görme engelli, 33 yaş, çalışmıyor, bekâr) engelli kadınların aileler tarafından korunma çabasının kendilerinde yarattığı sonucu gözler önüne sermektedir:

“... Dışarı çıkmaya korkuyorum. Başıma bir şey gelir diye dışarı çıkmıyorum. İçimden gelen şeyleri yapamıyorum. İçimde çok sıkıntı yaşıyorum. Engelli kelimesi beni üzüyor. İnsanlar sesimi duysunlar. Ben de insan olduğumu hissetmek istiyorum. Hiç arkadaşım yok. Evli olsun ya da olmasın kadınlar için özgürlük kısıtlılığı var. Ailem engelli olduğum için yapma etme diyor. Genç kızsın şuna ihtiyacın var demiyorlar. Sen her şeyi yaparsın demiyorlar. Erkek olsaydım, engelli olmayabilirdim, bu durumda olmayabilirdim. Ailem beni engelli gördükçe el de beni öyle görüyor.”

G4 dışarıya çıkamama nedenini ailesinin kendisini koruma çabasına bağlarken aslında kendisine olan güvenini de yitirdiğini yukarıdaki sözleriyle ifade etmektedir. G4 karşısına çıkan engellerle başa çıkabilmenin çözümünü de erkek olmakta bulmaktadır, çünkü ancak o zaman ailesi karışmadan istediği şeyleri yapabileceğini ve sokakta yalnız dolaşabileceğini düşünmektedir. Benzer şekilde, G5 (bedensel engelli, 18 yaş, açık lise öğrencisi, bekâr) kendisine güvenemediği için akülü araç kullanmayı reddettiğini belirtmektedir.

Araştırmaya katılan engelli kadınlar yalnızca toplumsal yaşama değil eğitim, ekonomi ve siyaset alanlarına girme konusunda da sorunlar yaşamaktadır.

4.2. Engelli Kadınların Eğitim, Ekonomi ve Siyaset Alanlarından Dışlanmaları

Yapılan çeşitli araştırmalar, eğitimin çoğu zaman kız çocukları için öncelikli görülmediğini ve bu durumla engelli kız çocuklarında daha fazla karşılaşıldığını göstermektedir (Abu-Habib, 1997: 16; Meekhosha, 2004: 4; Burcu 2007). Bu nedenle, eğitim görmüş engelli kadın oranı, engelli erkek ve engeli bulunmayan kadınlara göre oldukça düşüktür (Karataş ve Gökçearslan Çifçi, 2010: 150). TÜİK (2002: 9)'ın yaptığı "Türkiye Özürlüler Araştırması"na bakıldığında Türkiye'de okuma yazma bilmeyen engelli erkeklerin oranının %28,14, okuma yazma bilmeyen engelli kadınların oranının ise %48,01 olduğu görülmektedir. Engelli kadınlar hem ekonomik nedenlerden hem de sosyal ve kültürel normların engelli kadınların eğitilmesini olumlamamasından ötürü eğitimsiz kalmaktadır. Ayrıca eğitim ile çalışma hayatı arasında doğrudan bir ilişki olduğu görülmekte, aileler çocuklarını ileride iyi bir iş sahibi olmaları beklentisiyle okula göndermektedir. Bu nedenle eğitim konusunda erkek çocukları ve özellikle engeli olmayan çocuklar aileleri tarafından desteklenmektedirler (Abu-Habib, 1997: 16).

G6 (bedensel engelli, 31 yaş, çalışmıyor, boşanmış) ailesinin kendisi yerine ağabeyini okutma tercihini şöyle ifade etmektedir:

"...Çok kıskanç bir abim vardı onu okutmayı tercih ettiler bizimkiler. Okusaydım kesinlikle hukuk okurdum... Ben mücadele etmeyi sevmiyorum. Şimdi açıktan okumak için artık vaktim yok..."

G7 (görme engelli, 35 yaş, çalışmıyor, evli) de benzer bir durumu ifade etmektedir:

"... Eğitim de önemli. Erkek çocuklar okutuluyor. Kızlar okutulmuyor. Rehabilite merkezlerine bile erkekleri daha çok gönderiyorlar..."

Trabzon'da yapılan araştırmaya katılan engelli kadınlar arasında ilkokul mezunu olanlar %24,5 oranıyla ilk sırada, lise mezunları %22,7 ile ikinci sırada yer almaktadır. Ancak araştırmada dikkati çeken önemli verilerden biri engelli kadınların %20,3'ünün okur-yazar olmamasıdır. Üniversite mezunları %9,1, yüksekokul mezunları ise %5,6 oranındadır. TÜİK Nüfus ve Konut Araştırması sonuçlarına göre, Türkiye

genelinde engelli kadınların eğitim düzeyi, her kategoride, erkek engellilere göre daha düşüktür. Okur-yazar olmayan engelli kadınların oranı %32,4, lise mezunu olanların oranı ise %4,2’dir⁹ (TÜİK, 2011: 96-97). Böylece Trabzon’da engelli kadınların eğitim düzeyinin, TÜİK verilerinin gösterdiği Türkiye engelli ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Ancak buna rağmen %20,3 oranındaki okur-yazar olmama oranının günümüz koşullarında oldukça yüksek bir oran olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Eğitim Düzeyi

	Sıklık	%
Okuryazar Değil	58	20,3
Okuryazar	23	8,0
İlkokul	70	24,5
Ortaokul	24	8,4
Lise	65	22,7
Yüksekokul	16	5,6
Üniversite	26	9,1
Lisansüstü	4	1,4
Toplam	286	100,0

Engelli kadınlar eğitim alamama nedenlerini aile desteğinin olmamasına ve okulun yaşadığı yerden uzak olmasına bağlamaktadır. Eğitim imkânına erişenler ise okulda öğretmen, sınıf arkadaşları hatta onların ailelerinin ön yargılarıyla mücadele etmek zorunda kaldıklarını ifade etmektedirler. G3 (bedensel engelli, 20 yaş, üniversite öğrencisi, bekâr) bu çerçevede yaşadığı bir olayı paylaşmaktadır:

“Ben ilkokul ikinci sınıftayken onur belgesi falan veriliyordu. Ben de başladıktan sonra o hırsla açıldım. Tuvalet gitmiştik arkadaşımın annesiyle. Tabi yine destekle gittiğim için yardım istemiştım. Kadın geldi bana şey dedi, ‘o onur belgesini sen değil benim kızım hak ediyordu’ dedi. Öyle dedi. Ben ona baya bi üzölmüşüm. Sakat kıza torpil geçiliyor dendi... Sen mi okuyacaksın! dediler sen. Dedim ben öğretmen olucam. Sen öğretmen olacaksın! dediler. E dedim olunca

⁹ Okur-yazar olmayan engelli erkeklerin oranı %10,9 lise ve dengi okul mezunu olan engelli erkekler ise %9,7 oranındadır (TÜİK, 2011: 96-97).

görüyoruz. Herkes yaşadığını biliyor. Ben yaşadığımı biliyorum. Ama onlar da yargılamayı biliyor. Beni çok eleştiriyorlar”.

Eğitim açısından engelli erkeklere göre daha dezavantajlı bir konumda bulunan engelli kadınlar için, eğitim fırsatlarının ve eğitim kalitesinin artırılması önemlidir. Böylece Burcu (2015b: 107)’nin da belirttiği gibi, engelli kadınların sosyal izolasyonu engellenecek, kimseye bağımlı olmadan yaşaması, kendine yeten ve üreten bireyler olmaları sağlanacaktır.

Eğitim alanından dışlanan ve sürekli engellerle karşılaşan engelli kadınlar çalışma hayatından da dışlanmaktadır. Engelli kadınların üreme yetisinden yoksun olduğunun düşünülmesinin yanında, ekonomik anlamda da üretken olmadıkları düşünülmektedir. Çalışmalar göstermektedir ki, engelli kadınların çalışma oranı hem engelli erkeklere hem de engeli bulunmayan kadınlara göre oldukça düşüktür (Asch ve Fine, 1988: 10; Masson, 2013: 122; Meekhosha, 2004: 5; Gerschick, 2000: 1266). Türkiye’de de benzer bir durum söz konusudur. TÜİK (2002: 14)’in “Türkiye Özürlüler Araştırması” göstergelerine göre, bir işte çalışan erkek engellilerin oranı %32,22 iken engelli kadınlarınki %6,71’dir. Bununla birlikte, bölgeler bazında bakıldığında engellilerin iş gücüne katılım oranı %7, 38 ile Karadeniz Bölgesinde en düşük orana sahipken, Marmara Bölgesinde %24,75 oranında en yüksek iş gücüne katılım görülmektedir (TÜİK, 2002: 14). Burcu tarafından 2007’de gerçekleştirilen araştırmaya göre, bir mesleği olan engellilerde, kadın oranı %19,9, erkek oranı ise %80,1’dir. Aynı araştırmaya göre, gelir getiren sürekli bir işte çalışan engelli kadın oranı %10,8, engelli erkek oranı 34,8’dir (Burcu, 2007: 143-144).

Trabzon’da yaşayan engelli kadınların %74,5’i “Gelir getiren bir işte çalışıyor musunuz?” sorusuna “hayır” cevabını vermiştir. TÜİK Nüfus ve Konut Araştırmasına göre Türkiye genelinde çalışan engelli oranı %20,1 iken işsizlik oranı %8,8’dir (TÜİK, 2011: 99). Buna göre, Trabzon’da engelli kadınların bir işte çalışma oranı, TÜİK verilerinin gösterdiği Türkiye ortalamasının ve diğer araştırmaların üzerinde olmasına karşın teşvik edilmesi gereken bir noktada olduğunu vurgulamak gerekir.

Tablo 5. Gelir Getiren Bir İşte Çalışma Durumu

	Sıklık	%
Evet	73	25,5
Hayır	213	74,5
Toplam	286	100,0

Çalışma fırsatı bulan engelli kadınlar ise kendilerini şanslı hissetmelerine karşın işyerlerinde bazı sorunlar yaşamaktadır. Örneğin G8 (bedensel engelli, 45 yaş, çalışmıyor, bekâr) çalıştığı yerde günlük hayatı sürdürme konusunda yaşadığı sorunu ifade etmektedir:

“1.5 yıl boyunca çalıştığım yerdeki müdüre alafranga tuvalet kullanmam gerektiğini söyleyemedim. Her gün öğle arasında buraya çok da yakın olmayan bir alışveriş merkezinin tuvaletini kullandım. Eski binalar hala normal insanlar için...”

Diğer taraftan, çalışma fırsatı bulabilen engelli kadınlar hem engelli erkeklere hem de engeli bulunmayan kadınlara göre daha az kazanmakta ve devletin sunduğu sosyal yardım hizmetlerinden daha fazla faydalanmak zorunda kalmaktadır. Trabzonlu engelli kadınlar arasında çalışanların oranı %25,5’tir. Genel olarak çalışan engelli kadınların aylık kazançlarının 2500TL’nin altında olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 6. Aylık kazanç

	Sıklık	%
0-500	5	1,7
501-1000	12	4,2
1001-1500	14	4,9
1501-2000	21	7,3
2001-2500	19	6,6
2501’den fazla	2	,7
Toplam	73	25,5
Çalışmıyor	213	74,5
Toplam	286	100,0

Gelir getiren bir işte çalıştığını söyleyen (%25,5) engelli kadınların büyük ölçüde (%16,1) kamu kurumlarında çalıştığı gözlenmiştir. Çalışan kadınların sıklıkla vurguladığı nokta ise, yeteneklerini kullanabilecekleri işlerde çalıştırılmadıkları şeklinde olmuştur. Bir eğitim kurumunda memur olarak görev yapan görme engelli kadın, sadece telefonlara cevap vermekle görevlendirildiğini, oysa iş tanımının bilgisayar kullanmayı gerektirdiğini ve eğer görme engellilere uygun bir bilgisayar verilirse o işi layıkıyla yerine getirebileceğini belirtmiştir. G9 (görme engelli, 38 yaşında, çalışıyor, evli) ise, çalıştığı yerde sahip olduğu yetenekleri kullanamadan atıl bir şekilde kaldığını belirtmektedir.

Engelli kadınlar, kadın olmaktan ötürü toplumsal cinsiyet ayrımcılığına tabii tutulurken engelli olmaktan ötürü de norm dışı beden olarak stereotipleştirilmekte ve ekonomik alandan dışlanarak yoksulluk içine atılmaktadır (Asch ve Fine, 1988: 12; Buz ve Karabulut, 2015: 38; Masson, 2013: 122; Meekhosha, 2004: 4; Gerschick, 2000: 1267). Araştırmaya katılan engelli kadınların aylık hane gelir düzeylerine bakıldığında büyük bir çoğunluğunun (%71,3) 2000TL’nin altında olduğu görülmektedir. %38,1 gibi yüksek bir oranla 1000 TL’nin altında olanlar ilk sırada gelmektedir. Söz konusu hanelerde yaşayan insan sayısı 2 ile 5 arasında değişmektedir. Hane gelir düzeyi evde çalışan bir ya da iki kişinin olduğunu göstermekle birlikte, devletten alınan engellilik aylığını da kapsayarak hesaplanmaktadır. Böylece engelli kadınlar ile yoksulluk durumunun birbirine paralel gittiği ve toplumun en yoksul kesimini engelli kadınların oluşturduğu Trabzon örneğinde de görülmektedir.

Tablo 7. Aylık Hane Gelir Düzeyi

	Sıklık	%
0-1000	109	38,1
1001-2000	95	33,2
2001-3000	37	12,9
3001-4000	18	6,3
4001-5000	13	4,5
5001 den fazla	8	2,8
Toplam	280	97,9
Cevapsız	6	2,1
Toplam	286	100,0

Bu nedenle, engelli kadınların çalışma imkanlarının artırılması önemlidir. Bu konuda varolan bir düzenlemeye dikkat çekilebilir. 657 Sayılı Devlet Memurları Kanununun 53. üncü maddesine göre; “Kurum ve kuruluşlar çalıştırdıkları personele ait kadrolarda % 3 oranında engelli çalıştırmak zorundadır”. Söz konusu oran uygulanırken, engelli kadınların çifte dezavantajlı bir grup olarak dikkate alınması öneri olarak getirilebilir.

Engelli kadınlar siyasal katılım konusunda da önemli sorunlar yaşamakta ve çoğu zaman bu haklarını kullanamamaktadır. Siyasal katılım hakkını kullanabilen sınırlı sayıdaki engelli kadın ise, bu süreçte önemli sıkıntılar yaşamaktadır. Örneğin G10 (bedensel engelli, 43 yaş, çalışmıyor, bekâr) oy verme hakkını kullanırken yaşadığı mahcubiyeti anlatmıştır:

“...İki yıldır oy kullanıyorum. Kendi hırsımla yaptım. Gelin alın beni dedim. Beni ambulans alıyor, ama okulun ikinci katına çıkıyorum. Sırtına alıyor insanlar, mahcup oluyorum. Bunu yaşamak istemiyorum...”

Sonuç olarak, engelli kadınlar eğitim, çalışma ve siyasal haklara erişim konusunda önemli sorunlarla karşılaşmaktadır. Oysa söz konusu alanların bir insanın kendini gerçekleştirmesinde ne kadar önemli olduğu bir gerçektir. Yapılan araştırmada, “Yapmak isteyip de engelli kadın olduğunuz için yapamadığınız/ulaşamadığınız şey/şeyler nelerdir?” sorusu sorulduğunda, verilen cevaplar bu durumu göstermektedir. Buna göre, engelli kadınlar %18,2 oranında çalışmak istemekte, %17,5 oranında eğitimine devam etmek istemekte, %10,5 oranında toplumsal hayata katılmak istemektedir.

Tablo 8. Yapmak isteyip de engelli kadın olduğu için yapamadığı/ulaşamadığı şey/şeyler

	Sıklık	%
Eğitimime Devam Etmek İsterdim	50	17,5
Çalışmak İsterdim	52	18,2
Araba Kullanmak İsterdim	17	5,9
Seyahat ve Tatil Yapmak İsterdim	13	4,5
Yönetici Olmak İsterdim	1	,3
Evlenmek İsterdim	5	1,7
İstediğim Kıyafeti Giymek İsterdim	1	,3
Toplumsal Hayata Katılmak İsterdim	30	10,5
Dini Vecibeleri Yerine Getirmek İsterdim	2	,7
Kimseye Bağımlı olmamak Özgür Olmak İsterdim	18	6,3
Mal Mülk Sahibi Olmak İsterdim	5	1,7
Toplam	194	67,8
Yok	92	32,2
Toplam	286	100,0

Trabzonlu engelli kadınlar, eğitim, çalışma ve siyaset alanına erişiminin kısıtlanmasının yanında toplumsal dışlanmanın en önemli boyutlarından bir diğerini toplumsal cinsiyet rollerinden dışlanma şeklinde deneyimlemektedir.

4.3. Toplumsal Cinsiyet Rollerinden Dışlanma

Engelli kadınlar toplumsal cinsiyet eşitsizliğini çok daha yoğun yaşamaktadır. Kadınlar, toplumda büyük ölçüde cinsellikleri üzerinden nesneleştirilirken, engelli kadınlar asexual nesneleştirilme sürecine tabi tutulmakta ve cinsellikleri göz ardı edilmektedir (Garland-Thomson, 1997: 25). Böylece kültürel anlamda cinsellik ve kadınlık rollerinden arındırılmış engelli kadınların flört etmesi, cinsel anlamda aktif olması, evlenip aile kurması ve çocuk sahibi olması engellenmektedir (Asch ve Fine, 1988: 12; Masson, 2013: 120).

Engelli kadınlar bazen de hiperseksüel olarak stereotipleştirilmektedirler (Hall, 2011a: 4). Böylece engelli kadınlar bir taraftan hiperseksüel olarak bir taraftan da çocuksu veya bir melek olarak cinsellik alanından dışlanmakta ve cinsellik ya da cinsiyet üstü kabul edilmektedir. Oysa engelli kadın hakları savunucularının çoğu, engelli kadınların geleneksel kadınlık rollerine ulaşabilmesini insan ve vatandaşlık hakları olarak kabul etmektedir (Lloyd, 2001: 716).

Diğer taraftan kendisi yardıma muhtaç olarak kodlanan engelli kadının çocuğuna bakamayacağı ve besleyemeyeceği düşünülmektedir (Garland-Thomson, 1997: 26; Begum, 1992: 74). Bakma, anne olarak kadının sorumluluğundadır. Ancak engelli kadının bizatihi kendisi çocuksu ve birine muhtaç olarak görüldüğünden bakım veren değil bakım alması gereken olarak kabul edilmektedir (Hanna ve Rogovsky, 1991: 55). Bu nedenle, engelli kadınların dünyaya getirecekleri çocukların da engelli olabileceği önyargısının da etkisiyle, toplumsal norm olarak bir kadın için zorunluluk teşkil eden annelik, engelli kadınlar için sahip olunması oldukça zor bir statü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Geleneksel kadınlık rollerinin dışında tutulan engelli kadınların birçoğu evlenmek, anne olmak ve cinsel ilişki yaşamak istememekte ve evlenip çocuk sahibi olmayı sosyal başarı olarak kodlamamaktadır (Asch ve Fine, 1988: 13; Begum, 1992: 71). Burcu, Kamanlıoğlu ve Şahin (2006: 14)'in Türkiye genelinde yapmış oldukları çalışmaya göre, kadın engellilerin %62'sinin bekâr, erkek engellilerin ise %52'sinin evli oldukları görülmektedir. Trabzon'da yapılan araştırma sonuçlarına göre, araştırmaya katılan engelli kadınların %57'si bekâr iken evli olanların oranı %34,6'dır. Trabzon'da yaşayan engelli kadınların büyük ölçüde evlenmeyi, çocuk sahibi olmayı düşünmedikleri ve eğer evli iseler evlenmelerine başkaları tarafından karar verildiği ya da engel durumunun evlendikten sonra ortaya çıktığı görülmektedir.

Tablo 9. Medeni Durum

	Sıklık	%
Bekâr	163	57,0
Evli	99	34,6
Boşanmış	15	5,2
Eşini Kaybetmiş	5	1,7
Eşinden Ayrı Yaşıyor	4	1,4
Toplam	286	100,0

Trabzon’da gerçekleştirilen araştırmada, evlilikle ilgili bazı sorulara engelli kadınlar “evlenmeyi düşünmüyorum” şeklinde cevap vermiştir. Örneğin “Eş bulmada zorluk çektiğinizi düşünüyor musunuz?” sorusuna engelli kadınlar %18,9 oranında “Evlenmeyi Düşünmüyorum” cevabını vermiştir.

Tablo 10. Engelli Kadınların Eş Bulmada Zorluk Çekip/Çekmediği

	Sıklık	%
Evet	45	15,7
Hayır	75	26,2
Evlenmeyi Düşünmüyorum	54	18,9
Toplam	174	60,8
Cevapsız	112	39,2
Toplam	286	100,0

G11 (bedensel engelli, 41 yaş, çalışmıyor, bekâr) “...evliliği asla düşünmedim, aslında toplum olarak, ailem olarak bana asla düşündürmediler” diyerek, engelli kadınların evliliği düşünmeme nedenlerinin başında, toplum ve engelli aileleri tarafından kendilerine yöneltilen baskının geldiğini göstermektedir.

Evli olan engelli kadınların engeli büyük ölçüde evlendikten sonra ortaya çıkmıştır. Doğuştan engele sahip olan kadınlar veya evlenmeden önce yeti kaybı yaşayan kadınlar evlilik hayallerinden büyük ölçüde vazgeçmişlerdir. Örneğin nişanlandıktan sonra görme yetisini kaybeden G12 (görme engelli, 34 yaş, çalışmıyor, bekâr) nişanı attığını ifade etmiştir. Çünkü ataerkil kültürde daha çok kadınlar bedenleri üzerinden yargılanmakta, engelli kadınlar engelli erkeklere göre ideal beden baskısına daha çok maruz kalmaktadır (Wendel, 1989: 113). Buna göre, kadının kendisini değerli hissedebilmesi için “güzel” bir görünüme sahip olması yani toplum tarafından olumlu görülen beden görüntüsüne sahip olması gerekmektedir. Oysa engellilik kadın bedenini anormalleştirmekte ve “güzel” kategorisinden çıkarmaktadır. Bu durum, engelli kadınların eş olarak tercih edilmesini zorlaştırmaktadır. Araştırma sırasında engellilik yüzdesi çok düşük olmasına rağmen erkek arkadaşlarının aileleri tarafından gelin olarak kabul edilmeyen bir çok engelli kadın örneği ile karşılaşmıştır.

Toplum tarafından evliliğin ve cinselliğin kendilerine uygun olmadığı söylenen engelli kadınlar, çevrede ayıp karşılanacağı düşüncesi ile evlilik konusundaki düşüncelerini samimi olarak ifade edememektedir. Ancak engelli kadınlar rüyalarında bile olsa gelinlik giyme hayallerini ifade etmektedir.

“Bazen rüyamda görüyorum ay ışıklarını, yıldızları. Askerleri bile görüyorum rüyamda. Şehitleri gördüm rüyamda. Tanımadığım ama beni seven erkekleri görüyorum, evlendiğimi görüyorum rüyamda... Evlenme konusunda erkeklere güvenmiyorum. Bekâretim bozulup ortada kalırım diye korkuyorum. Ayrıca konu komşu evlenme meraklısı bu derler diye evlenmeyi istemiyorum (G12, görme engelli, 34 yaş, çalışmıyor, bekâr).”

G12’nin rüyaları, engelli kadınların aslında âşık olma, sevmeye, cinsel yakınlık duyma gibi başkasıyla ilişki kurmayı gerektirecek sosyalliğe sahip oldukları ama toplumsal baskılar nedeniyle bu duygularını bastırdıkları hakkında ipuçları vermektedir. Diğer taraftan, G12 toplumsal cinsiyet algısının yarattığı namus, bekâret gibi konuların engelli kadınlar üzerinde de önemli bir baskı yarattığına dikkat çekmektedir.

Tablo 11. Engelli Kadınların Evliliği Düşünmeme Nedenleri

	Sıklık	%
Engelimden dolayı	30	61,3
Sağlık sorunlarımdan dolayı	5	10,2
Evlilikte tercih edilmemek	1	2,0
Evliliğin sorumlulukları yerine getiremem	9	18,5
Ev işlerini yapamayacağımdan	2	4,0
Eşimin ihtiyaçlarını karşılayamayacağımdan	2	4,0
Toplam	49	100,0

Araştırmaya katılan engelli kadınlar evliliği düşünmeme nedenlerini büyük ölçüde engelli olmalarına bağlamaktadır (%61,3). Yani araştırmaya katılan engelli kadınlar, engelli bir kadının evlenemeyeceği düşüncesini kabul etmiş görünmektedir. Evliliğin getireceği sorumlulukları yerine getiremeyecekleri düşüncesi (%18,5) ikinci sırada ifade edilmektedir. Böylece toplum tarafından engelli kadına dayatılan aile ve evlilik sorumluluklarını yerine getiremeyecekleri düşüncesi de önemli bir algı olarak ifade edilmektedir.

Engelli olmayı bir hastalık olarak kabul eden Trabzonlu engelli kadınlar, ancak iyileştikleri zaman bir eş bulabileceklerine ve çocuk sahibi olabileceklerine inanmaktadırlar.

Diğer taraftan, engelli kadınlar %61,3 oranında evliliği düşünmeme nedenini engelli olmalarına bağlamalarına ve %18,5 oranında evliliğin getireceği sorumlulukları yerine getiremeyeceklerini ifade etmelerine rağmen, “Engelli kadın bir ailenin sorumluluklarını (çocuk bakımı, ev işi vb.) yerine getiremez.” ifadesine %62,6 gibi yüksek bir oranla “katılmıyorum” cevabını vermiştir. Yani engelli kadınlar, toplum tarafından kendilerine dayatılan algıyı kabul etmiş görünmelerine karşın, aslında bu durumu içselleştirmedikleri gözlemlenmektedir.

Tablo 12. Engelli kadın bir ailenin sorumluluklarını (çocuk bakımı, ev işi vb.) yerine getiremez.

	Sıklık	%
Katılmıyorum	179	62,6
Kararsızım	25	8,7
Katılıyorum	63	22,0
Toplam	267	93,4
Cevapsız	19	6,6
Toplam	286	100,0

Ancak engelli kadınlar, kendi bedenlerini yargılayan toplumsal normları kabul etmiş görünmekte, evlenme ve anne olma noktasında çekingen davranmaktadırlar. Bu sonucu, söz konusu kadınların, kadının toplumda yerine getirmesi gereken temel roller içerisinde ev kadınlığı ve anne olmayı göstermesi de desteklemektedir. “Bir kadın her şeyden önce iyi bir ev kadını ve anne olmalıdır” ifadesine engelli kadınların %76,9’u katıldıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 13. Bir kadın her şeyden önce iyi bir ev kadını ve anne olmalıdır.

	Sıklık	%
Katılmıyorum	36	12,6
Kararsızım	12	4,2
Katılıyorum	220	76,9
Toplam	268	93,7
Cevapsız	18	6,3
Toplam	286	100,0

Bu durum, Trabzon’daki engelli kadınların büyük ölçüde kadını, var olan toplumsal cinsiyet kalıpları içerisinde değerlendirdiklerini göstermektedir.¹⁰ Bu sonucun ortaya çıkmasında, araştırma yapılan örneklemin yaş ortalamasının görece olarak yüksek olması (40 yaş) ve en yüksek yaş aralığının 36-45 olması yanında, Doğu Karadeniz Bölgesi’nin baskın ataerkil yapısının da etkisi vardır.

Böylece toplumun dayattığı toplumsal cinsiyet algısını büyük ölçüde benimseyen Trabzon’daki engelli kadınlar, toplumun kendisine dayattığı toplumsal cinsiyet rollerini yerine getiremeyeceği algısını da kabul etmiş görünmektedir. Bu nedenle, toplumun da baskısıyla Trabzonlu engelli kadınlar kendilerini söz konusu toplumsal rollerin dışında tutmaktadırlar. Bu durum, engelli kadınların kendilerini “kadın” olmaktan çok “engelli” olarak tanımlamaları ile sonuçlanmıştır. Söz konusu tanım, “Daha çok kadın olduğunuz için mi yoksa engelli olduğunuz için mi sorun yaşadınız?” sorusunun cevabında gözlemlenmektedir. Kadınların %58’i engelli oldukları için sorun yaşadıklarını belirtirken, kadın oldukları için sorun yaşadıklarını belirtenlerin oranı %8,7’dir. Engelli kadınların %11,5’i ise hem engelli hem de kadın oldukları için sorun yaşadıklarını belirtmiştir. Söz konusu durum Trabzon’daki engelli kadınların güçlü bir toplumsal cinsiyet algısı olmasına karşın “kadınlık” kimliğini sahiplenme oranlarının düşük olduğu sonucunu göstermektedir.

¹⁰ Bu sonucu doğrulayan diğer veriler şöyledir: Engelli kadınların %61’i “Evi geçindirmek erkeğin temel görevidir”, % 54’ü “Kadın çalışmak için eşinden izin almalıdır”, %67,1’i “Evlilik söz konusu olduğunda bir kızın bekâreti önemlidir” ifadelerine katıldıklarını belirtmiştir.

Tablo 14. En çok kadın olduğunuz için mi yoksa engelli olduğunuz için mi sorun yaşadınız?

	Sıklık	%
Engelli olduğum için	166	58,0
Kadın olduğum için	25	8,7
Hem engelli hem kadın olduğum için	33	11,5
Sorun Yaşamıyorum	53	18,5
Toplam	277	96,9
Cevapsız	9	3,1
Toplam	286	100,0

Diğer taraftan, kadın ve engelli olmanın yarattığı çoklu dezavantaj yaşama durumunun farkında olan kadınlar da mevcuttur. Özellikle yaş ortalaması düştükçe, çalışma oranı ve eğitim oranı yükseldikçe söz konusu farkındalık artmaktadır. Ayrıca “Engelli kadınlar engelli erkeklere göre toplumda daha dezavantajlıdır” ifadesine %49,7 oranında “katılıyorum” cevabını veren engelli kadınlar yukarıdaki sonucu yani kadınlık kimliğini sahiplenmenin düşük olduğu sonucunu yumuşatıyor görünmektedir.

Tablo 15. Engelli kadınlar engelli erkeklere göre toplumda daha dezavantajlıdır.

	Sıklık	%
Katılmıyorum	86	30,1
Kararsızım	39	13,6
Katılıyorum	142	49,7
Toplam	267	93,4
Cevapsız	19	6,6
Toplam	286	100,0

Dikkati çeken diğer bir nokta da araştırmaya katılan engelli kadınlar, engelli kadınların yaşadığı dezavantajları yine toplumsal cinsiyet rollerini baz alarak ifade etmektedir. Erkek olsam “daha rahat gezerdim”, “ev işlerini yapmak zorunda kalmazdım”, “bir işte çalışma imkânım yüksek olurdu” gibi cevaplar yine engelli kadınların toplumsal cinsiyet algısında eleştirel bir boyut olduğunu da göstermektedir. Buna rağmen, engelli kadınlar “kadınlık” statüsünü söz konusu toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden tanımladıkları için bu rolleri talep etmektedir.

Diğer taraftan, engelli kadınlar toplumun kendilerinden beklentisi çerçevesinde, büyük ölçüde engelli oldukları için evlenmeyi tercih etmediklerini belirtirlerken, başka bir engelli kadının aslında evlenebileceği kanaatine sahiptirler. Katılımcıların %68,9’u “Engelli kadınlar evlenmese de olur” ifadesine katılmadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 16. Engelli kadınlar evlenmese de olur.

	Sıklık	%
Katılmıyorum	197	68,9
Kararsızım	17	5,9
Katılıyorum	53	18,5
Toplam	267	93,4
Cevapsız	19	6,6
Toplam	286	100,0

Söz konusu durum engelli kadınların rüyalarının yansımasıdır. Hayaller ve beklentiler toplumsal cinsiyet rollerini yerine getirebilen bir “kadınlık” statüsüne ulaşabilmektir, ancak toplumsal normlar söz konusu konunun dışında kalmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle, engelli kadınlar topluma evlenmeyi düşünmeme şeklinde bir cevap vermektedir.

Evlenme niyetinde olan engelli kadınların ise, hem kendi aileleri hem de evlenecekleri kişilerin aileleri tarafından engellenmeye çalışıldıkları gözlemlenmiştir. Bedensel engelli G13 (bedensel engelli, 50 yaş, çalışmıyor, eşi vefat etmiş) eşi ile evlenme sürecinde ailesi ile sorunlar yaşadığını belirterek bu durumu “sekiz sene sevdaluk çektik” şeklinde ifade etmiştir. Bu türden hikâyelere evli engelli kadınların anlatılarında sıklıkla rastlanmıştır. Eşi de kendisi gibi görme engelli olan G9 (görme engelli, 38 yaşında, çalışıyor, evli) ise evlilik hikâyesini şu sözlerle anlatmaktadır:

“Dernekte tanıştık, ama ilk başlarda öyle bir düşüncemiz yoktu bizim. Sonra oluştu, aileler karşı çıktı. Onlar çocuklarını gören kızla evlendirmek istiyorlardı, işte bir tanesi görmüyor, öbürü gören kız olsun ki ona yardımcı olur, getirir, götürür, işte evde yemeğini yapar. Yani, ondan sonra biz baya mücadele ettik bu yönde, işte evlendikten sonra bu sefer evin içerisine müdahale etmeye

çalıştılar, evde ne yapacak ki? Nasıl yapacak ki? Biz gelip kalalım diye yapalım diye ... o zaman bayağı bir sert çıktım, şu an espriye vuruyorum işi ama baya sert çıktım, kabullenmedim, ben dedim evimin işini de yapabilirim, benimle birinin kalmasına gerek yok dedim, sonuçta burası bir hastane değil ben refakatçi istemiyorum dedim. Resmen evde birini görevlendirmeye çalıştılar uzun süreli.”

G9’un hikâyesi, engelli kadınların toplumsal cinsiyet rollerini yerine getiremeyecekleri ön yargısının toplumda yaygın olduğunu destekleyen bir örnek olarak belirmektedir. Dikkate değer başka bir husus ise, çalışan ve engelli dernekleri gibi sosyalleşme mekânlarında bulunabilen engelli kadınların evliliğe daha sıcak baktıkları ve evlenme şanslarının daha yüksek olduğudur.

Engelli kadınlar, toplumda yaygın olan asexüel oldukları, iyi bir anne ve ev kadını olamayacakları inancına karşın, toplumsal cinsiyet rolleri kapsamında birtakım beklentilere cevap vermek durumunda kalmaktadır (Gerschick, 2000: 1266). Engelli kadınların çoğu zaman evdeki çocukların bakımında ve ev işlerini yapma noktasında diğer kadınlarla birlikte rol aldıkları görülmektedir (Buz ve Karabulut, 2015: 32). Trabzon’da yaşayan bekar engelli kadınların da ailelerinin evinde fiziksel şartları el verdiği ölçüde ev içi kadınlık rollerini (temizlik yapma, yemek pişirme, çocuk bakımı gibi) yerine getirdikleri gözlenmiştir. Hane halkı sayısı 7-9 kişi arasında değişen evlerde yaşayan G14 (bedensel engelli, 54 yaş, çalışmıyor, bekâr) ve G15 (bedensel engelli, 58 yaş, çalışmıyor, bekâr) “evlilikle ilgili sorumlulukları yerine getiremeyecekleri” düşüncesiyle evlenmeyi düşünmediklerini söylemelerine rağmen, ev işlerini kısmen üstlendiklerini ve akrabalarının bebeklerine baktıklarını belirtmişlerdir. Araştırma sırasında bu tür örneklerle sıklıkla karşılaşmıştır.

Sonuç olarak, toplum tarafından toplumsal cinsiyet rollerinin dışında tutulan engelli kadınlar, bu durumu toplumsal baskı olarak üzerlerinde hissetmekte ve görünürde kendilerini toplumsal cinsiyet rollerinden dışlamaktadır. Ancak baskın bir ataerkil toplumsal yapı içinde bulunan engelli kadınların güçlü bir

toplumsal cinsiyet algısı bulunmaktadır. “Kadınlık” statüsünü de toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden kodlayan engelli kadınların hayallerinde ve beklentilerinde söz konusu statüye ulaşmak bulunmaktadır.

5. SONUÇ

Engelli kadınlar yaşadıkları toplumda, engelli erkekler ve engelli olmayan kadınlardan farklı sorunlar yaşamaktadır. Engelli kadınların sosyal ve ekonomik bağımsızlıklarını kazanma oranları oldukça düşüktür ve toplumsal cinsiyet rollerinden dışlanmaları yaşadıkları sorunları derinleştirmektedir. Trabzon’da yapılan araştırma göstermektedir ki, Trabzon’da yaşayan engelli kadınların toplumda görünür olmaları yadırganmakta ve bu durum kadınlar üzerinde önemli bir baskı yaratarak onların kendilerini toplumdan soyutlamalarına neden olmaktadır. Böylece engelli kadınların toplumsal görünürlükleri önemli ölçüde azalmaktadır. Bu sonucu destekleyen diğer bir neden de, insanların kendilerini gerçekleştirmelerinde önemli bir yol olan eğitim ve çalışma hayatına erişim ve siyasal katılım gösterme konularında yaşanan zorluklardır. Toplumsal, ekonomik ve siyasal hayata katılma cesaretini gösteren engelli kadınlar ise, çeşitli kısıtlamalarla ve toplumsal ön yargılarla mücadele etmek zorunda kalmaktadır.

Yapılan araştırma göstermiştir ki, Trabzon’daki engelli kadınlar büyük ölçüde yaşadıkları toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin farkında değillerdir. Daha çok engelli oldukları için sorunlarla karşılaştıklarını düşünen engelli kadınların büyük bir çoğunluğu bekârdır ve duygusal ilişki yaşama ya da evlenme konusunda çekingen davranmaktadırlar. Bunun nedeni ise engelli olmalarıyla açıklanmaktadır. Çünkü kadını beden üzerinden tanımlayan toplumun yarattığı “güzellik” algısı, engelli kadının bedenini bu algının dışında bırakmaktadır. Söz konusu algı, bedenlerini büyük ölçüde toplumsal normlar çerçevesinde kurgulayan engelli kadınların bedenlerine hapsolmaları ile sonuçlanmaktadır. Böylece engelli kadınlar, kadın ve engelli olmaktan dolayı çifte baskı ile karşılaşmakta ve söz konusu çifte baskıdan kaynaklanan çoklu dışlanma süreçleri yaşamaktadır.

Bu bağlamda, annelik, eş olma, evin sorumluluğunu alma gibi toplumsal cinsiyet rollerinden dışlanmak engelli kadınlar için en sorunlu dışlanma alanlarının başında gelmektedir. Ancak yapılan araştırmada toplumsal cinsiyet rollerinden dışlanan engelli kadınların ev içindeki bazı işler ile çocuk bakımında evdeki diğer kadınlarla birlikte sorumlu oldukları gözlenmiştir.

Birleşmiş Milletler Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallarının altıncı kuralı, kadın ve erkek arasında eşitliğin sağlanması gerektiğini belirtmektedir (Buz ve Karabulut, 2015: 39). Bu bağlamda, tüm engelli kadınlara eğitim, meslek edinme, çalışma hayatına erişim gibi alanlarda fırsat eşitliği sağlanmalıdır. Her şeyden önce engelli kadının bedeni üzerinden üretilen ve olumsuz anlamlarla yüklü her türlü söylem ile mücadele edilmelidir. Engelli kadınların cinsel bir varlık olduğu kabul edilmeli, çocuk sahibi olma ve aile kurma hakkı güvence altına alınmalıdır. Özetle kadını ya da engelli bireyi biyolojik özelliklerine indirgeyen hukuksal, kurumsal ve toplumsal tutumların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu anlamda feminist hareket ile engellilik hareketi ortak hareket etmeli ve Türkiye’de özgün bir feminist engellilik yaklaşımı oluşturulmalıdır. Bu nedenle, söz konusu alanda hem teorik hem de yerel düzeyde özgün saha araştırmaları ile desteklenen çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

6. SUMMARY

Disabled people have recently attracted attention as an important social category that has become visible in all societies. There are different approaches about disability. According to the “medical model”, disability is an impairment and handicap which must be rehabilitated by medical intervention. The social model, that emerged in the 1970s, argues that disability is socially constructed also not denying its biological or physiological reality. According to this approach, disability is constructed as a type of social pressure that depends on ideological, social and political determinants, and disabled individuals are socially excluded. However, disabled women are suppressed twice both in the male-dominated society because of being women and in society where abled bodies dominate because of their disability.

The purpose of this study is to analyze the processes of exclusion of disabled women living in Trabzon from the gender roles, as well as from spheres of education, economy and politics due to negative significations attributed to their body. The study, which is based on theories that problematize disability and gender, aims to read the relation between gender and disability through the experiences of disabled women in Trabzon.

The data of this study is based on the field research of the project titled “Disabled Women and Gender Inequality in Trabzon” which was conducted by the KTU Women Studies Research Center with the support of the Ministry of Family and Social Policy between 1 January - 31 Decembre 2015. 286 disabled women filled in questionnaire, 24 of them were in-depth interviewed, and focus group discussion is realized with 9 disabled women.

According to the results of the research, disabled women living in Trabzon are most trouble with the gaze orientated to their bodies and prejudices. For this reason, the visibility of disabled women in social life is low. One of the reasons is the social pressure that secludes disabled women, and another reason is aspiration of tehir families to protect them.

On the other hand, disabled women are confronted by significant problems in accessing rights to education, to work and to politics and are excluded from these spheres. Disabled women who find employment opportunities earn less than both disabled men and women without disabilities. Thus, it is seen that the poorest people of the society are disabled women.

In reference to the study, disability increases gender inequality to the detriment of women. In Trabzon many disabled women who are excluded from traditional gender roles are unwilling to marry, become mothers and enter into sexual relations with a man. Also it is seen that if they are married, their marriage have been decided by other members of family. According to the results of the research, 57% of the participants to the questionnaire were single while 34.6% were married. Even if they are excluded from gender roles, there is a strong gender perception in the subconscious of disabled women who are members of a dominant patriarchal structure. And they desire to reach to the “femininity” status in their dreams and subconscious.

7. DERİNLEMESİNE MÜLAKAT KATILIMCILARI

- G1 (işitme engelli, 20 yaş, üniversite öğrencisi, bekâr)
- G2 (bedensel engelli, 40 yaş, çalışmıyor, evli)
- G3 (bedensel engelli, 20 yaş, üniversite öğrencisi, bekâr)
- G4 (görme engelli, 33 yaş, çalışmıyor, bekâr)
- G5 (bedensel engelli, 18 yaş, açık lise öğrencisi, bekâr)
- G6 (bedensel engelli, 31 yaş, çalışmıyor, boşanmış)
- G7 (görme engelli, 35 yaş, çalışmıyor, evli)
- G8 (bedensel engelli, 45 yaş, çalışmıyor, bekâr)
- G9 (görme engelli, 38 yaş, çalışıyor, evli)
- G10 (bedensel engelli, 43 yaş, çalışmıyor, bekâr)
- G11 (bedensel engelli, 41 yaş, çalışmıyor, bekâr)
- G12 (görme engelli, 34 yaş, çalışmıyor, bekâr)
- G13 (bedensel engelli, 50 yaş, çalışmıyor, eşi vefat etmiş)
- G14 (bedensel engelli, 54 yaş, çalışmıyor, bekâr)
- G15 (bedensel engelli, 58 yaş, çalışmıyor, bekâr)

8. KAYNAKÇA

- Abu-Habib, L. (1997). *Gender and Disability: Women's Experiences in the Middle East*. Oxford: Oxfam.
- Aral, N., Gürsoy, F. ve Bütün Ayhan, A. (2005). Engelli Kadına Yönelik Fiziksel İstismar. *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu*, 29-30 Nisan 2005, Kocaeli, 30-35.
- Asch, A. (2001). Critical Race Theory, Feminism, and Disability: Reflections on Social Justice and Personal Identity, *Ohio State Law Journal*, Sayı: 62, 1-17.
- Asch, A. ve Fine, M. (1988). Introduction: Beyond Pedestals. Michelle Fine ve Adrienne Asch (der.), *Women with Disabilities: Essays in Psychology, Culture and Politics* içinde (s. 1-37). Philadelphia: Temple University.
- Barnes, C., vd. (2002). Introduction, Colin Barnes vd. (der.), *Disability Studies Today* içinde (s. 1-17). USA: Blackwell Publishers.
- Begum, N. (1992). Disabled Women and the Feminist Agenda, *Feminist Review*, Sayı: 40, 70-84.
- Burcu, E. (2007). *Türkiye'de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Burcu, E. (2015a). Türkiye'de Yeni Bir Alan: Engellilik Sosyolojisi ve Gelişimi, *Sosyoloji Konferansları*, Cilt:52, Sayı: 2, 319-341.
- Burcu, E. (2015b). *Engellilik Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayınları.
- Burcu, E., Kamanlıoğlu, M. ve Şahin B. (2006). Özürlü Bireylerin Eş Seçiminde Yaşadıkları Sorunların Cinsiyete Göre Karşılaştırılması, *Woman 2000*, Cilt: 7, Sayı: 2, 3-30.
- Buz, S. ve Karabulut, A. (2015). Ortopedik Engelli Kadınlar: Toplumsal Cinsiyet Çerçevesinde Bir Çalışma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 7, 25-45.
- Charlton, J. I. (2006). The Dimensions of Disability Oppression: An Overview, Lennard J. Davis (der.), *The Disability Studies Reader* içinde (s. 217-227). New York: Routledge.
- Davis, L. J. (1995). *Enforcing Normalcy: Disability, Deafness, and the Body*. London/New York: Verso.

- Dhungana, B. M. (2006). The Lives of Disabled Women in Nepal: Vulnerability without Support. *Disability and Women*, Cilt: 21, Sayı: 2, 133-146.
- Ellis, A. ve Llewellyn, M. (1997). *Dealing With Differences: Taking Action on Class, Race, Gender and Disability*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
- Emmett, T. ve Alant, E. (2006). Women and Disability: Exploring the Interface of Multiple Disadvantage. *Development Southern Africa*, Cilt: 23, Sayı: 4, 445-460.
- Engin, N., vd. (2005). Toplum Temelli Rehabilitasyon Programında Engelli Kadın Profiline Değerlendirilmesi. *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu*, 29-30 Nisan 2005, Kocaeli, 116-120.
- Ewing, D. W. (2002). Disability and Feminism: Goffman Revisited. *Journal of Social Work in Disability and Rehabilitation*, Cilt: 1, Sayı: 2, 73-82.
- Garland-Thomson, R. (1997). *Extraordinary Bodies: Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*. New York: Columbia University Press.
- Garland-Thomson, R. (2002). Integrating Disability, Transforming Feminist Disability. *NWSA Journal (Feminist Disability Studies)*, Cilt: 14, Sayı: 3, 1-32.
- Gerschick, T. J. (2000). Toward a Theory of Disability and Gender. *Signs (Feminisms at a Millennium)*, Cilt: 25, Sayı: 4, 1263-1268.
- Goodley, D. (2011). *Disability Studies: An Interdisciplinary Introduction*. London: SAGE.
- Gürler, S. (2016). *İnsan Hakları Bağlamında Engelli Kadınların Uluslararası Hukukta Korunması ve Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hall, K. Q. (2011a). Reimagining Disability and Gender through Feminist Studies: An Introduction, Kim Q. Hall (der.), *Feminist Disability Studies* içinde (s. 1-10). Bloomington: Indiana University Press.
- Hanna, W. J. ve Rogovsky, B. (1991). Women with Disabilities: Two Handicaps Plus. *Disability, Handicap & Society*, Cilt: 6, Sayı: 1, 49-63.

- Kahraman Güloğlu, F. (2015). Türkiye'de Engelli Hakları Alanında Yeni Bir Örgütlenme Engelli Kadın Hareketi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 39, 477-489.
- Kamanlioğlu, M. (2007). *Feminist Perspektifte Özürlü Kadına Bakışın Sosyolojik Değerlendirmesi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karataş, K. ve Gökçearslan Çifçi, E. (2010). Türkiye'de Engelli Kadın Olmak: Deneyimler ve Çözüm Önerileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (Woman Studies Special Issue)*, Cilt: 3, Sayı: 13, 147-153.
- Karadeniz Teknik Üniversitesi Kadın Araştırmaları ve Merkezi (2015). *Trabzon'da Engelli Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Araştırması*. Trabzon.
- Kittay, E., Silvers, S. ve Wendell, S. (Der.). (2001). Special Issue: Feminism and Disability I. *Hypatia*, Cilt: 16, Sayı: 4.
- Kittay, E., Silvers, S. ve Wendell, S. (Der.). (2002). Special Issue: Feminism and Disability II. *Hypatia*, Cilt: 17, Sayı: 3.
- Küçükkaraca, N. (2005). Feminizm ve Engelli Kadın, *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu*, 29-30 Nisan 2005, Kocaeli, 49-52.
- Lloyd, M. (2001). The Politics of Disability and Feminism: Discord or Synthesis? *Sociology*, Cilt: 35, Sayı: 3, 715-728.
- Lonsdale, S. (1990). *Women and Disability: The Experience of Physical Disability among Women*. London: Palgrave Macmillan.
- Masson, D. (2013). Femmes et Handicap. *Recherches Féministes*, Cilt: 26, Sayı: 1, 111-129.
- Meekosha, H. ve Dowse, L. (1997). Enabling Citizenship: Gender, Disability and Citizenship in Australia. *Feminist Review*, Cilt: 57, Sayı: 1, 49-72.
- Meekosha, H. (2004). Gender and Disability. *Sage Encyclopaedia of Disability* içinde (s. 2-14). <http://socialwork.arts.unsw.edu.au/> (Erişim tarihi: Nisan 2015).

- Meekosha, H. (2008). Contextualizing Disability: Developing Southern/Global Theory, *4th Biennial Disability Studies Conference*, Lancaster University, s. 1-20.
- Özdemir, D. K. (2010). *Ortopedik Engelli Kadınların Sorun ve Beklentileri: Tuzla İlçesi Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saniyaman, S. (t.y.). *Engelli Kadınların Aile Yaşam Kalitesi: Yaşam Kalitesini Belirleyen Özel Göstergelerin Engelli Kadınların ve Ailelerinin Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi*. Devam eden Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Schriempf, A. (2001). Refusing the Amputated Body: An Interactionist Bridge for Feminism and Disability. *Hypatia (Feminism and Disability)*, Cilt: 16, Sayı: 4, 53-79.
- Shakespeare, T. (2006). The Social Model of Disability, Lennard J. Davis (der.), *The Disability Studies Reader* içinde (s. 197-204). New York: Routledge.
- Thomas, C. (2002). Disability Theory: Key Ideas, Issues and Thinkers, Colin Barnes vd. (der.), *Disability Studies Today* içinde (s. 38-57). USA: Blacwell Publishers.
- Topçubaşı F. ve Arıkan, Ç. (2005). Türkiye’de Görme Engelli Kadınların Konumu: Genel Bir Değerlendirme, *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu*, 29-30 Nisan 2005, Kocaeli, 76-82.
- Tören, Z. (2014). *Kamuda Çalışan Engelli Kadınların Problemleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turhan, S. (2014). *Biz de Varız*. Belgesel Film.
- TÜİK (2002). *Türkiye Özürlüler Araştırması*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK (2011). *Nüfus ve Konut Araştırması*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- Vernon, A. ve Swain, J. (2002). Theorizing Divisions and Hierarchies: Towards a Commonality or Diversity? Colin Barnes vd. (der.), *Disability Studies Today* içinde (s. 77-97). USA: Blacwell Publishers.
- Wendell, S. (1989). Toward a Feminist Theory of Disability, *Hypatia (Feminist Ethics & Medicine)*, Cilt: 4, Sayı: 2, 104-124.

İDEALİZE EDİLEN YENİ YAŞAMIN TANIDIK YÜZÜ: KORUNAKLI - GÜVENLİKLİ KONUT SİTELERİNİN REKLAM FİLMLERİ ÜZERİNE BİR İÇERİK ANALİZİ¹

Zeynep BAYKAL²

Nergis DENLİ³

ÖZ

Günümüzde, hızlı kentsel dönüşüm süreçlerinin beraberinde getirdiği değişikliklerin biri de sınıfsal farklılıkların mekânsal ayrışmalarda daha da görünür hale gelmesi olmuştur. Bu mekânsal ayrışmaların belirginleşerek kendini gösterdiği en somut örneklerden biri 2000’li yıllardan itibaren giderek yaygınlaşan korunaklı konut siteleridir.

Bu çalışmada, Türkiye’de, gün geçtikçe yaygınlaşan ‘korunaklı’ ve ‘güvenlikli’ sitelerin, televizyon reklamları aracılığıyla, orta ve üst orta sınıf tüketici kitlelerine, ‘yeni yaşam projeleri’ olarak sunuluş biçimi ele alınacaktır. Bu yeni yaşam projelerinin, süregelen toplumsal adaletsizlik ve eşitsizliği, mevcut sınıfsal farklılaşmaları ve mevcut toplumsal cinsiyet kalıplarını, yeniden üretme biçimi, reklamlarda karşılaşılan imgeler ve kullanılan çeşitli kavram, tema ve betimleme biçimleri üzerinden tartışılacaktır.

Bu çerçevede 2013 ile 2016 yılları arasında televizyonlarda yayınlanan, İstanbul ve Ankara’daki konut projelerinin televizyon reklamlarında kullanılan anlatım biçimlerine yönelik olarak yürütölmekte olan içerik analizinin sonuçları değeriendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mekânsal Ayrışma, Korunaklı-Güvenlikli Konut Siteleri, Yeni Yaşam Projesi, Televizyon Reklamları, İçerik Analizi.

¹ Bu makale, 1-3 Aralık 2016’da ODTÜ’de gerçekleştirilen VIII. Ulusal Sosyoloji Kongresi’nde aynı başlıkla yer alan sözel bildiri sunumunun geliştirilmesiyle oluşturulmuştur.

² Arş. Gör., Beykent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Faköltesi, Sosyoloji (İngilizce) Bölümü

³ Arş. Gör., Beykent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Faköltesi, Sosyoloji (Türkçe) Bölümü

THE FAMILIAR FACE OF IDEALISED NEW LIFE: A CONTENT ANALYSIS ON THE TV-ADVERTISEMENTS OF SECURED-GUARDED HOUSING ESTATES

ABSTRACT

Nowadays, one of the crucial changes that are triggered by fast urban regeneration processes is the growing visibility of social class spatial segregation. One of the most concrete examples of these spatial changes is evident in the case of secured and guarded housing estates (or so-called “gated communities”) which became gradually widespread in Turkey since the 2000s. This study addresses ways in which these “secured” and “guarded” housing estates, that are becoming increasingly common in Turkey, are presented as 'new life projects' to middle and upper-middle class consumer masses through television advertisements.

Further, the reproduction of ongoing social injustice and inequalities, existing class differentiations and gender stereotypes is discussed through the various concepts, themes and representations used and imagery observed in the advertisements.

Finally, the results of content analysis, conducted by the authors on the selected TV advertisements of these housing projects in Istanbul and Ankara, televised between 2013 and 2016 within this framework will be evaluated.

Key Words: Spatial Segregation, Secured-Guarded Housing Estates, New Life Project, TV Advertisements, Content Analysis.

1.GİRİŞ

Türkiye’de, 1980’li yıllarda, ekonominin serbestleşmesi ve serbest piyasa düzeninin egemen hale gelmesiyle birlikte (küreselleşmenin etkisi altında) ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal anlamda bir dizi değişim yaşanmıştır. Yaşanan bu değişimler; mekânsal örgütlenme ve düzenleme dinamiklerine de yansımış, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de, kentlerde dönüşüm süreçlerine ve kentleşme / kentlileşme anlayışlarına damgasını vurmuştur.

Arazi kullanımına ilişkin yeni yasal düzenlemeler ile birlikte yapılaşma hızla artmış, kapitalist işletmelerin de konut piyasasında yükselişe geçmesiyle birlikte, konut piyasası en karlı sektörlerden biri haline gelirken (Keyder, 2009, 184-185) kentsel mekân giderek görünür hale gelecek şekilde kapitalist bir tüketim ögesi olarak pazarlanmaya başlamıştır (Şentürk, 2014,104). Pérouse ve Danış, 90’lı yıllardan itibaren siteleşme sürecinin hızla artışı ve yaygınlaşmasından bahsederken, özellikle kentin dış çemberindeki belediyelere bağlı alanlarda hukuki ve idari anlamda yetersiz denetimin ve söz konusu belediyelere bağlı arazilerin kullanımıyla ilgili sürekli olarak değiştirilen yasal düzenlemelerin, bu yayılma üzerindeki etkisinden bahsetmektedir. Arazi kullanımı alanındaki yasaların sıklıkla değiştirilmesi, denetimsizlik ve yasal esneklik, gerek yerli gerekse yabancı müteahhitlerin bu hukuki ve idari muğlaklığı kolaylıkla ranta dönüştürmesini sağlamıştır (Danış & Pérouse, 2005, 96-100). Kentsel dönüşüm, rakip müteahhit firmalar ve belediyeler aracılığıyla rant ve kar odaklı projelendirilirken, kent içi mekânsal ayrışmalar, sınıfsal farklılaşmaları gün geçtikçe daha keskin çizgilerle yansıtır hale gelmiştir (Işık & Pınarcıoğlu, 2001, 128). Kentsel mekânda yaşanan böylesi bir dönüşüm, mevcut toplumsal farklılaşmaları sınıf temelli olarak pekiştirmiştir.

90’lı yıllarda, üst sınıfların yanı sıra, orta sınıfların da yalıtılmış, ayrıcalıklı, korunaklı ve görece sterilize, ayrıştırılmış mekanlarda kendi gelir gruplarından ya da bu gelir gruplarına yakın olanlarla daha homojen, kapalı hayatlar yaşama eğilimleri (Öncü, 2016, 92-96; Işık & Pınarcıoğlu, 2001,136), bu dönemi takip eden

yıllarda süregelen toplumsal siyasal ve ekonomik kutuplaşmayı yansıtacak biçimde, kentsel mekanın daha keskin çizgilerle bölümlenmesine neden olmuştur.

Caldeira, Sao Paulo'daki yeni mekânsal ayrışma yapısını ele alırken, sadece Sao Paulo'da değil, benzer şekilde dünyanın pek çok kentinde de, mekânsal düzenlemede 'ayrı durma' nın, bir ideal haline geldiğinden söz eder. Bu bağlamda söz konusu olan, benzer grupların bir arada 'homojen adacıklar'⁴da yaşamaları ve farklı olan ile, öteki ile etkileşimi en aza indirmeleridir (Caldeira, 1999). Benzer şekilde Danış da, Türkiye özelinde, orta ve üst sınıfların, kendilerinden farklı gruplarla kamusal etkileşime girme ihtimallerini olabildiğince önleyecek şekilde, hayatlarının mümkün olan büyük çoğunluğunu, bu korunaklı güvenli korunaklı güvenli sitelerde geçirme eğiliminden söz eder. Caldeira, bu sınıfsal ayrışma ve içe kapanma eğiliminin neticesinde kentsel kamusal alanda bir dönüşümün yaşandığından bahsederken (Caldeira,1999), Öncü de, 90'lı yıllarda, İstanbul'un merkezinden uzaklaşan üst ve orta sınıfların yerleşim biçimleri ile birlikte mekânsal ayrışmanın beraberinde topyekun farklılaşan bir yaşam biçimi haline geldiğini belirtir. Ayrışma zemini, mekânsal olanın ötesine taşınmış, toplumsal ve kültürel alana da yansımıştır. Öyle ki Öncü, yaşanan bu farklılaşmayı bir ayrışmadan ziyade bir parçalanma olarak tanımlamaktadır (Öncü, 2016, 96). Benzer şekilde, Pérouse da bu ayrışmanın sosyo-kültürel boyutu konusunda, sürecin, benzeşme temelli bir yaşam tarzı içinde ortak bir konfor özlemiyle bezeli yeni bir cemaatçiliğin yaratımı olarak da görülebileceğini düşünmektedir (Pérouse, 2011,135).

Günümüzde, Türkiye'de kentlerde sınıfsal farklılıkların, mekânsal ayrışmalarda giderek daha fazla görünür ve belirgin hale gelmesi, bu şekilde özetleyebileceğimiz sosyo-ekonomik ve tarihi bir zeminden

⁴ İstanbul'da yer alan Çengelköy Park Evleri projesinin reklamı, bu homojen adacıklarda yaşam anlayışına bir örnek olarak gösterilebilir. Söz konusu reklamda, burada ortalama 3 katlı evler adacıklar halinde uçarak, Boğaz'ın üzerinden Çengelköy'e taşınmaktadır. Bkz. Çengelköy Park Evleri Reklam Filmi, 22.01.2014 https://www.youtube.com/watch?v=LHMuag2FiYA&list=PLclko3AdB4MBieFKy2fw-eGgWkOtWA_Vl&index=6 [Son erişim tarihi: 28.11.2016]

kaynaklanmaktadır. Söz konusu mekânsal ayrışmaların en somut ve sıklıkla karşılaşılr örneklerinden biri de, bahsettiğimiz üzere, özellikle 2000’li yıllardan itibaren pek çok kentte yaygınlaşan korunaklı güvenlikli sitelerdir.

Toplumsal farklılaşmaları giderek daha keskin bir biçimde yansıtır hale gelen bu mekânsal ayrıştırma projelerinin yaygınlık kazanmasında, mekânın kapitalist bir tüketim ögesi olarak pazarlanması önemli bir rol oynamıştır. Mekânın, kapitalist tüketim kültürüne uygun bir biçimde pazarlanmasında en büyük görevi üstlenen sektörlerden biri de, reklam sektörüdür. Berger, reklamı ‘tüketim toplumunun yarattığı kültür’ olarak tanımlar (Berger, 2007,109). Renkli televizyona geçiş ve artan televizyon kullanımı ile küresel kapitalist tüketim kültürünün, reklamlar aracılığıyla tüketicinin arzu, beğeni ve taleplerini şekillendirme sürecindeki etkisi de artmıştır. Bugün, reklamlar üzerinden ticari ilişkilerinin alımlayıcı- satıcı arasında bir nevi kişisel bir ilişkiye dönüştüğünü, sürekli bir akış halinde olan görüntülerle ve çoğunlukla kapsamlı bir içerikten / bilgiden yoksun bir seyir hali üzerinden alımlayıcının zihninde bir ideal bir kurgu yarattığına şahit oluyoruz. Bu kurgunun içinde her görüntü aslında bize hep nasıl daha iyi yaşayacağımızı öğütlüyor. Bu anlamda modern kentli bireyin hayat projesi, bizlere; giysileri, eşyaları, mobilyaları, arabaları, evleri ve gündelik yaşam pratikleri, yani tüm seçimleri, istekleri üzerinden tasvir ediliyor. Featherstone’a göre moda olan “hayat tarzının bireyselleştirilmesine duyulan bu ilgiyi, yaş ya da sınıfsal kökenle bağdaştırmak yeterli değildir, tüketim kültürü, yaygınlığı sayesinde hepimizin kendimizi geliştirme ve ifade etme olanağına sahip olduğumuzun altını çizmektedir” (Featherstone, 2013,155).

Türkiye bağlamında da kapitalist sistemin önemli bir parçası haline gelen reklamların bireyi bir yandan farklı kıldığını iddia etme, diğer yandan da kapitalist bir tüketim cemaatinin parçası haline getirme çabası, 80’li yılların ortalarından itibaren uluslararası reklam şirketleriyle ortaklıklar kurulmaya başlanmasıyla birlikte, daha da görünür hale gelmiştir. Buna bağlı olarak Öncü, yaşanan dönüşümün ‘Türkçeleştirilmiş ya da Türk tüketicisine uyarlanmış reklam kampanyalarını beraberinde getirdiğini belirtirken (Öncü, 2016,

93), Bali de benzer şekilde bu ortaklıkların ‘ekrandan gazete sayfalarına kadar Batı insanının zevkini Türk halkına adapte etme’ amacını taşıdığını ifade etmiştir (Bali, 2015, 31).

Berger’in (Berger, 2007,148-149) deyimiyle, sunduğu imgeler yağmuruyla, gerçeğe yaslanıp geçmişten çok pırıltılı bir gelecekte söz eden, zevk alınacak şeyler ve mutluluk üreten, kıskanılacak insanları göstererek çekicilik ve güven duygusu yaratan reklamlar, korunaklı konut siteleri için de çok kapsamlı bir pazarlama ve yeniden üretim alanı yaratmaktadır.

Bu çerçevede, bu makale kapsamında, orta ve üst orta sınıf tüketici⁵ kitlelerine hitap eden bu korunaklı-güvenlikli konut projelerinin, televizyon reklamlarında görsel imgeler aracılığı ile kitlelere nasıl birer ‘yeni yaşam projesi’ olarak sunulduğunu ortaya koymayı amaçlıyoruz. 2013 ile 2016 yılları arasında televizyonlarda yayınlanan, İstanbul ve Ankara’nın çeşitli semtlerindeki 29 konut projesinin⁶ 33 adet televizyon reklamını⁷ içerik analizi yöntemi kullanılarak inceleyeceğiz. İncelememizi söz konusu konut projelerinin reklam filmleri ile ve bu reklam filmlerinde yansıtılış biçimleriyle sınırladık. Her ne kadar konut projelerindeki konut fiyatlarını öğrenmiş olsak da, güvenlikli- korunaklı bu konut projelerinin sakinleriyle birebir ve yüz yüze herhangi bir görüşme yapmadık. Reklamlarda idealize edilen bu yaşamın ideal özneleri içerisinde belli bir çeşitlilikten ve yine reklamlarda tüm yaşamsal ihtiyaç ve arzuları anlamında hedef kitleyi aynılaştırıcı bir eğilimden söz edebilmek mümkün olsa da, söz konusu konut projelerinin hedef kitleleri ya da mevcut sakinlerine ilişkin sadece reklamlar üzerinden yürüttüğümüz içerik analizine dayalı birtakım çıkarımlar yapmaktan imtina ettik. Ele alacağımız konut projelerini seçerken,

⁵ Araştırma kapsamında ele alınan konut projelerinin konut fiyatları ekte verilmiştir. Bu fiyatlara hem <http://www.emlakkulisi.com> adlı internet sitesinden hem de bu konut projelerinin emlak ofisleriyle telefon ya da e-mail yoluyla yapmış olduğumuz görüşmelerden ulaştık.

⁶ Ele alacağımız konut projelerini seçerken, vaatleri, ‘ayrıcılıkları’, konut yapıları (rezidans, villa, konak, çok katlı ve az katlı apartman daireleri), fiyatları ve kent içi konumları itibarıyla (deniz kıyısı, kent merkezi, kentsel dönüşüm alanı, şehrin çeperi) güvenlikli sitelerdeki çeşitliliği yansıtmaya özen gösterdik.

⁷ Araştırma kapsamında ele alınan toplam 29 konut projesinin konumları, bu projelerde satılmakta olan konutların fiyatları ve bu projelerin reklam filmlerinin yıllara göre dağılımı ekte verilmiştir.

vaatleri, ‘ayrıcalıkları’, konut yapıları (rezidans, villa, konak, çok katlı ve az katlı apartman daireleri), fiyatları ve kent içi konumları itibarıyla (deniz kıyısı, kent merkezi, kentsel dönüşüm alanı, şehrin çeperi) güvenlikli sitelerdeki çeşitliliği yansıtmaya özen gösterdik.

Böyle bir sınırlandırma dâhilinde reklam filmleri üzerinden yürütmüş olduğumuz inceleme kapsamında, bu yeni yaşam biçimi ve kültürünün, hangi vaat ve ayrıcalıklarla, ne tür ileti ve imgeler kullanılarak pazarlanmaya çalışıldığını ve böylece mevcut toplumsal ve sınıfsal farklılaşmaların, mevcut eşitsizlik, çatışma ve ilişkisizlik biçimlerinin nasıl yeniden üretildiğini birkaç kavram çerçevesinde ele alıp tartışacağız.

2. YENİ HAYATIN ÇEKİM MERKEZLERİ

İncelemiş olduğumuz korunaklı-güvenlikli konut sitelerinin reklam filmlerine genel olarak baktığımızda, karşımıza çıkan ilk vaatlerden biri ve en belirginini, tüketici- alımlayıcıya vaat edilen “satın alacağı konut ile sürdürmeye başlayacağı yeni hayat tarzı” iddiasıdır. Bu anlamda satın alınan şey sadece bir konut değil aynı zamanda bir yaşam tarzıdır (Bali, 2015, 115). Bu konut projelerinden biri olan Tema İstanbul’un reklam filminde, projenin bir yaşam merkezi kurmanın ötesinde, yeni bir yaşam kültürü inşa ettiği özellikle vurgulanır.⁸ Söz konusu yaşam kültürü, bu kente yakışan bir proje sayesinde hayata geçirilecektir.

Son dönemde, pek çok inşaat firmasının özellikle orta ve üst orta sınıf tüketici kitlelerine hitap eden televizyon reklamlarında; güvenli, huzurlu ve mutlu bir yaşama ulaşmanın tek yolunun idealize edilen ayrıcalıklı, konforlu ve prestijli bu korunaklı ve güvenlikli sitelerden bir konuta sahip olmaktan geçtiği düşüncesi yoğun bir biçimde birbirine çok benzeyen ve sürekli olarak tekrarlanan klişeleştirilmiş imgelerle ısrarcı bir biçimde işlenmektedir.

⁸ Bkz. Tema İstanbul Reklam Filmi, 2015a, 2015b.

Tüketiciye tasvir edilen bu yeni hayatın temel öznelere; zamanının hızına, gündelik yaşamın temposuna ayak uydurabilen, boş zamanlarını birbirinden farklı pek çok etkinlikle doldurmayı tercih eden çocuklu⁹ ya da çocuk sahibi olması muhtemel çiftlerden oluşan heteroseksüel çekirdek ya da geniş aileler¹⁰ olarak karşımıza çıkar.

Konut fiyatları ortalamanın oldukça üzerinde olan ve ‘prestij’, ‘ihtişam’ vurgusuyla öne çıkan rezidans tipi konut reklamlarında ise, ailelerin görünürlüğünün sınırlı olduğunu söyleyebiliriz.¹¹

Konut projeleri arasında farklılıklar olsa da, “yeni bir yaşam enerjisi”¹² sunduğunu iddia eden bu yeni yaşam biçiminde, site alanları içerisindeki mekânsal görünümün standart hale gelmiş bir formu olduğundan söz etmek mümkündür. Reklamlarda betimlenen haliyle, geniş bir meydan, ‘güzel’, ‘şık’ restoranlar ve/veya kafeler, AVM’ler veya mağazalar, çocuklar için oyun alanları ve çoğunlukla sınırlandırılmış çimlik araziler, site arazisi içerisinde yer alan veya sitenin yakınlarında bulunan koruluk ve ormanlık alanları, site içi mekânsal görünümün temel unsurlarını oluşturmaktadır.

İdealize edilen bu yeni yaşamda, alışveriş ve AVM kaçınılmaz bir yere sahiptir. Söz konusu site reklamlarında, AVM’nin var oluşu, pek çok sosyal imkanın, hatta evin kendisinin bile önüne geçer. İstanbul’daki bir konut projesinin reklamında, kadın karakterin yaşadığı sitenin AVM ve kafelerini gezdiren arkadaşına” evinizin evi nerede” diye sorması ironik bir dille bu önceliği gözler önüne sermektedir.¹³ Bu bağlamda güvenlikli-korunaklı bu konut projelerinde konut sahibi olacak olan muhtemel sakinlere vaat edilen tüm hizmet ve tesislerin içinde, söz konusu konut projelerinin reklamlarında ön plana çıkartılan en

⁹ Bkz. İstanbul Gül İnşaat 11.Mahalle Reklam Filmi, 2015; İstanbul Köy Komşuluk Reklamı 2014; İstanbul Tual Bahçekent’in Ev Sahibi Yapan Reklam Filmi 2016; Ankara Park Mozaik reklam 2016; İstanbul Nidapark Reklam Filmi-1, 2016; Ankara Metromall Reklam Filmi, 2016; İstanbul Avrupa Konutları Atakent 3 Reklam Filmi, 2013; Resim İstanbul Orman Reklamı, 2014.

¹⁰ Bkz. İstanbul Büyükyalı Reklam Filmi, 2016.

¹¹ Bkz. İstanbul Yedi Mavi Reklam Filmi, 2016; İstanbul Sea Pearl Ataköy Reklam Filmi, 2015; İstanbul Queen Central Park Bomonti Reklam Filmi, 2016; Yoo İstanbul Reklam Filmi, 2016.

¹² Bkz. İstanbul Tual Bahçekent’in Ev Sahibi Yapan Reklam Filmi, 2016.

¹³ Bkz. Strada Akzirve Bahçeşehir, 2016.

önemli özelliklerden biri, ya site alanı içerisinde ya da siteye coğrafi olarak çok yakında konumlandırılmış AVM’lerdir. Proje planı içerisinde AVM yer almayan siteler, bu ‘eksikliklerini’, yine tüketici profilinin gelir duruma bağlı olarak çeşitlendirilen mağazalarla kapatırlar.

Reklamlarda altı sürekli olarak çizilen çeşitlilik olgusu, özellikle yeme içme alanlarında, müşteri profilindeki çeşitlilik oranında, kafeteryalardan, yerel ve uluslararası damak tatlarına hitap eden restoranlara¹⁴, artizan kafelerden, Paris esintili kafelere¹⁵ uzanan geniş bir yelpazeye yayılır.

Bu konut reklamlarında alımlayıcının arzu etmesi istenilen hayat, Ankara Çayyolu’nda konumlanan Park Mozaik Projesi reklamında olduğu gibi “Yaşamın en güzel renklerini içerir”. Hayattan farklı beklentileri olduğu varsayılan alımlayıcı, bugünün ötesinde “yemyeşil peyzajlar, hayat dolu meydanlar, sokaklar, mor salkımlar altında kitap okuma keyfi, masmavi bir gölet etrafında dostlar, buluşmalar, mavi göğün altında sınırsız bir özgürlük” le bütünleşen bir masal dünyasına çağrılır.¹⁶

Bu masalsı mekânsal görünüm içerisinde ısrarcı bir biçimde vurgulanan yeşil alanlar ise, çoğunlukla sınırlandırılmış çimlik arazilerden ya da site alanı içerisinde yer alan ya da sitenin yakınlarında bulunan koruluk ve ormanlık¹⁷ alanlardan oluşmaktadır. Bu noktada, reklamlarda var en önemli temalardan ve karşıtlıklardan biri olan şehrin keşmekeşinden uzak, doğallık vurgusunun altını çizmek gerekir.

¹⁴ İstanbul, Zekeriyaköy-Köy Projesi İnternet sitesi: <http://www.koy.com.tr/hakkimizda.php>

¹⁵ Bkz. Piyalepaşa İstanbul Örnek Daire Reklam Filmi, 2016; Şehrin İçinde Müstakil Hayat, Essenora İstanbul Reklamı, 2014.

¹⁶ Bkz. Park Mozaik Pastel Reklam Filmi, 2016

¹⁷ Bkz. Aydos Ormanı sınırında yer alan Resim İstanbul Projesi, Aydos Bizimtepe Projesi, Belgrad Ormanı’na yakın olan Zekeriyaköy Köy Projesi gibi. İstanbul, Çengelköy Park Evleri Reklam Filmi, 2014.

3. DOĞALLIK: “YÜKSEK MEDENİYETİN EŞİĞİNDE YAŞAMIN EN DOĞAL HALİ”

Konut projelerinin reklamlarında; yeşil alan ve ona bağlı olarak doğallık, doğa ile iç içe olma vaadi sıklıkla vurgulanan unsurlardan biri olarak karşımıza çıkar.¹⁸ Tertemiz hava, yeşil alan, sağlıklı ve dayanıklı binalar ve mutlu ve huzurlu sakinleriyle bu konut projeleri, şehrin keşmekeşinin karşıt kutbuna yerleştirilir. Bu kuvvetli kent karşıtı söylem (Danış & Pérouse, 2005, 100) içerisinde; şehir merkezi, havası, suyu, sokakları pis, gürültü kirliliğinin hakim olduğu, düzensiz, güvenliksiz, her türlü tehlikeye açık, mutlu ve huzurlu bir yaşamı imkansız kılan bir mekan olarak betimlenir. Merkezi yaşanmaz kılan tüm olumsuz koşulların pan zehiri niteliğindeki argümanlar, söz konusu konut sitelerindeki çevre özelliklerine dayandırılarak desteklenir (Pérouse, 2011, 150).

Ancak, ‘yüksek medeniyet’ seviyesini temsil eden bu çağdaş yaşam alanları içerisinde, doğal olanın da ehlileştirilmesi, doğallığın sınırların çizilmesi gerekmektedir. ‘İstanbul’daki en doğal ortam’ sloganıyla sunulan Resim İstanbul projesi reklamında, kıyafetleri ve yanlarında getirdikleri vahşi hayvanlardan da anlaşıldığı üzere balta girmemiş bir ormandan çıkıp konfor ve rahatlık arayışıyla artık şehre yerleşmeyi arzulayan bir ailenin, proje kapsamındaki konutlardan birini satın almak için emlak ofisine girdiğini görürüz. ¹⁹ “Doğal olanı bu” vurgusu; İstanbul’da imara açılan Aydos Ormanı’nda katledilen ağaçların anılarını hafızalardan silmeye yönelik bir işleve aracılık ederken, bu konut projelerindeki sözde ‘çağdaş’ yaşam biçiminin vaat ettiği ‘doğallığın’ suniliğinin hasıraltı edilmesine imkân tanımaktadır. Doğada gerçekleştirilen yıkımın üzeri; doğa ile iç içe olma vaaadinin içeriğinin, konut yığınlarının arasına

¹⁸ Bkz. Resim İstanbul Orman Reklamı, 2014; İstanbul, Köy Komşuluk Reklamı, 2014; Siyahkalem Köy İstanbul Zekeriyaköy konut projesi, Mustafa Sandallı İkinci Reklam Filmi, 2014; Yooİstanbul Reklam Filmi 2016; Ankara, İncek Loft Reklam Filmi 2015.

¹⁹ Bkz. Resim İstanbul Orman Reklamı, 2014.

yerleştirilen küçük yeşil alanlar (Pérouse'un tabiriyle – iyileştirme ve peyzajlama çalışmaları) ile doldurularak kapatılmaktadır.

Şekil 1. İstanbul Bizimtepe Aydos Projesi Reklam Filminden Bir Kare

Şekil 2. İstanbul Zekeriyaköy Köy Projesi Reklam Filminden Bir Kare

4. MERKEZİLİK: NE ŞEHİRLE NE ŞEHİRSİZ: MERKEZE YAKIN OTONOM BİR YAŞAM

Proje reklamları arasında kimi farklılıklardan söz etmek mümkün olsa da, reklamlarda kurgulanan bu yeni yaşamın sınırlarını belirleyen yine kenttir, ancak kentin sınırları içinde görece özerk bir yaşam kurgulanır. Sitelerin mekânsal düzenlemeleri göz önünde bulundurulduğunda, bu kentsel ayrışma / ayrıştırma projelerinde, konut sahibi olacak olan tüketiciye tüm yaşamsal ihtiyaçlarının site içinde karşılanabileceği garantisi verilmektedir.

Şehrin hemen yakınında ancak, müstakil bir hayat vaat edilir. Müstakillik; bir yandan kentli tüketiciye sunulan huzur, güvenlik, mutluluk, konfor ve doğallıkla ilişkilendirilir. Bir yandan da, site dışı kamusal alanla herhangi bir ilişki veya etkileşimi en aza indirmeyi veya bir ilişkisizlik halini sürekli hale getirmeyi mümkün kılma iddiasında olan sosyal tesis ve hizmetlerle sağlanır (Bartu, 2002, 86). Sunulan hizmetler ve kullanıma açılan tesisler açısından, muhtemel tüketici profilinin alım gücüne bağlı olarak lüks ve kalite bağlamında farklılıkların yanı sıra belli bir benzeşmeden de söz edilebilir.²⁰ Bu benzeşme, tüketim kültürü imgelemi ve enformasyon üretimi ile uğraşan, gittikçe genişleyen üst orta sınıfın, kendi tüketim alışkanlıklarını, hayat tarzını yaygınlaştırma eğilimi olarak okunabilir (Featherstone, 2013, 151). Bu eğilimin pazarlandığı tüm kesimler için site içinde yapılan mekânsal planlama, modern kentli birey için hepçil bir yaşamı da beraberinde getirir. Ankara’da yer alan Incek Loft projesinin reklam filmlerinin birinde, esprili bir dille doğasever, sporsever, astroloji sever, alışveriş sever aile özelinde tanımlanan bu yaşamsal hepçillik; iş, ev, sportif kültürel aktiviteler ve olmazsa olmaz bir alışveriş eksenine kesişen bir mekânsal planlamada görünür kılınır.²¹

²⁰ Gerek sadece rezidanslardan, ya da apartmanlardan oluşan sitelerde, gerekse villa, konak, az katlı apartman gibi karma konut tiplerinden oluşan sitelerde, açık ve/veya kapalı yüzme havuzları, yürüyüş parkurları, tenis kortları, voleybol, basketbol sahaları, saunalar, hamamlar, buhar banyoları, spa merkezleri ve fitness salonları gibi hizmetlere rastlanmaktadır.

²¹ Bkz. Ankara, Incek Loft Reklam Filmi, 2015.

Şekil 3. Ankara İncek Loft Projesi Reklam Filminden Bir Kare

Şekil 4. Ankara İncek Loft Projesi Reklam Filminden Bir Kare

Şekil 5. Ankara İncek Loft Projesi Reklam Filminden Bir Kare

Korunaklı güvenli konut siteleri reklamlarında, bir yandan bu sitelerin dışında kalan dünyadan ve nüfustan tamamıyla ayrıışık, müstakil, huzurlu ve mutlu bir yaşam vaat edilirken bir yandan ise şehrin merkezine yakınlık ve ulaşım imkânları ısrarla vurgulanır. İstanbul Seyrantepe’de yer alan Nidapark projesinin internet sitesinde karşımıza çıkan, ‘İstedığınız her yere yakın, istemediğiniz her şeye uzak’ sloganı, aslında, bahsetmeye çalıştığımız bu merkezilik- otonomluk dikotomisini özetler niteliktedir.²² Söz konusu konut projeleri; fiziksel, işlevsel, yönetsel ve hatta yeni bir yaşam kültürü inşası iddiasıyla kültürel olarak kendilerini kentsel alanın geri kalanından ayırıştırırken,²³ kentle olan bağlantılarını da şehir içi ulaşım kanallarıyla koparmama eğilimi gösterirler. Merkezilik ve merkeze yakınlık, coğrafi olarak şehir merkezine daha yakın projelerde metro ve metrobüs bağlantılarıyla²⁴ (ki görece daha düşük fiyatlı, kentin çeperindeki projelerde, metro, metrobüs gibi toplu taşıma imkanlarına yakınlığın altı daha belirgin bir

²² Bkz. <http://www.nidaparkseyrantepe.com/proje-hakkinda/>

²³ Danış ve Pérouse bu ayrışmayı 4 ayrı farklılık boyutuyla ele alır: Fiziksel, kültürel, toplumsal ve hizmetlerde ve altyapıda farklılık. Özellikle, hizmetler ve alt yapıda farklılık boyutunu ele alırken; güvenlik, çöplerin toplanması, yeşil alanların bakımı, teknik destek ve sosyal tesislerin işletmelerinin özel şirketler tarafından üstlenilmesinin yanı sıra ‘dışarı-dan’ ücretli olarak istihdam edilen yöneticilerden oluşan özel site yönetimi modeliyle gelen işlevsel ve yönetsel farklılaşmadan bahsederler. (Danış & Pérouse, 2005,106-117)

²⁴ Bkz. İstanbul, Yenitepe Kadıköy Reklamı, 2014.

biçimde çizilmektedir²⁵), diğerlerinde ise, yani, otomobil sahipliğini zorunlu kılan daha uzakta konumlanmış olan sitelerde ²⁶, havaalanına, köprülere, otoyollara yakınlık üzerinden vurgulanır. Kuvvetli bir kent-karşıtı söylem içerisinde idealize edilen yeni yaşamın sürdürülebilmesi için gerekli ya da muhtemel tüm ihtiyaçların konut alanı içerisinde karşılanacağı ve tüm olanakların sağlanacağı belirtilirken; merkeziliğin ve merkeze ulaşım kanallarının bu derece vurgulanmasıyla müstakillik vaadi müphemleşmekte, kent-karşıtlığı söylemi ise buharlaşmaktadır.

Mekânsal yakınlık ama yekpare bir yaşam alanı söyleminin yanı sıra, bununla ilişkilendirilebilecek bir başka vurgu ise bu konutlarda yaşayanlar için, zamanın değeridir. Çoğunlukla gelecek üzerine şekillenen reklamlarda hızla akan zamana yetişirken özel hayatına, kişisel zevklerine vakit ayırabilen beyaz yaka aktörler, yukarıda değinmiş olduğumuz hepçil hayatlarının planlamasını dakikası dakikasına yapabilen tüketiciler tasvir edilir.²⁷ Metromall Ankara projesinin reklam filmini, buna örnek olarak göstermek mümkündür: Her saniyenin önemini babasından öğrenen genç orta sınıf beyaz yakalı aile babası, saat 5:48’de uyanır, en geç 6:02’de havuza girer, 7:14’de, 22 saniyede metroyla okuluna varan oğlu ve servisi 4 dakika gecikmiş olan kızıyla kahvaltı eder. İşine 33 saniyede varır, üstüne kahve dökme huyu yüzünden sık sık toplantısı olduğu günlerde yan blokta, kendine 23 saniye mesafedeki AVM’ den yeni bir gömlek alır.²⁸

²⁵ Bkz. Westside İstanbul Reklamı, 2015.

²⁶ Bkz. Şehrin İçinde Müstakil Hayat, İstanbul Essenora Reklamı, 2014; Resim İstanbul Orman Reklamı, 2014.

²⁷ Bkz. İstanbul, Yenitepe Kadıköy Reklamı, 2014; Ankara Metromall Reklam Filmi, 2016.

²⁸ “Dakiklik, hesaplanabilirlik, kesinlik, metropol varoluşunun uzantıları ve karmaşası tarafından yaşama dayatılır ve sıkı bağlar içinde oldukları, yalnızca para ekonomisi ve entelektüalist karakter değildir. Bu özellikler ayrıca, yaşamın içeriğini renklendirmeli ve onlar olmaksızın, yaşamın genel ve kesin olarak şematize edilmiş formunu almak yerine, onlarla birlikte yaşamın hakim değerini kararlaştırmayı amaçlayan o irrasyonel, içgüdüsel, bağımsız özelliklerin ve dürtülerin dışlanması kolaylaştırılmalıdır.” (Simmel,1996,83).

5. İDEAL SİTE SAKİNİ: EVLİ, MUTLU VE ÇOCUKLU

Daha önce de bahsettiğimiz üzere, böyle bir mekânsal kurgunun içerisinde, gündelik yaşam pratiklerinin kapsamı bu şekilde sınırlandırılır ve sınıflandırılırken, aynı zamanda söz konusu pratikler, reklamlarda ısrarcı bir biçimde görülen aile merkezli ve cinsiyete dayalı bir rol dağılımı içerisinde dağıtılır.

Görece daha lüks konut reklamlarında kadın daha çok bir arzu nesnesi olarak karşımıza çıkar.²⁹ Örneğin, Selçuk Yöntem; Yoo İstanbul projesinden konut sahibi olacak olan erkeği, zor beğenen tarz olanı seven, tutkuları, ince zevkleri, akli ve kendi ile gurur duyduğu kararlara sahip bir erkek olarak betimlerken görsel olarak alımlayıcıya sunulan kadın imgesi bu kararlardan, seçimlerden biri olarak kendini gösterir. Bir anlamda ev sahipliği ile bir kadına sahip olma eş değer tutulur.³⁰

Şekil 6. Yoo İstanbul Projesi Reklam Filminden Bir Kare

²⁹ Bkz. Sea Pearl İstanbul Ataköy Reklam Filmi, 2015; İstanbul Yedi Mavi Reklam Filmi, 2016.

³⁰ Bkz. Yooİstanbul Reklam Filmi, 2016.

Sea Pearl ve Yedi Mavi Proje reklam filmlerinde ise erkeğin aksine yalnızca ev içi ve site içi alanlarda var olabilen kadınların görsellikleri ile ön planda olduklarını görebiliyoruz.³¹

Buna karşılık görece daha uygun fiyatlı konut reklamlarında kadın imgesi, sıklıkla bir aile kurgusunun içerisine sıkıştırılır. Reklamların çoğunda kadın sessizdir, evcildir ve geri plandadır. Örneğin, Tual Bahçekent konut projesi reklam filminde evin tüm ekonomik yükünü sırtlayan erkeği evde bekleyen güler yüzle karşılayan, önüne yemeğini koyan, sıkıntısında destek olan ama hep ikincil planda görünen kadındır.³² İstanbul Nidapark Reklam Filmi I’de ise çocuklarına uygun bir yaşam vaadi ortaya koyan ve çocuklarının muhatap aldığı kararları veren kişi baba iken, bu kararları mutluluk kabullenen anne sessizce ve onaylayıcı bakışlarla reklamda yerini alır.³³

Şekil 7. İstanbul Tual Bahçekent Projesi Reklam Filminden Bir Kare

³¹ Bkz. İstanbul, Sea Pearl Ataköy Reklam Filmi, 2015; İstanbul, Yedi Mavi Reklam Filmi, 2016.

³² Bkz. Tual Bahçekent’in Ev Sahibi Yapan Reklam Filmi, 2016.

³³ Bkz. İstanbul NidaPark Reklam Filmi I, 2016.

Şekil 8. İstanbul Nidapark Projesi Reklam Filminden Bir Kare

Kadının ön plana çıkartıldığı kurgularda ise, ya alışveriş, yemek gibi tüketim alışkanlıklarıyla resmedilir;
³⁴ ya idealize edilen bir beden formuna ulaşma çabasında ya da bu formu temsiliyle görünür kılınır. ³⁵

Şekil 9. İstanbul Avrupa Konutları Atakent 3 Projesi Reklam Filminden Bir Kare

³⁴ Bkz. Piyalepaşa İstanbul Reklam, 2016a; Strada Akzirve İstanbul Bahçeşehir, 2016.

³⁵ Bkz. İstanbul Yedi Mavi Reklam Film 2016; Yooİstanbul Reklam Film, 2016.

Şekil 10. İstanbul Strada Akzirve Projesi Reklam Filminden Bir Kare

Temsil edilen erkek ise, her daim bir iş sahibidir, ya işe gider, ya iştedir, ya da işten dönmek üzeredir. Karar veren, hayalleri gerçek kılan, rasyonel olan, hesaplayan, planlayan odur. Tüketici kadın modelinin yanında erkek üretimin somutlaşmış hali olarak karşımıza çıkar.

Aile vurgusunun yapıldığı bu reklamların olmazsa olması ise çocuk vurgusudur. Projelerin tanıtımında sıklıkla, projeyle gerçekleşeceği ileri sürülen hayaller çocukların hayalleri olarak sunulur. Çünkü reklamların asıl teması bugün değil gelecektir. Kurgulanan yaşam, bu yeni hayatın hayalbazı olan çocuğun arzuladığı bir yaşam olarak alımlayıcıya aktarılır. Korunaklı ve güvenli bir yaşamın, en çok çocuklar için hayati olduğu fikri ısrarcı bir biçimde işlenir. Ailelere, çocuklarının onlar için hazırlanmış oyun alanları, site içerisinde veya yakınında konumlandırılan kreşler ve eğitim kurumlarının da bulunduğu korunaklı güvenli bir alanda eğitim görecekları ve çocukluklarını yaşatacakları, garantisi verilir. Çocukları, aynı konut projesinde konut sahibi olabilecek gelir düzeyinden olan ailelerle ve onların çocuklarıyla sosyalleşecektir. Kendileri için hazırlanmış oyun alanlarında, okulda, site alanı dahilinde, yaşlılarıyla arkadaşlıklar kuracak ve böylece çocukluklarından itibaren kendi ekonomik, toplumsal ve kültürel statülerine uygun bir sosyal çevre içerisinde sosyalleşme imkanına sahip olacaklardır.

Bu belirgin aile vurgusu, incelediğimiz reklamlardan birinde, egemen ataerkil cinsiyet rejimi ve buna bağlı cinsiyete dayalı rol dağılımını resme dökülmektedir. İki çocuklu orta sınıf bir ailenin İstanbul, Küçükçekmece’de konumlanan bu projedeki konutlardan birine sahip olması halinde neler kazanabileceği şöyle anlatılır: Reklamdaki küçük erkek çocuk özgürce koşup oynayabileceği bir dünya kazanmıştır. Site konforu ve güvenliği içerisinde çocuk oyun alanları ve yeşilliklerde mutludur. Ondan yaşça daha büyük olduğunu anladığımız genç kız, kendi ailesinin ekonomik statüsüne eşdeğerde olan site sakinlerinin ailelerinden yeni arkadaşlar ve bu arkadaşlarla kurabileceği yeni hayaller kazanmıştır. Ailenin annesinin en büyük kazancı ise fitness salonunda bedenine yapmış olduğu fiziki yatırımlar sayesinde idealize edilen kadın bedeni formuna kavuşmasıdır. Evin babası ise, yapmış olduğu yatırım sayesinde %67’lik kazancını kutlamaktadır.³⁶

Aile içi ve site içi sıcak ve samimi ilişkiler, bu yeni yaşam alanlarını cazip bir hale getiren unsurlar olarak sunulmaktadır. Kaybolan insani değerlere işaret edilmesi, nostalji ile karışık bir vaadi de tüketiciye sunmaktadır. Reklamların merkezindeki çocuğun bakışı sayesinde, tüketici de, ekrandaki tüm göstergeleri ilk defa yani yepyeni olarak gören bir çocuk konumunda bırakılmaktadır. Reklam izleyicisi, bir anlamda, bu yapılandırılmış kentin caddelerinde aylakça gezinen bir çocuğa dönüşür. Reklamların öznelere baktığımızda, gerçek anlamda, çocuklar kadar yetişkinlerin de bu masalsi atmosferin içinde kaybolduğunu görürüz. Buck- Morss’un deyişiyle” Modern kentin efsanevi büyülü dünyasında çocuk yeniyi yeni baştan keşfederken, yetişkin yeninin içindeki eskiyi keşfetmekte.” (Buck-Morss, 1983’den aktaran Featherstone 2013: 135).

İstanbul, Beyoğlu’nda yer alan Piyalepaşa projesinin sokaklarında bisikletiyle özgürce dolaşan küçük kız şaşkın bakışlarla etrafı seyrederken, İstanbul, Zeytinburnu’nda konumlandırılan Büyük Yalı projesinin

³⁶ Bkz. Avrupa Konutları Atakent 3 Reklam Filmi, 2013.

reklamında ise, ³⁷ bir çiftin gelecek hayalini kurarken yine sokaktaki badem ezmeçisine ve etraflarındaki her şeye, sanki yüzyıllardır süren bir uykudan uyanmış gibi bir merakla baktığını görürüz.³⁸ İncelediğimiz reklamlarda özneleri sarhoş eden şey, yenilik vurgusunun yanı sıra, geçmişle yeniden kurulan müphem bir bağ, kaybedilen isimsiz değerler ve ısrarla ön plana çıkartılan muğlak bir nostalji üzerinden yeniden inşa edilen, özlem duyulan mahalleler ve yeniden yaratılacağı vaat edilen mahalle kültürü olarak karşımıza çıkar.

6. MAHALLE: ZAMANIN VE MEKANIN NOSTALJİSİNDE, HAYALİ BİR CEMAAT İNŞASI: KENTİN YENİ MAHALLELERİ

Reklamlarda, yeni bir hayat pazarlanmaya çalışılırken, aynı zamanda yeni ile eskinin bir aradalığı, geleneksel değerlerin yeniden kazanımı, nostaljik bir mahalle ve mahalleli olma hali, tüketiciye vaat edilenler arasındadır. İstanbul, Beylikdüzü’nde konumlanan 11. Mahalle projesinin reklam filminde, projenin özelliklerini, mahallenin ne olduğunu anlatan küçük bir erkek çocuğun ağzından dinleriz. Burada bahsi geçen mahalle, annesiyle babasının hep anlattığı, çocukluklarının geçtiği gibi bir mahalledir. Mahalle tanımı; ‘Mahalle dediğin, sadece sokaklar ve evler değildir, bir mahallede daha fazlası vardır. Ömür boyu sürececek arkadaşlıklar vardır, samimiyet vardır, insan sıcaklığı vardır. Orada çocukluğumuzu özgür ve güven içinde yaşarız. Lafta değil, gerçekten komşuluk yapan insanlar vardır’ şeklinde yapılır.³⁹

Böyle bir nostaljik mahalle kurgusu içerisinde; sıcaklık, insan ilişkileri, özgürlük, güven, samimiyet ve iyi komşuluk ilişkileri ön plana çıkartılır. Eskiye duyulan bir muğlak özleminden hareket edilir. Benzer şekilde, ‘yeni nesil mahalle’ sloganıyla satışa çıkartılan, İstanbul, Kartal’da yer alan AND pastel konut projesinin reklamında; artık yaşlı amcanın camından içeriye giren mahalle çocuklarının attığı top değil bir *drone* ’dur (*uzaktan kumandalı uçak*), alt kattaki komşudan pirinç, şeker ya da margarin yerine ince uçlu bir şarj aleti

³⁷ Bkz. Büyükyalı, Reklam Filmi 2016.

³⁸ Bkz. Piyalepaşa İstanbul Reklam Filmi 2016b.

³⁹ Bkz. Gül İnşaat 11.Mahalle Reklam Filmi, 2015.

istenir, günde toplanan kadınlar dedikodularını ve sohbetlerini pasta, börekler yiyerek değil resim yaparak kutlarlar, organik tarım yeni nesil bir hobi olarak karşımıza çıkarken, komşuluk ilişkilerinin sıcaklığına ve samimiyetine güvenerek yapılan tatlı kapışmalar baki kalmıştır. ⁴⁰ Zaman ve gündelik yaşam pratikleri değişmiş olmasına rağmen, bu korunaklı-güvenlikli konut sitelerinde, özlemi duyulan mahalle hayatının yeniden canlandırılacağı iddia edilir.

Şekil 11. İstanbul AND Pastel Projesi Reklam Filminden Bir Kare

Bu konut projesinin internet sayfasında ise mahalle kültürünün ne olduğunun tanımı şöyle yapılmaktadır: ‘Özlem duyduğunuz eski mahalle kültürü, sınırsız dostlukların yaşandığı komşuluklar, özgürce oynayan çocuklar, birbirine güven duyan insanlar, hep birlikte toplanılan sofralar demektir. Hayat tamamen değişmiş, eski mahalle hayatları çok eskide kalmış olsa da aslında ruhundan, sıcaklığından, özünden hiçbir şey kaybetmedi.’⁴¹ Eski mahalle hayatı, idealize edilen yaşamın yeni mahallelerinde yeniden canlandırılacaktır.

⁴⁰ Bkz. AND Pastel Yeni Reklam Filmi, 2016.

⁴¹ AND Pastel Konut Projesi websitesi: <http://andpastel.com/>

Şekil 12. İstanbul 11. Mahalle Reklam Filminden Bir Kare

Tarihsel açıdan baktığımızda, mahalleyi, bir yanıyla, kapalı bir yapıya sahip güvenlik ve aidiyet duygusunu ve buna bağlı olarak kendinden olmayanı dışarda bırakma eğilimini içinde barındıran, kentin en küçük birimi olarak diğer taraftan da, farklılıklara açık bir alan olarak değerlendirmek mümkündür. Osmanlı döneminde olduğu gibi bugünün Türkiye'sinde de mahalle olgusu farklılıklar göstererek bir yandan kendinden olmayanı dışlayabilecek, bir yandan ise, farklılıklara daha açık bir yaşam alanı olarak varlığını sürdürmektedir. Ancak, bugüne özgü olan şey, mahallenin bir biçimde nostaljinin yapıyor olmasıdır (Tamdoğan-Abel, 2002, 70).

Bu mahalle söylemi tüketicilerin benzer beklentilerini belirginleştirmenin yanı sıra Lefebvre'in söylemiyle aslında "hiçbir yeniliği olmayan bazı mitosları geri getirmektedir" (Lefebvre, 1998, 121). Aslında reklam dili, iletisine uygun düşen tüm tarihsel öğeleri de bir çeşit mitolojiye dönüştürmekte ve bunu etkili bir biçimde yapabilmek için de, tarihsel boyutları olan görsel ve işitsel bir dil kullanmaktadır.

İncelediğimiz konut sitelerin bir kısmı bu ve buna benzer kurgulanmış bir geçmiş üzerinden pazarlanmaktadır. Bu kurgu içerisinde, özellikle kentsel dönüşüm alanlarında varlık gösteren projelerde,

sıklıkla vurgulanan semt hayatı; ‘İstanbul’un en güzel mahallesi’, ‘Özlediğiniz semt hayatı’, ‘bir semti semt yapan tüm o güzel değerler’ gibi sloganlarla ön plana çıkarılır⁴². Var olan mahalleler “kentsel dönüşüm” le birlikte yıkıma uğrarken, bu yeni mahalleler, yıkıma uğratılan semt ve mahalle hayatlarına duyulan müphem bir özlemle hareketle pazarlanmaktadır. Piyalepaşa İstanbul reklamlarından birinde bir örnek daire içinden fırlayan alışveriş sokağındaki semt manavı, semt kafe garsonu, giyim mağazasının çalışanı bu hayatın parçaları olarak resmedilir.⁴³ İstanbul’un en eski semtlerinden birini yeniden inşa etme iddiasıyla yola çıkılırken, tüketicinin beklentileri yeniden tanımlanarak aynılaştırılmaktadır. İstanbul’un en eski semtlerinden biri; tüketiciye beklediği üzere; nezih bir yaşam alanı, mutlu ve huzurlu bir hayat ve iyi komşular sağlamak üzere yıkılmakta ve yeniden yapılmaktadır.

‘Komşuluk ilişkilerinin yeniden yeşerdiği bir yaşam tarzı’, ‘mahalle sıcaklığıyla rezidans hayatını bir arada yaşanabileceği’ aile ile ve hatta ailenin kendisi olan komşularıyla bir arada mutlu, bol kahkahalı ortak sofralarda verilen görüntüleriyle pekiştirilir.⁴⁴ Bu eski ile yenin bir arada olma hali, ‘Modern şehir konforuyla eski mahalle havasını bir arada yaşatan tasarımlar’ ile zenginleştirilen bir görsel şölene dönüştürülür.⁴⁵

⁴² Bkz. Çengelköy Park Evleri Reklamı, 2014; İstanbul Büyükyalı Reklam Filmi 2016; Piyalepaşa İstanbul Reklamı, 2016b.

⁴³ Bkz. Piyalepaşa İstanbul Örnek Daire Reklam Filmi, 2016.

⁴⁴ Bkz. İstanbul, Köy Komşuluk Reklamı, 2014; İstanbul, Nidapark Seyrantepe Reklam Filmi, 2014; İstanbul, Bizimtepe Aydos, 2016.

⁴⁵ Bkz. Ankara, Park Mozaik Reklam, 2016.

Şekil 13. İstanbul Zekeriyaköy Köy Projesi Reklam Filminden Bir Kare

Ortaylı tarafından “Ortak bir yaşam kültürüne sahip kapalı bir geleneksel cemaat” olarak (Ortaylı, 2006, 18) tanımlanan mahalle, reklamlarda çizilen birliktelik ve paylaşım ortamıyla bir uyum içinde görünmekle birlikte, cemaatin dışlayıcı yüzü de mekânsal ayrışma yoluyla yine bir benzerlik kurma imkanı vermektedir. Yeni mahallelerde bu dışlayıcılık kendini hem konut fiyatları itibariyle sınıfsal olarak hem de sitelerin korunaklı, güvenli, fiziksel anlamda izole yapıları itibariyle göstermektedir.

Bununla birlikte, dışa kapalı yapısıyla, yabancı olana açık olmayan, bu sayede de dış tehlikelere karşı korunma vaadi veren bu konut sitelerinde geleneksel anlamda bir ortak yaşam kültüründen söz etmek zor olsa da, topluluk kavramı üzerinden ilerlemek faydalı olabilir. Cohen’e göre, “topluluk, şeylere benzer anlam vermeleri ya da verdiklerine inanmaları ve dahası bu anlamın başka bir yerde verilen anlamdan farklı olduğunu düşünmeleri ile var olur” ve topluluğun simgelere verdiği anlam paylaşımının altında, aidiyet, kimlik ve en önemlisi başkalarından farklı olma duygusunun yatmasıdır (Cohen, 1999, 19-20).

Bu aidiyet ve kimlik arayışı, konut sitelerinin sakinlerinde, bir nevi geçişken bir aradalıklar biçiminde kendini gösterir. Reklamlarda, alımlayıcıya sunulan ortak alanlarda, birlikte olan ama birbirini tanımayan

insanların, anlık bir biçimde ortak hislere sahip topluluklar kurduğuna ilişkiler imgeler sunulur. Delanty'nin, ev ve işyeri arasında; metro, havaalanı, kafe ve eğlence mekanları gibi, transit mekanlarda görünür olan sosyalleşme biçimlerini kapsayan “eşiksel topluluk” tanımı, bu sitelerin farklı alanlarında gerçekleşen uçucu ortaklıklara, bir aradalıklara uygun olabilir (Delanty, 2015,147-148). Geleneksel olmasa da, bireysel özerkliğe ve otonomiye de zarar vermeyen bu ilişki biçimi, konut proje reklamlarında da görünür hale gelmektedir. Bu özerkliğin, yine farklılaştırılmış mekanlarda pratiğe dökülen ortak zevkler üzerinden de şekillenebilmesi mümkündür (eğlence - spor olanakları vs.) (Lash, 1994 den aktaran Delanty, 2015, 148).

Görüldüğü üzere, bu sitelerde konut edinen tüketiciler, bir daire edinmekten öte, elle tutulmayan, gözle görülmeyen ve “ayrıcılıklar dünyası” şeklinde özetlenebilecek bir katma değeri de satın almaktadırlar.” (Bali, 2015,115). Bazı projelerde bu katma değer, gördüğümüz üzere muğlak bir nostaljik bir mahalle kurgusu içinde kaybedilen geleneksel değerlere atıfta bulunurken, bazılarında ise ayrıcalık, prestij, ihtişam ve görkem kavramlarının yoğun bir biçimde işlenmesi ile pazarlanır.

7. FARKLIYIM, AYRICALIKLIYIM, ÖYLE İSE VARIM

Her ne kadar, tüm konut projeleri kendilerini ayrıcalıklı birer yaşam alanı olarak sunma eğiliminde olsalar da, söz konusu konut projeleri içerisinde, konut fiyatları açısından daha yüksek fiyatlı olanlara bakıldığında, bu sitelerden bir konut alınması halinde kazanılacak olan şeyin, aynı zamanda daha üst bir statü olduğu, reklam filmlerinde ihtişam, prestij, görkem ve ayrıcalık kavramlarına yapılan vurgu üzerinden alımlayıcıya aktarılır.

Prestiji ve ihtişamı ön plana çıkaran görseller ve imgeler aracılığıyla, bu ayrıcalıklı olma söylemi, pekiştirilir. ‘Premium bir yaşam’, ‘Kraliçeleri bile kıskandıracak bir yaşam’, ‘Ayrıcalıklı bir Yaşam’

sloganlarıyla ön plana çıkan ve diğerlerine nazaran daha pahalı olan bu konut projelerinde, verilen hizmetlerde de farklılıklar gözlenir.⁴⁶

İstanbul Kazlıçeşme’de konumlanan Yedi Mavi projesinde, daha önce bahsetmiş olduğumuz ve korunaklı-güvenlikli sitelerde standart hale gelen hizmet ve tesislere ek olarak elektrikli araç şarj istasyonu, saatlik şoför hizmeti, ambulans hizmeti ve veterinerlik hizmeti gibi hizmetlerle karşılaşırız. İstanbul’da konumlanan Queen Central Park Bomonti; *concierge* hizmetleri,⁴⁷ *crown lounge*⁴⁸ ayrıcalığı, ücretsiz özel araç hizmetleri, *room service* (oda servisi) gibi hizmetleriyle, ‘*high life*’ (lüks hayat) temalı evler vaat ederken;⁴⁹ Yoo İstanbul, özel tasarım rezidansları ve özel tasarım barı bulunan kütüphanesinin yanı sıra *club house* (kulüp binası), *dining pavillion* (yeme-içme servisi için ayrı hazırlanmış bölüm/alan) ve *infinity edge* havuz (sonsuzluk havuzu) gibi lüks tüketim hizmetleriyle kendini diğerlerinden farklılaştırır.⁵⁰

Bazı siteler ise bu ayrıcalıklı olma halini, şehir içerisindeki konumlarına dayalı olarak belli temalar üzerinden vaat ederler. İstanbul Zekeriyaköy’deki ‘Köy’ projesi, köy temasıyla, yöresel lezzetleri, organik pazarı, evcil hayvan alanlarını bu temayı destekleyici unsurlar olarak sunarken,⁵¹ İstanbul, Yakuplu’da, şehrin konforuyla sahil kasabasının huzurunu bir arada yaşatma iddiasında olan Deniz İstanbul projesinde, deniz teması, marina ve kumsalın haricinde, su sporları kulübüyle desteklenir.⁵²

⁴⁶ Bkz. İstanbul, Sea Pearl Ataköy Reklam Filmi, 2015; İstanbul, Queen Central Park Reklam Filmi, 2016; Yooİstanbul Reklam Filmi,2016.

⁴⁷ *Concierge* kelimesi; Fransızca kökenli olup kapıcı anlamına gelmektedir. Genellikle otellerde kullanılan bu hizmetler; araç kiralama, oda servisi, vale, teslimat, araç kiralama, organizasyon, kurye, yolcu transferi, temizlik, rezervasyon gibi hizmetleri kapsayabilmektedir. Genel anlamda otel müşterisinin otelde konaklama dışındaki ayarlama ve ihtiyaçlarına yönelik hizmetler olarak özetlenebilir.

⁴⁸ Tepe, taç, kraliyet anlamlarına gelen *crown* kelimesi ile lobi, salon olarak tercüme edilebilecek *lounge*, kelimesinin bir araya gelmesinden oluşan *crown lounge*, bu bağlamda yeme içme servisinin personel tarafından yapıldığı, hem yemek masa ve sandalyeleri hem de oturma gruplarının yer aldığı çeşitli davet ve organizasyonlarda da kullanılabilecek olan geniş ve lüks salon ya da lobi anlamına gelmektedir.

⁴⁹ Queen Central Park Projesi websitesi: <http://queencentralpark.com/Yasam.aspx>

⁵⁰ Yoo İstanbul Projesi websitesi: <http://www.yooistanbul.com/Yooİstanbul/Ayricaliklari>

⁵¹ Zekeriyaköy-Köy Projesi websitesi: <http://www.koy.com.tr/hakkimizda.php>

⁵² Deniz İstanbul Yakuplu websitesi : <http://denizistanbul.com/tr/denizistanbul-yasam>

Ayrıcalık vaat eden bu konut projelerinde bir diğer farklılaşma unsuru ise kentin kendine özgü özellikleridir. Kendi içinde dört ayrı mahalleden oluşan Büyükyalı İstanbul projesi, taş meydan, kültür sanat merkezi, moda tasarım atölyesi, tasarım butikleri, oyuncak müzesi ve proje içerisinde eski İstanbul'un tarihi yapıtlarının modellerinden oluşan su kulesi, zırhlı araçlar, tamirhane ve hamamıyla kent içinde, kent inşasının en önemli örneklerinden biri olarak karşımıza çıkar.⁵³ Ankara, Ümitköy'de yer alan Teona Ümitköy projesinin reklamların 7 Kuğulu park, 1 Seğmenler Parkı kadar yeşil alan sunma iddiası yine yerel mekanlar ve özelliklerden (kurak bir şehir) beslenen bir ayrıcalık tanımı olarak görülebilir.⁵⁴ Ankara'da yer alan Sinpaş Marina projesinde, ayrıcalık vurgusu, denizi olmayan kente deniz getiren proje kapsamında yapay bir marina, tropik ada ve kanyonun yanı sıra kayak pistiyle pekiştirilir.⁵⁵

⁵³ Büyükyalı Reklam Projesi websitesi: <http://www.buyukyali.com/buyukyali.aspx>

⁵⁴ Bkz. Teona Ankara, Reklam Filmi, 2016.

⁵⁵ Bkz. Sinpaş Marina, Hülya Avşar'lı yeni reklam filmi, 2015.

8. SONUÇ

Son dönemde, kent çeperindeki arazilerin kar ve rant odaklı projeler için imara açılması, kent merkezindeki eski yerleşim bölgelerinin kentsel dönüşüm projelerine dahil edilmesi, orman arazilerinin talanıyla birlikte bu arazilerin konut inşaatına açılması, korunaklı-güvenlikli sitelerin yaygınlaşma zemininin genişlemesine imkan sağlamıştır.

İncelemiş olduğumuz konut projesi reklamlarından da gördüğümüz üzere, söz konusu konut projeleri dahilinde konutlar, artık yeni yaşam projeleri olarak pazarlanmakta, benzer sloganlar, betimlemeler ve görsel imgelerle, doğallık, merkezilik, müstakillik, farklılık ve ayrıcalık, sıklıkla aile odaklı ve müphem bir mahalle kurgusu içerisinde tüketiciye sunulmaktadır. Proje reklam filmleri arasında farklılıklar olsa da, bütüncül bir açıdan bakıldığında, aslında sunulan gelecek hayallerinin birbirine fazlasıyla benzediği, pazarlanmaya çalışılan bu yeni ve iyi yaşamın ve geleceğin standartlaşarak bir norm haline getirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu iyi yaşam ve gelecek, arzulanabilir ve uğruna mücadele edilebilir tek yaşam formu olarak sunulmaktadır. Ona sahip olmanın tek mümkün yolu ise, söz konusu her şey dahil konut projelerinde bir konut sahibi olmaktır.

Güvenlikli-korunaklı bu konut siteleri, çarpık ve ranta dayalı bir kentsel dönüşüm anlayışı içerisinde gün geçtikçe yaygınlaşmaktadır. Reklamlarda karşımıza çıkan masalsı dünya ise kuvvetli kent karşıtı söylemiyle bu, sıklıkla talancı, kentsel dönüşüm zihniyetinin üzerini kapatarak, idealize edilen yeni bir yaşam anlayışıyla bu zihniyetin toplumsal bir meşruiyet zemini kazanmasını kolaylaştırmaktadır.

Sıklıkla bir aile kurgusu içerisinde gördüğümüz, reklamların ana karakterlerinin, gündelik yaşam pratikleri ve görünüşleri, cinslerin ikili karşıtlığına dayalı rol atıfları, karşılaştığımız kadınlık ve erkeklik imgeleri; mevcut ataerkil düzenin meşruiyet zemininin idealize edilen ve yeni olduğu iddia edilen bu yeni yaşamda güçlenmeye devam ettiğine işaret ederken cinsiyete dayalı eşitsizlik ve adaletsizliklerin üzeri; ısrarcı bir mutluluk ve huzur vurgusuyla kapatılmaktadır.

Korunaklı, güvenli ve görece kapalı bu izole yaşam alanlarında tüm yaşamsal ihtiyaçların dışarıya ve dışarıda olana hiçbir gereksinim duymadan karşılanabileceği iddiasıyla sunulan bu müstakil ama merkezi, istediği her şeye yakın ama istemediği her şeye uzak bu yaşam, bugünün toplumsal kutuplaşma düzeyi içerisindeki mevcut ilişkisizlik ve dışlayıcılık biçimleri mekânsal olanın sınırlarını aşacak şekilde daha da derinleşmesini hızlandırmaktadır.

Bu sitelerde konut sahibi olabilme imkanının, ancak ve ancak ekonomik anlamda belli bir sınıfsal aidiyeti zorunlu kıldığı, konut fiyatlarına bakıldığında açıkça görülmesine rağmen, mekânsal ayrıştırma projeleri olarak da tanımlayabileceğimiz bu konut projelerinin reklamları, mevcut sınıfsal eşitsizlik ve adaletsizliklerinin üzerini, kimi zaman lüks tüketim hizmet ve alışkanlıklarıyla resmedilen bir ihtişam ya da prestij kurgusuyla kimi zaman da, her şeyin tozpembe görüldüğü, insanlar arası dayanışmacı ilişkilerin her daim sıcak ve samimi olduğu nostaljik mahalle kurgusu üzerinden ütöpik bir altın çağ vaadiyle kapatmaktadır.

9. SUMMARY

Recently, the zoning of the lands at the periphery of cities for profit and rent oriented housing projects, urban transformation of old residential districts at the city centres, alongside with the plunder of forestry lands, the residential re-construction of these terrains together enabled the spread of secured-guarded housing estates.

In this article, we aimed to analyze how these secured-guarded housing estates which address to middle and upper - middle class consumers, are represented as ‘new life projects’ through the visual images operating in these advertisements. In total we have examined 33 TV-adds of 29 housing estates in Istanbul and Ankara that are televised between 2013 and 2016 by employing content analysis method. We have restricted our analysis with the aforementioned TV-adds of these housing estates and their representations. During the selection process of the adds which constitute the scope of our research, we have paid strict attention to reflect the diversity of these secured-guarded housing estates in terms of their promises, ‘privileges’, housing structures, prices and locations.

In accordance with this framework, we studied how these ‘new life form and culture’ are tried to be commercialized, by referring to the promises and privileges emphasized in the advertisements. Based on outstanding concepts that we came across in these adds, we have interrogated how existing social inequalities and class differences, conflicts and miscommunication are reproduced through the images and messages operating in the adds.

As a result of the analysis, we have seen that, these housing projects are tried to be marketed generally with too similar slogans, descriptions and visual images. The concepts of naturalness, centrality (in terms of closeness to the city-center), detachedment, distinction and privilege are frequently used within a family-centered and ambiguous neighborhood construct.

Although there are some differences between these TV- adds, from a general point of view, we can see that the future dreams and the so-called new life are in fact standardized and became uniform. This new life and future project is presented as the only life form which is desirable and worth to possess. Consequently, the only possible way for becoming a part of this new life is to own a house within these all-inclusive housing estates.

On the one hand, the secured-guarded housing estates are becoming widespread day by day within an irregular and rent-oriented urban transformation understanding. On the other hand, the dream-like world which is represented in these adds with a powerful anti-urbanist discourse, covers the plundering urban transformation mentality with an idealized new life perspective and paves the way for this mentality to gain its social legitimacy.

The daily life practices and appearances of the main characters in the adds who often appear within a family construct, the roles attributed based on sex differences and the images of femininity and masculinity; indicate that the legitimacy of existing patriarchal regime continues to gain strength in this idealized ‘new’ life while inequalities and injustice based on gender are covered with a persistent emphasis on happiness and peace.

This new detached but also central life, which is close to everything desired and far from all the things that are not wanted, is represented with a claim that, all vital requirements of its residents can be provided within these secured-guarded and relatively closed, isolated living spaces without feeling any need to outside and outsiders. However the spread of these estates accelerates the deepening of existing miscommunication and exclusion forms transcending the borders of the spatial, under current polarized social circumstances.

When we consider the house prices, the opportunity to possess a house in these housing estates necessitates a class belonging in economic terms as we can see from the frequent usage of the words ‘magnificence’

and ‘prestige’ in the adds. On the other hand, the advertisements of these projects which can also be defined as spatial segregation projects cover the existing class inequalities and injustices with a promise of an utopic golden-age, in a nostalgic neighborhood.

10. KAYNAKÇA

- Bali, R. N. (2015). Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a: Yeni Seçkinler, Yeni Mekânlar, Yeni Yaşamlar (11. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bartu, A. (2002). Dışlayıcı Bir Kavram Olarak 'Mahalle'. İstanbul Dergisi: Mahalle Sayısı, 4, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 84-86.
- Berger, J. (2007). Görme Biçimleri (13.Baskı). Yurdanur Salman (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Caldeira, T.P.R. (1999). Sao Paulo'da Yeni Mekansal Ayrışma: Duvarlar İnşa Etmek, Asena Günel (Çev.), Birikim, Sayı: 123, 87-96. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Cohen, A. P. (1999). Topluluğun Simgesel Kuruluşu, Mehmet Küçük (Çev.). Ankara: Dost Yayınları.
- Danış, D. ve Pérouse, J. F. (2005). Zenginliğin Mekanda Yeni Yansımaları: İstanbul'da Güvenlikli Siteler. Toplum ve Bilim, 104, 92-123.
- Delanty, C. (2015). Bir Kavramın Anatomisi: Topluluk, F. Bilge Atay (Çev.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Featherstone, M. (2013). Postmodernizm ve Tüketim Kültürü, Mehmet Küçük (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Işık, O. ve Pıncıoğlu, M. (2001). Nöbetleşe Yoksulluk. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyder, Ç. (Der.) (2009). İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında, Sungur Savran (Çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (1998). Modern Dünyada Gündelik Hayat, Işın Gürbüz (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2006). Osmanlı Toplumunda Aile, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Öncü, A. (2016). İdealinizdeki Ev Mitolojisi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul'a Ulaştı. Ayşe Öncü & Petra Weyland (Der.), Mekan, Kültür, İktidar, Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler, Leyla Şimşek, Nilgün Uygun (Çev.) içinde (s.85-103). İstanbul, İletişim Yayıncılık.
- Pérouse, J. F (2011). İstanbul'la Yüzleşme Denemeleri: Çeperler, Hareketlilik ve Kentsel Bellek, İlknur Kurşunlugil Tuncer, Yasemin Yıldız (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Simmel, G (1996). “Metropol ve Zihinsel Yaşam”, Bahar Öcal Düzgören (Çev.). Cogito: Kent ve Kültürü, 8, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 81-91.

Şentürk, Ü. (2014). Mekân Sadece Mekân Değildir: Kentsel Mekânın Yeni Tezahürleri. Doğu Batı Düşünce Dergisi; Şehir Yazıları 1, 67, 85-107. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Tamdoğan Abel, I. (2002). Osmanlı Döneminden Günümüz Türkiye’sine “Bizim Mahalle”. İstanbul Dergisi: Mahalle, 40, 66-70. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Konut Siteleri Reklam Filmlerinin İnternet Kaynakları

Ankara’da Konumlanan Konut Siteleri Reklam Filmleri İnternet Kaynakları

Metromall ,14.06.2016, <https://www.youtube.com/watch?v=N5bHZZg4sWs>

İncek Loft ,06.05.2015, <https://www.youtube.com/watch?v=PMcexf0o-lc>

Park Avenue, 10.04.2014, <https://www.youtube.com/watch?v=q7ps3xQcdkA>

Park Mozaik 09.05.2016, <https://www.youtube.com/watch?v=WaXk2IHd40w>

Sinpaş Marina, 06.10.2015, <https://www.youtube.com/watch?v=Y21GJKOerBo>

Teona Ankara, 27.06.2016, <https://www.youtube.com/watch?v=AmabIu3g3Sc>

İstanbul’da Konumlanan Konut Siteleri Reklam Filmleri İnternet Kaynakları

11.Mahalle, 03.12.2015 , <https://www.youtube.com/watch?v=MPbBmeT1UAw>

AND Pastel 22.04.2016 <https://www.youtube.com/watch?v=HNBdyMVouE>

Avrupa Konutları Atakent 3, 19.03.2013 <https://www.youtube.com/watch?v=RFTk8mE5x6Q>

Bizimtepe Aydos, 06.05.2016, <https://www.youtube.com/watch?v=IjkwEteaFq4>

Büyükyalı, 22.09.2016, <https://www.youtube.com/watch?v=1BHV04Rfmgc>

Çengelköy Park Evleri, 22.01.2014,

https://www.youtube.com/watch?v=LHMuag2FiYA&list=PLcIko3AdB4MBieFKy2fw-eGgWkOtWA_Vl&index=6

Deniz İstanbul Yakuplu, 10.10.2016,

https://www.youtube.com/watch?v=zDI3edB3SwQ&list=PLX2Cr4uXbnrEM7z1XG7zNAVokHxala-Y_&index=8

Essenora, 21.10.2014,

https://www.youtube.com/watch?v=72GmZ0d2C5Y&list=PLcIko3AdB4MBieFKy2fw-eGgWkOtWA_Vl&index=96

Köy Zekeriyaköy 1, 20.11.2014,

https://www.youtube.com/watch?v=Ttd83mhMpZA&index=118&list=PLcIko3AdB4MBieFKy2fw-eGgWkOtWA_Vl

Köy Zekeriyaköy 2, 02.12.2014, <https://www.youtube.com/watch?v=vKjebXVkJCy0>

Nida Park 1, 28.09.2016, <https://www.youtube.com/watch?v=v5Ta0GRZGnw>

Nidapark Seyrantepe, 12.11.2014, https://www.youtube.com/watch?v=6jo8f63_9ZQ

Piazza, 07.10.2016, https://www.youtube.com/watch?v=YE1j_IOaDz0

Piyalepaşa İstanbul, 08.05.2016a, https://www.youtube.com/watch?v=pvQOXDyun_k

Piyalepaşa İstanbul, 08.05.2016b, <https://www.youtube.com/watch?v=Vp8oBobyYPw>

Piyalepaşa İstanbul, 07.10.2016c, https://www.youtube.com/watch?v=L_XeCdnKUfQ

Queen Central Park Bomonti, 29.03.2016, <https://www.youtube.com/watch?v=DSpT-VueLb8>

Resim İstanbul Orman, 16.10.2014,

https://www.youtube.com/watch?v=lk6qZvFwIYA&index=91&list=PLcIko3AdB4MBieFKy2fw-eGgWkOtWA_VI

Sea Pearl Ataköy, 23.03.2015, <https://www.youtube.com/watch?v=DAflURegcqQ>

Strada Bahçeşehir, 13.11.2016, <https://www.youtube.com/watch?v=aBbf7amStZk>

Tema İstanbul, 19.03.2015a, https://www.youtube.com/watch?v=jRgr_0KD70

Tema İstanbul, 16.10.2015b, <https://www.youtube.com/watch?v=Q6mYBCQzUHA>

Tual Bahçekent, 16.05.2016, <https://www.youtube.com/watch?v=gQPOfZP-yeM>

Westside İstanbul, 21.01.2015, <https://www.youtube.com/watch?v=gfYh0y57aBI>

Yedi Mavi, 28.09.2016, <https://www.youtube.com/watch?v=0yAgFt7xHiQ>

Yenitepe Kadıköy, 20.11.2014, https://www.youtube.com/watch?v=-rJmRR6t0dw&index=119&list=PLcIko3AdB4MBieFKy2fw-eGgWkOtWA_VI

Yooİstanbul, 12.10.2016, <https://www.youtube.com/watch?v=n9lnF9ZjPRs>

EK. I. Tablo 1. PROJE VE PROJE REKLAMLARINA İLİŞKİN VERİLER⁵⁶

Proje İsimleri	Projelerinin Konumu	Projelerdeki Ortalama Konut Fiyatları	Proje Reklam Filmlerinin Yılları
İncek Loft	Ankara/ İncek- Gölbaşı	85.000\$ - 570.000\$	2015
Metromall	Ankara/Eryaman Etimesgut	100.000\$ - 260.000\$	2016
Park Avenue	Ankara/ Yenimahalle	130.000\$ - 170.000\$	2014
Park Mozaik	Ankara/ Çayyolu	195.000\$ - 370.000\$	2016
Sinpaş Marina	Ankara / Oran- Çankaya	83.000\$ - 570.000\$	2015
Teona	Ankara/ Ümitköy	140.000\$ - 400.000\$	2016
11. Mahalle	İstanbul/ Beylikdüzü	120.000\$ -235.000\$	2015
AND Pastel	İstanbul/ Kartal	110.000\$ - 230.000\$	2016
Avrupa Konutları- Atakent 3	İstanbul/ Küçükçekmece	75.000\$ - 205.000\$	2013
Bizimtepe Aydos	İstanbul/Sancaktepe	145.000\$ -265.000\$	2014

⁵⁶ 17 Aralık 2016 tarihli Dolar- TL kuru üzerinden hesaplanmıştır. (1 Dolar =3.5 TL)

Proje İsimleri	Projelerinin Konumu	Projelerdeki Ortalama Konut Fiyatları	Proje Reklam Filmlerinin Yılları
Büyükyalı	İstanbul/ Zeytinburnu	285.000\$’dan başlıyor	2016
Çengelköy Park Evleri	İstanbul/ Çengelköy	115.000\$ -370.000\$	2014
Deniz İstanbul	İstanbul/ Beylikdüzü	123.000 \$ - 274.000\$	2016
Essenora	İstanbul/ Küçükköy	123.000 \$ - 571.000\$	2014
Köy-Zekeriyaköy	İstanbul/ Zekeriyaköy	189.000\$- 405.714 \$	2014
Nidapark Başakşehir	İstanbul/ Başakşehir	130.000\$ - 600.000 \$	2016
Nidapark Seyrantepe	İstanbul/Seyrantepe- Maslak	225.000\$ dan başlıyor	2014
Piazza	İstanbul/ Maltepe	125.000\$’dan başlıyor	2016
Piyalepaşa	İstanbul/ Beyoğlu	200.000\$ - 640.000\$	2016
QueenCentralPark	İstanbul/ Bomonti- Şişli	165.000\$ - 815.000\$	2016
Resim İstanbul	İstanbul/ Sancaktepe	90.000\$ - 277.000\$	2014
Sea Pearl	İstanbul /Ataköy	840.000\$ - 2.500.000\$	2015

Proje İsimleri	Projelerinin Konumu	Projelerdeki Ortalama Konut Fiyatları	Proje Reklam Filmlerinin Yılları
Strada	İstanbul/ Bahçeşehir	65.000\$’dan başlıyor	2016
Tema İstanbul	İstanbul/Atakent- Küçükçekmece	130.000\$- 245.000\$	2015
Tual Bahçekent	İstanbul/ Başakşehir	65.000\$ - 165.000\$	2016
Westside	İstanbul/ Beylikdüzü	120.000\$- 220.000\$	2015
Yedi Mavi	İstanbul/ Zeytinburnu	250.0000\$’dan başlıyor	2016
Yenitepe	İstanbul/ Kadıköy	175.000\$ - 860.000 \$	2014
Yoo İstanbul	İstanbul/ Ortaköy	950.000\$ ‘dan başlıyor	2016

TÜKETİM TOPLUMUNDA EVCİL HAYVANLARIN SAHİPLENİLMESİ: SOSYOLOJİK BİR ANALİZ

Ebru ÇETİN¹

ÖZ

Günümüzde bireyler kendilerini ifade ederken tüketim alışkanlıkları önemli ölçüde belirleyici olmaktadır. Tüketimin kimlik oluşturmadaki rolü giderek artmakta ve bireyin anlaşılmasında tüketimin öneminin belirlenmesine her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmada evcil hayvan- insan arasındaki etkileşimin tüketim toplumdaki yeri ve evcil hayvanların sahiplenilmesi ile tüketim arasındaki ilişkinin sosyolojik olarak analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Evcil hayvanların sahiplenilmesi ve bakım, beslenme gibi ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik eğilimin günümüzde gittikçe artığı görülmektedir. Bu eğilimde çeşitli ihtiyaçlar ön plana çıkarken, bu ihtiyaçların tüketimin rolü ve nedenleri ile olan ilişkisinin de belirlenmesi önemli olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tüketim Toplumu, Sembolik Tüketim, Evcil Hayvanlar, Statü ve Kimlik

¹ Yard. Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

OWNERSHIP OF COMPANION ANIMAL IN THE CONSUMPTION SOCIETY: A SOCIOLOGICAL ANALYSIS

ABSTRACT

Today, consuming behaviours are determinant in the self-expressions of individuals. The role of consumption in the identity formation is increasing and there is more need than ever for underlining the importance of consumption in understanding the individual.

In this study the place of the interaction between human and their companion animals in the consumption society, the relation between consumption and the companion animal owners are going to be analysed in a sociological perspective. Nowadays, the tendency towards the companion animal owners, meeting their needs for food and care is increasing. There are various needs in this tendency and it is important to determine their relations with the roles and motivations of the consumption.

Key Words: Consumption Society, Symbolic Consumption, Companion Animal, Status and Identity

GİRİŞ

Son yıllarda tüketimin sembolik işlevlerini anlayabilmek için, ürünler ve markalar aracılığı ile yönlendirilen tüketici davranışlarını belirleyebilmek önemli bir yere sahiptir. Bireylerin davranışlarının birçoğu, onların nesnelere yüklediği sembolik anlamlarla belirlenmektedir. Gündelik yaşam pratikleri, toplumsal ilişkiler, kültür ve toplumsal yapının özellikleri tüketim olgusunda önemli bir role sahiptir. Sembolik tüketimde, bireylerin nesneleri, fiziksel ihtiyaçlarını karşılamının yanında psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak da satın alıp tüketmeleri de söz konusudur.

Tüketim nesnesi olarak ürünler ve markalar, sembolize ettikleri anlamlar aracılığıyla tüketicilerin bilinçaltına hitap etmekte, dolayısıyla da düşünce ve davranışlarını etkileyebilecek bir potansiyele sahip olmaktadır. Tüketim olgusu sadece ekonomi ile ilişkili bir kavram değildir. Günümüzde bireyler kimliğin inşa süreci, statü elde etme, farklılık kazanma gibi çok farklı nedenlerle tüketici davranışında bulunmaktadır. Baudrillard’a göre tüketim, taşıdığı sembolik anlamlar aracılığıyla kimliğin oluşum sürecinde etkilidir. Bu süreçte yalnızca meta değil, metanın sahip olduğu anlam da tüketildiğinden modern toplumu tüketim toplumu olarak tanımlar (Baudrillard, 2004: 207). Bocock, tüketim olgusunu, ister gelişmiş kapitalist toplumlarda ister tarım ağırlıklı toplumsal formasyonlarda olsun ekonomik faktörlerle birlikte gösterge ve sembollerin de içinde olduğu bir sosyal süreç olarak ele almakta ve tüketimin gittikçe artan bir şekilde arzulara dayanan bir olgu olduğunu ifade etmektedir. Yazara göre, toplumun içerisinde bulunduğu durum ne olursa olsun tüketim göstergeler ve sembollerle ilişkili sosyal bir süreçtir (Bocock, 2009: 13). Simmel’e göre (1996,81-89), bireyler modern dünya içerisinde tüketerek var olmaktadır. Tüketme bilinci yaratan metropoller “bütün kişisel yaşam aleyhine büyüyen bu kültürün gerçek alanını” nitelemekte ve yapay kimlikler yaratarak bireylerde “farklı olma” arzusu uyandırmaktadır.

Tüketicilerin, ürünler ve onların markalarının taşıdıkları anlamları daha fazla anlamaya ve yararlanmaya yönelmeleri, “sembolik tüketim” kavramını, tüketim kültürünün ana unsurlarından biri haline getirmektedir. Sembolik tüketim, ürünlerin kısmen de olsa sembolik değerlerine göre değerlendirilip satın

alınması ve tüketilmesi olarak tanımlanabilir. (Odabaşı, 2006: 139). Tüketim ne bir maddi pratiktir ne de bir “bolluk” fenomenolojisi. Ne yediğimiz yiyeceklerle, ne giydiğimiz giysilerle, ne kullandığımız araba ne de aldığımız ileti ve mesajların görsel ve sözlü yapısıyla tanımlanamaz. Daha çok tüm bu şeylerin bir göstergeler örgüsü olarak örgütlenmesidir. “Tüketim, az ya da çok tutarlı bir söylem içinde bir araya gelen tüm ileti ve nesnelerin sanal toplamıdır. Bundan bir anlam çıkacaksa, o da, tüketimin işaretlerin sistematik manipülasyonundan meydana gelen bir etkinlik olduğudur” (Baudrillard, 2002: 68). Günümüzde artık ürünler değil anlamlar tüketilmektedir. Bu tüketimin gerçekleşmesi için kültürel dünyayı temsil eden bir sembol ve tüketim ürünü reklam söylemi içinde bir araya getirilir; iki benzerliğin tüketiciler tarafından algılanmasına çalışılır. Eğer simgesel benzerlik oluşturulmuşsa, tüketiciler kültürel dünyada var olduğunu bildikleri bazı özellikleri tüketim ürünleriyle ilişkilendirirler. Böylece kültürel dünyada bilinen ve reklamda ürünle birlikte yer alan özellik, bilinmeyen tüketim ürünüyle birlikte algılanır ve anlam aktarımı gerçekleştirilir (Odabaşı, 1999). Tüketim, bireylerin kim olduğunu sembolize etmenin bir yoludur. Dolayısıyla ürünlerin ve markaların kullanımı sembolik bilgi vericidirler (Levy, 1981: 542-543).

İNSAN-EVCİL HAYVAN ETKİLEŞİMİ

Son yirmi yılda bazı sosyologlar, hayvanların sosyal çalışmalar içine dâhil edilmesinin sosyolojik anlayışları daha geniş perspektiften görmemizi sağlayacağını kabul etmektedirler. Pek çok bölüm, “Hayvanlar ve Toplum” üzerine kurslar önermektedir. Amerikan Sosyoloji Derneği, 2002 yılında “Hayvanlar ve Toplum” bölümünü tanımıştır (Irvine, 2008: 1955). Genel olarak bu konuda yapılan çalışmalara bakıldığında ise yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Arluke, sosyolojinin hayvan çalışmalarına mesafeli yaklaşmasını eleştirirken hayvan çalışmalarına duyulan bu ilgisizliğin nedenlerini incelemiştir. Sosyolojinin, kadın çalışmaları, engelli çalışmaları, gay-lezbiyen çalışmaları gibi baskı altındaki grupları incelerken, hayvan çalışmalarına kuşkuyla yaklaşmalarını ironik bulmuştur (Arluke, 2002: 370). Günümüzde insanlar ve hayvanlar (özellikle evcil hayvanlar) arasındaki etkileşimin toplumsal yaşam üzerinde önemli olduğunu söyleyebiliriz. Hayvan hakları, hayvanların sahiplenilmesi, sağlık

alanında tedavi amaçlı hayvanlardan yararlanılması gibi konular ise son yıllarda gündeme sıkça gelmektedir.

Hayvan - insan birlikteliği, başlangıcından bugüne dek boyut ve nitelik değiştirerek varlığını sürdürmüştür. İlk zamanlarda, yiyeceğini avlamak ve yırtıcı hayvanlardan korunmak şeklinde görülen basit yaklaşım, evcilleştirme ile birlikte yerini ekonomik kazanımlara ve sosyal paylaşıma bırakmıştır. Süreç içerisinde hayvana yüklenen anlamlar, insan odaklı bir yaklaşımla yapılan tanımlamalar, hayvanlara karşı tutumun ve bakış açısının belirleyicisi olmuştur (DeGrazia, 2006).Yapılan sınıflamalarda avcı ve toplayıcılık aşamasından tarım aşamasına geçişte ‘evcilleştirme’ bir aşama olarak kabul edilmiştir. Av hayvanlarının, ihtiyacın üstünde elde edilmesiyle birlikte bazı hayvanlar denetim altına alınmıştır. Hayvanların evcilleştirilmesi, enerji kaynağının kullanımını çeşitlendirmiş ve toplumu yerleşikliğe biraz daha yakın kılmıştır (Yazgan, 2010). İnsanın yerleşik hayat geçmesi ile birlikte, hayvanları kontrol altına almanın yanında toprak sahibi olma isteğinin de geliştiğini söyleyebiliriz. Bu durumun gerçekleşmesinde en büyük yardımcı ise yine hayvanlar olmuştur. Hem ulaşım alanında hem de sahiplenilen bölgeleri ekip biçmek için hayvanların gücünden yararlanılmıştır. Zaman içerisinde hayvanlara yönelik algı genişlemiş, besin olarak hayvan, gücünden yararlanılan hayvan veya evcil hayvan gibi sınıflandırmalar gerçekleşmiştir.

Wrye, birçok yazarın, insan-evcil hayvan etkileşimi üzerine araştırmalar yapmalarına rağmen evcil hayvanların gerçekte ne olduğunu ortaya koyamadıklarını, bazılarının ise evcil hayvanları tanımlama konusunda zorlu bir mücadeleye girdiklerini belirtir. Evcil hayvanların insanlara yönelik görünüş ve davranışlarının, insanlar tarafından oluşturulduğuna ifade etmektedir. Wrye’a göre evcil hayvanları diğer hayvanlardan ayıran en önemli özelliklerden biri de gıda olarak görülmeyen varlıklar olmasıdır (Wrye, 2009). Farklı bireysel ve kültürel özelliklere bağlı olarak, bireylerin evcil hayvan sahipliğine ve evcil hayvan ile gerçekleştirilen uygulamalara karşı tutumları farklı şekilde yansıyabilmektedir. Bir çalışmada, kır ve kentte yaşayan bireylerin evcil hayvanları nasıl tanımladıkları incelenmiştir. Sınıfsal farklılıklara bakıldığında, özellikle çiftçiler tarafından köpekler hem evcil hayvan hem de işlere yardımcı olarak

görüldürken, kediler bir çeşit parazit olarak ifade edilmiştir. Oysa aynı çalışmada, kentte yaşayan diğer meslek sahiplerinin her iki hayvan türünü de evcil hayvan olarak kabul ettikleri görülmüştür (Doures, Conty & More, 2009). Fudge, evcil hayvanların hayvan olup olmadığı sorusunu sormaktadır. Bizimle yaşadıklarını ama bizim gibi olmadıklarını, bizim gibi isimlere sahip olduklarını ancak bizim isimlerimizle çağrılmadığını ifade eder (Fudge, 2002: 28).Tuan'a göre hayvanların evcil hayvan konumuna dönüşümünde, egemenlik ve güç anahtar kavramlardır. Egemenlik ve sevgi birleşerek evcil hayvanı üretirken, insan egemenliği ve zulmü birleşerek bir kurban üretmiştir. Evcil hayvanlar, insan uygarlığı ve doğa arasında bir bağ olarak hizmet etmekte ancak bu bağ esnek olup diğer hayvanlar ve onların sahiplerine zararlı ve yararlı olma durumuna göre sosyal ve kültürel olarak inşa edilmektedir (Tuan, 1984).

İnsanlar ve hayvanlar arasındaki etkileşimde, evcil hayvanlar önemli bir çıkış noktasıdır. Hayvanlar fiziksel varlığa ve kimliğe sahip olsa da insanlar onlara kültürel bir kimlik atfetmişlerdir. Hayvanların yaşamları, kişilikleri, anlam ve değerleri büyük ölçüde insanlara bağlıdır. Doğanın nesnesi konumundan kültürel bir konuma dönüştükleri söylenebilir. Arkadaş olarak görülen ve refakat eden hayvanlar belki de buna en iyi örnek oluşturmaktadır. Sadece hayvan olarak tanımlanan canlılardan, sevgili aile üyelerine dönüştükleri görülmektedir (Johnson, 2009). İnsanlar, hayvanları beslenme ihtiyacını gidermenin yanı sıra duygusal gereksinimleri gidermek için de kullanmıştır. Hayvanlar arkadaş olarak insanlaştırmış, bunun sonucunda hayvan, gerçek dünyasından ve davranışlarından uzaklaşmıştır. İnsanın endüstriyel üretimin dışında etkileşimde bulunduğu hayvanlar evde bakılan hayvanlardır. İnsan ile ilişkisinde doğal davranışlarını gösteren hayvanlar ise insanı hayal kırıklığına uğratmış ve "yabani"olarak nitelendirilmiş ve terk edilmiştir (Sezer, 2014: 26).

Pek çok yazar, evcil hayvan bakımı ve beslemenin sosyolojik olarak anlaşılmasına katkıda bulunurken insanların yaşamında bazı sosyal işlevleri yerine getirdiği ya da doldurduğunu kabul etmiştir. İnsanların hayvanlarla etkileşiminde en etkili olan sosyolojik analizlerden biri de Franklin (1999) tarafından yapılmıştır. Franklin modern Batı dünyası ve hayvanlar arasındaki ilişkiyi sosyolojik bir anlayış ile ortaya

koymaya çalışmıştır. Çağdaş insanların sekülerleşme ve kentleşme ile yerlerinden olarak, toplumlar arası ilişkilerin bireysel ilişkiler temeline indirgendiği ve bunun bir avantaj olarak algılanmasının sağlandığını ifade etmiştir. Değişen bu koşulların bir yandan insanlar arasındaki özel ilişkileri diğer yandan doğa ve hayvanlar ile olan ilişkileri artırdığını dile getirmiştir. Franklin'e göre insanların köklerinden koparılmasıyla birlikte hayvanlar ile evlerinde, ailelerinin içinde birlikte yaşama eğilimi içine girmişlerdir. Evcil hayvanlar genelde, aile, partner, çocuk yerine konmada rol oynamaktadır (Franklin, 1999). Kırdan kente göç olgusu, aileler ile birlikte hayvanların da evlerin içine girmesini beraberinde getirirken aynı zamanda aile yapılarının da değişmesine yol açmıştır. Bu değişimin karşılıklı olarak evcil hayvanlar ve bireyler arasındaki ilişkileri yeniden biçimlendirdiği söylenebilir. John Berger'e göre, 19. yüzyılda Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da başlayan süreçte, insan ve doğa ilişkisine aracılık eden her türlü gelenek kopmuştur. Daha önceleri, insanı çevreleyen ilişkinin merkezinde insanın kendisiyle birlikte hayvanlar yer almaktaydı. Yirminci yüzyılda tarlada, sokakta çalıştırılan hayvanların yerini yavaş yavaş makinelerin almasıyla ve pek çok vahşi hayvanın çeşitli nedenlerle neredeyse türlerinin yok olma noktasına gelmesiyle birlikte hayvanlar görüş alanlarımızdan çıkmaya başlamıştır. Gündelik yaşantımızdan “yok olan hayvanlar” yerlerine yok oluşlarını yaşatan ve anıtları olan hayvanat bahçelerine, oyuncaklara ve çok çeşitli hayvan imgelerine bırakmıştır. (Berger, 2009: 22-36). Kentsel yaşamda insanlar evcilleştirdikleri hayvanlar arasından, hacim olarak daha küçük boyutlu, duygusal olarak kendilerine en yakın ve hükmedebilecekleri hayvanları evde birlikte yaşamak için seçmektedirler. Hayvanların yaşamlarını sürdürebilecekleri doğal ortamların insan tarafından yok edilmesi, pek çok hayvanın neslinin tükenmesiyle sonuçlandığı gibi kalanların beslenme vs. gibi ihtiyaçlarının insanlar tarafından karşılanmasını da zorunlu kılmıştır.

Günümüzde hayvanların evcil hayvanlara dönüşümü pek çok ilişki formlarına ve değişen rollere yol açmaktadır. Bu ilişkiler içinde evcil hayvanların, aile üyesi, sorun yaratan canlı, oyuncak, zevk ve benliğin bir parçası gibi baskın biçimde tanımlamalar oluşturulmuştur (Belk,1996). Evcil hayvan ya da evde beslenen hayvan denildiğinde, aklımıza öncelikle köpekler ve kediler, kuşlar ve akvaryumda yaşayan

balıklar gelmektedir. Kedi ve köpekler insanlar ile sosyalleşme karakterine sahip canlılardır. Ayrıca kedi ve köpekler bedeni ve hareketleri ile sahibiyle iletişim kurabilmektedir. Bu hayvanların yüz ifadeleri, beden, kulak ve kuyruk hareketleri ile duygularını daha çok açığa vurabildiklerine inanılmaktadır. Kedi ve köpekler oyuncu olarak diğer hayvanlardan daha fazla itibara sahiptir. Evde kolaylıkla eğitilebilme ve diğer memeliler ile karşılaştırıldığında yüksek zekaya sahip oldukları görülmektedir (Chou, 2016).

Belk (1996) insan-evcil hayvan ilişkisini açıklarken dört ana metafor kullanmıştır. **1-Zevk ve problem olarak evcil hayvanlar:** Evcil hayvanların tıpkı çocuklar gibi yaşamı ilginç kıldığı görülmektedir. Eğlence ve eğlencenin kaynağı olarak kabul edilmektedir. Genelde çocukların aksine, hayvanların bazı yaramazlık ve kargaşa yaratmalarına tahammül edilmektedir. Bunun yanında, evcil hayvanlar dikkat ve özen isterler. Evcil hayvanlar ile seyahat etmek zor ve pahalıdır. Sahiplerinin günlük yaşamlarındaki düzenlerini değiştirebilir ve zarar verebilirler. **2-Ben'in uzantısı/parçası olarak evcil hayvanlar:** Evcil hayvanların genellikle bizim bir parçamız olarak görülmesi ve onlarsız bir yaşamın hayal edilememesidir. Evcil hayvanlar sadece kimliklerimizin bir ifadesi değil aynı zamanda bize katkı sağlayan bir uzantımızdır. **3-Aile üyesi olarak evcil hayvanlar:** evcil hayvanlar tıpkı çocuklar gibi sahiplerinin davranışlarına uyum sağlamaya çalışır ve ailedeki geleneksel alışkanlık ve adetlere katılarak ailenin bir üyesi olarak kabul edilirler. **4- Oyuncak olarak evcil hayvanlar:** doğanın üzerinde kontrolü temsil etmede evcil hayvanlar tercih edilir. Kurallarımıza ve isteklerimize uyma konusunda tıpkı oyuncaklar gibi evcil hayvanlar da yönlendirilebilmektedir. Ayrıca evcil hayvanlar üzerinde kontrolümüzü diğer bir göstergesi de onlara tıpkı oyuncaklar gibi elbiseler giydirmektir.

Hirschman (1994) evcil hayvan sahipliğinin nedenleri olarak altı madde belirlemiştir.

1. Bazı insanlar evcil hayvanları, aile üyesi, arkadaş, kardeş vb gibi algılamakta ve onları insanlarla ilişkilendirmektedir.

2. Bazı insanlar evcil hayvanları, araştırma, kurtarma, koruma, avlanma gibi bazı işlevleri yerine getirmeyi kolaylaştırmada kullanılan araçlar olarak görmesi.
3. Bazı insanların evcil hayvanları statü sembolü olarak düşünmesi
4. Bazı insanların evcil hayvanları estetik değer olarak bir süs eşyası olarak görmesi
5. Bazı insanların evcil hayvanları kendi çevrelerinde, evcil hayvan sahipliğinin ve kendilerinin bir uzantısını temsil eden nesneler olarak düşünmesi.
6. Bazı insanların evcil hayvanları, göstermek, sergilemek niyeti ile sahiplenmesi

Holbrook ve arkadaşları (2001) evcil hayvan sahibi olmanın insanlara bir dizi fırsatlar sağladığını ifade eder. Bu fırsatlar ise şunlardır;

1. Doğanın kıymetini bilme ve yaban hayatını deneyimleme
2. Çocuksu ve eğlenceli olma
3. Bir aile olma
4. Diğer insanlarla bağları güçlendirme
5. Fedakâr ve besleyici olma
6. Sevecenlik, konfor veya dinginlik sahibi olma
7. İlham olma ve öğrenme

Yazarların evcil hayvan sahipliği ve evcil hayvan sahiplenmenin nedenleri konusunda ileri sürdükleri düşüncelerde belirli noktalarda birleştikleri görülmektedir. Bireysel farklılıklar ve ihtiyaçlar doğrultusunda evcil hayvan besleme ve sahipliğinin nedenleri de değişebilmektedir. Evcil hayvanlara yönelik artan

harcama, sahiplerinin yaşamındaki öneminin artmasıyla ilgilidir; Ancak, bu durum bize resmin tümünü göstermemektedir. Aslında, evcil hayvanlar hayatlarımızda çeşitli roller oynayabilir Bu çalışmada daha çok tüketim nesnesi olarak ve tüketim pratikleri arasında evcil hayvanların konumu belirlenmeye çalışılacaktır.

EVÇİL HAYVANLAR VE TÜKETİM

Günümüzde evcil hayvanların insanlar tarafından sahiplenilmesi gittikçe artmaktadır. Bunun nedenleri arasında Belk (1996), Hirschman (1994), Holbrook ve arkadaşlarının (2001) ileri sürdüğü varsayımlar gündelik yaşamda karşılığını bulmaktadır. Tüketim toplumunda evde evcil hayvan beslemek, bireylerin ihtiyaçlarına, beklentilerine göre değişebilmektedir. Aynı zamanda evcil hayvan beslemenin beraberinde getirdiği bakım, beslenme gibi sorumluluklar da bulunmaktadır. Evcil hayvan sahipliği ve tüketim arasındaki ilişki, bir yandan seçilen hayvanlar ve bu hayvanların cinsleri diğer yandan ise onlar için hazırlanan ürünlerinin tercih edilmesi ile açık bir biçimde ortaya çıkabilmektedir. Evcil hayvanları benliğin bir uzantısı olarak gören evcil hayvan sahipleri, hayvanlara lüks ürünler ve hizmetleri sağlarken, aynı zamanda kendilerince sembolik olarak da onları ödüllendirmektedirler.

Hirschman'ın (1994) belirttiği gibi evcil hayvan sahipliğinin, statü sembolü, estetik değer, süs eşyası, gösterme amaçlı olarak gerçekleşmesi tüketim kültürü ile özdeşleşmektedir. ‘Rusya’da Rotweiler cinsi köpekler statü sembolü olarak görülmektedir. Bu cins köpeklerle sahip olmak, pahalı bir cins için ücret ödeyebilme gücüne sahip olma ve seçimlerdeki farklılığa işaret etmektedir. Ayrıca sahibini korurken büyük ölçüde prestij de sağlamaktadır. Pahalı ve güçlü bir bekçi köpeğine sahip olmak, sizin önemli olduğunuz anlamına gelir ve bu da sosyal farklılaşma ve ayrımın bir işaretidir (Koenig, 1996).

Kapitalizm ve teknolojik gelişmeler, insanlara hayvanlar ile ilgili farklı bakış açılarını da getirmektedir. Evcil hayvanların seri olarak üretilmesi, onları evcil hayvan mağazalarında sergilenecek ürünler haline getirmiş ve cins, cinsiyet, fiyat, sağlık gibi normal ürünlerin durumunu tanımlayan küçük etiketlerle birleştirilmiştir. Hayvanlar pazar ürünü haline gelmiştir (Chou, 2016: 10). Teknolojinin yardımı ile birlikte,

hayvanların genetikleri ile oynanarak istenilen özelliklere sahip hayvanlar üretilmekte ve insanların beğenisine sunulmaktadır. Bonham, geçtiğimiz birkaç yüzyıl boyunca, genetik ve faydacı amaçlar için çapraz melezleme ile evcil hayvanlar arasında üreme gerçekleştirildiğini, ancak günümüzde bu durumun moda ve farklılık yaratma üzerine yoğunlaştığını belirtmiştir. En popüler, sayısız ve iyi bilinen melez köpeğin Labradoodle olduğunu, Labrador Retriever and Poodle karışımından üretildiğini ifade etmiştir. Bu ırkı yaratmanın ilk amacı da alerjik sorunları olan fiziksel ve zihinsel engelli kişilere daha iyi bir hizmet köpeği sağlamaktır. Her iki ırkın olumlu özelliklerine sahip olan "daha eğitilebilir" bir rehber köpeği yetiştirmek istenmiştir (Bonham, 2005).

“Günümüz tüketim dünyasının, gereksinimlerin karşılanmasını aşarak gösterge ve sembollerin tüketimine doğru yön değiştirmesi de reklamlarda yaşam tarzı formatının kullanılmasına yol açmıştır. Yaşam tarzı reklamcılığı, akıldan çok duygulara hitap etmekte, prototipten çok, stereotipleri (imgeleri) kullanmaktadır” (Yavuz, 2004: 45). Debord’a (2014) göre, reklâm tüketim zamanına işaret eder ve insanlar reklâmları izleyerek evlerinde oturdukları yerden küresel malları tüketir. Ona göre, reklâmlar medya gösterisinin bir boyutudur ve gösteriden kaçmanın imkânsız olduğu gibi reklâmlardan kaçmak da imkânsızdır. Hem maddi hem de manevi tüketime teşvik eden reklâmlar, sokaklardaki billboardlardan tüm televizyon kanallarına kadar her yeri adeta baştan sona donatmış durumdadır. Stephan (2010), reklamlarda kullanılan hayvanlar insanlara ne kadar yakınsa, tüketicilerin o ürün/hizmeti benimsemelerinin o kadar kolay olacağını belirtip günümüzde köpeklerin çoğunun insanın ailesinden bir parça olarak düşünüldüğünü, bu yüzden de bu tür hayvanların reklamlarda kullanılmasının, evcil olmayan hayvanlara oranla satışları daha çok arttırdığını vurgulamaktadır. Stephan’ın belirttiği gibi reklamlarda hayvanların kullanımı oldukça yaygın görülen bir durumdur. Ayrıca sosyal medyada hayvan fotoğraflarının kullanılması ve ürünlerin tanıtımında hayvanların yer alması ile günümüzde oldukça sık karşılaşılmaktadır. Bireyler ile daha rahat iletişim kurabilen ve bireylere daha sempatik gelen özellikle kedi ve köpekler tüketim pazarında bir araç olarak kullanılırken

aynı zamanda onların sahiplenilmesi ile birlikte bakım, sağlık ve aksesuarları ile ilgili ürünlerin tanıtılması ve satışının daha kolay yapılmasında da önemli bir role sahiptirler.

Evcil hayvanlar bireylerin sosyal durumunu açığa çıkarabilmektedir. Toplumdaki herkes birtakım sosyal statülere sahiptir. Sosyal statü; gelir, eğitim, servet, meslek, fiziksel görünüm ve sosyal güce erişim ile tanımlanabilir. Bir kişinin konumu, boş zaman etkinlikleri, kıyafetleri ve tüketim tercihleri ile de belirlenebilir. Evcil hayvanlar artık tüketicinin tercihleri olarak görülmektedir. Egzotik ırklar, yarışlar için kullanılan pahalı atlar, şiddeti ile tanınan hayvanlar, insanların sosyal konumunu geliştirebilmekte ve değiştirebilmektedir (Berry, 2008: 77). Evcil hayvanlar, sembolik olarak tüketicilere kimliklerinin ifade etme ve fonksiyonel olarak katkı sağlama görevi üstlenmektedirler (Belk, 1996: 128) Evcil hayvan sahiplerinin beslenme ve bakım dışında hayvanların kıyafet ve aksesuarlarına da para harcamaktadır. Belirli bir grubun içinde sosyal statüye sahip olma umudu veya istenilen grup içinde yer alabilmek için evcil hayvanları için üretilen ürünleri tüketmek, prestij, sosyal tanımlama ve bu gruba dahil olmak isteyen bireylerin kabulünü de sağlamaktadır. Günümüzde giyim ve aksesuar üzerine üretim yapan pek çok marka evcil hayvanlar için ürünler tasarlamaktadır. Shultz, Kleine ve arkadaşları (1995) bazı bireylerin bir yandan tüketim aracılığı ile kendilerini başkalarından ayıran (özerklik arayan) benzersiz bir kişisel kimlik oluşturma ve korumaya çalışırken diğer yandan ise başka bir gruba üye olmayı arzulayan bireylerin, kişisel ilişkilerini kurmada tüketimin motive edici olduğunu ileri sürmektedirler.

Stibbe (2012,1) Hayvanların modern dünyamızda yok olduğu, silinip gittiğini iddia eder. Gerçekte kafamızı çevirdiğimiz her yerde hayvanlarla karşılaşmamıza rağmen bunların hayvanların kendileri olmadığını, imgeleri olduğunu belirtir. Hayvanlarla aramıza mesafe girmiştir. Hayvanlarla etkileşim birebir (fiziksel) temas yoluyla değil, tv programları, kitaplar, dergiler ya da internet üzerinden gerçekleşmekte ya da bu etkileşim hayvanat bahçeleri, akvaryumlar gibi fiziksel engellerin gölgesinde gerçekleşmektedir. Diğer bir anlatımla, hayvanların fiziksel varlıkları soyut göstergelerle yer değiştirmekte ve gerçek varlıkları bilinçlerimizden silinmektedir. Stibbe'ye göre hayvanlar sadece göstergeler dünyasında yaşamlarını

sürdürmeleriyle Baudrillard'ın (2004) simulakra'sına (gerçek olmayan fakat bir gerçeklik olarak algılanmak isteyen görünümüleri) dönüşmektedir.

Sanders'in, insanlarla hayvanlar arasındaki ilişkilerin gündelik etkileşimlerden nasıl ortaya çıktığına ilişkin çalışmaları, hayvanların anlamı üzerine odaklanmanın kayda değer örneklerini oluşturmaktadır. Sanders, hayvanların toplumsal yapı ilişkilerinin ve etkileşimlerinin doğasında önemli belirleyiciler olduğunu ileri sürmektedir. Sanders'ın belirttiği gibi, köpek sahipleri köpeklerini 'objeler' veya 'nesneler' olarak gördükleri ölçüde anlamları da değişmektedir (Sanders,1993,1999,2003). Hayvanlara insana özgü davranış ve duyguların atfedilmesi, evcilleştiren hayvanlar ve insanlar arasında duygusal bağ oluşturmak istenmesi, tüketim toplumunda moda endüstrisi içinde çok uzun süreden bu yana yer almaktadır. Evcil hayvanlara, özellikle köpeklerle, korunmaya ihtiyaç duydukları gerekçesi ile iç çamaşırı, gömlek, çorap, ceket ve çizmeler giydirildiği görülmektedir. Evcil hayvanlara yönelik bu ve diğer gereksiz giysiler özellikle evcilleştirilen köpeklerin insanlaştırılması projesinin bir parçası olmuştur. Evcil köpeklerin dekoratif özellikleri ve şirinlikleri, bireylerin lükse yönelik eğilimleri ve şık yaşamını vurgulamaktadır. Evcil hayvanları çeşitli mal ve hizmet sunumu ile insanlara daha yakın duruma getirmek bir anlamda onları nesneleştirmek anlamına da gelmektedir.

Bireylerin evcil hayvanları sahiplenme, bakım ve diğer ihtiyaçlarını gidermede öncelikli olarak onlara yükledikleri anlamlar belirleyici olmaktadır. Buna bağlı olarak tüketimle olan ilişkileri de değişmektedir. Evi koruma ve kollama amacıyla sahiplenilen bir bekçi köpeği ile ailenin bir üyesi ve çocuğu olarak konumlandırılan bir köpeğe yönelik davranışlar ve ihtiyaçlar çerçevesinde satılan alınan ürün ve hizmetler değişebilmektedir. Bunun nedenleri arasında cinse yönelik farklılıklar olmakla birlikte, hayvan sahiplerine sunulan seçenekler de etkili olabilmektedir. Ev içinde beslenen küçük cins köpeklerle özel olarak üretilen aksesuar, giyim ve gıda ürünlerinin çeşitliliği, tüketicileri bu ürünleri almaya ve kullanmaya yönlendirebilmektedir. Günümüzde evcil hayvan kıyafetleri ve aksesuarları, hayvanların bireylerin

ihtiyaçlarını ve fantezilerini nasıl yerine getirdiğine ve evcil hayvanların insanlar tarafından tüketim aracılığı ile nasıl yeniden yapılandırıldığına dair bir kanıt olarak gösterilebilir.

SONUÇ

Günümüzde evcil hayvanların sahiplenilmesi ve bireylerin evlerinde evcil hayvanların bakım ve ihtiyaçlarını gidermesi yönünde eğilimin gittikçe arttığı görülmektedir. Bireylerin hayvanlarla birlikte yaşama ve onları sahiplenme istemleri farklı ihtiyaçlar çerçevesinde değişebilmektedir. Bu ihtiyaçların farklı noktalarda tüketim ile kesişmesinin ise kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Evcil hayvan giysileri ve onlara yönelik hizmetler, evcil hayvanları yeni bir şekilde görünür hale getirmektedir. Onlar artık insanı izleyen sadece sessiz bir varlık değil, insan gibi benzer şeyler yapan giyinip tüketen bir varlığa dönüşmektedir. Tüketim kültüründe insanlarla birlikte yaşayan evcil hayvanlar dönüşüme uğramaktadır. Evcil hayvanlar için tasarlanan mal ve hizmetler, insan-evcil hayvan ilişkisine aracılık etme sembolleri olarak görülebilir. Bu anlamda, semboller moda endüstrisi ile insan ve hayvan arasında kurulan ideal duygusal ilişkiyi harekete geçirip, somutlaştırmaktadır. Evcil hayvanlara yönelik tüketim malları ve hizmetleri, bireylerin evcil hayvanlarla birlikte tüketim toplumunda nasıl evrimleştiğini ve geliştiğini gösteren önemli göstergelerdir. Evcil hayvan ve insan arasındaki ilişkiler, karşılıklı tüketim deneyimlerine sahip olma, tüketim anlayışının yeniden tanımlanmasını da beraberinde getirmektedir.

SUMMARY

Nowadays, there is growing tendency for ownership of pets to care and meeting needs for pets in their homes. Individual's desire to live with animals and own them can vary within different needs. It is seen that variety of these needs with consumption at different points is inevitable. Pets clothing and services for them make the pets new look. They are no longer just a silent being who follows human beings. They become a dressing consuming entity that does similar things to individuals. In the consumption culture, pets that live with individuals are undergoing transformation. The goods and services designed for the ideal emotional relationship with fashion industry between individual and pets. Consumer goods and services for pets are important indicators of how individuals evolve and develop in the consumer experience, redefining the concept of consumption.

KAYNAKÇA

- Arluke, A. (2002). A Sociology of Sociological Animal Studies. *Society and Animals*, 10(4), 369-374.
- Baudrillard, J. (2002). *Tüketimin Tanımına Doğru, Mimarlık ve Tüketim*. İstanbul: Boyut Yayın.
- Baudrillard, J. (2004). *Tüketim Toplumu*. Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Belk, R. W. (1996). Metaphoric Relationships with Pets [Electronic version]. *Society & Animals*, 4(2). Retrieved March 20, 2017, from <http://www.animalsandsociety.org/wp-content/uploads/2015/10/belk.pdf>.
- Berger, J. (2009). *Why Look At Animals?* London: Penguin UK.
- Berry, B. (2008). Interactionism and Animal Aesthetics: A Theory of Reflected Social Power. *Society and Animals*, 16, 75-89.
- Bocock, R. (2009). *Tüketim*. İrem Kutluk (Çev). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Bonham, M. H. (2005). *The Complete Idiot's Guide to Designer Dogs*. New York: Alpha.
- Chou, Y. (2016). *The Changing of Social Meanings of Pets and Their Alternative Futures*. (Master's Thesis). Tamkang University Graduate Institute of Futures Studies. <http://www.metafuture.org/pdf/chouthesis.pdf>
- Debord, G. (2014). *Gösteri Toplumu*. Ayşen Ekmekçi ve Okşan Taşkent (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- DeGrazia, D. (2006). *Hayvan Hakları*. Hakan Gür (Çev.).Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, Kültür Kitaplığı: 51.
- Doures, M., Conty, M. J. and More, S. J. (2009). Demography of the Pet Dog and Cat Population on the Island of Ireland and Human Factors Influencing Pet Ownership. *Preventive Veterinary Medicine*. 92 (2009) 140-149.
- Franklin, A. (1999). *Animals and Modern Cultures: A Sociology of Human-Animal Relations in Modernity*. London, UK: Sage Publications.
- Fudge, E. (2002). *Animal*. London:Reaktion Books.

- Hirschman, E. (1994). Consumers and Their Animal Companions. *Journal of Consumer Research*. 1994; vol.20, issue 4.616-632.
- Holbrook, M., Stephens, D., Day, E., Holbrook, S., and Strazar, G. (2001). A Collective Photo Essay on Key Aspect of Animal Companionship: The Truth About Dogs and Cats. *Academy of Marketing Science Review* Vol (1): 1–17.
- Irvine, L. (2008). Animals and Sociology. *Sociology Compass* 2/6 (2008): 1954–1971. http://www.academia.edu/3811482/Animals_and_Sociology
- Johnson, J. (2009). *Dogs, Cats, and Their People: The Place of the Family Pet and Attitudes about Pet Keeping*. (A thesis presented to the University of Waterloo in fulfilment of the thesis requirement for the degree of Master of Arts in Public Issues Anthropology). Waterloo, Ontario, Canada. https://uwspace.uwaterloo.ca/bitstream/handle/10012/4379/Johnson_Jill.pdf;sequence=1
- Koenig, S. (1996). Moscow's Rich Flaunt Rottweilers. *New York Times*. Retrieved April 13,2017 from (<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9401E2DB143EF93BA3575BC0A960958260&sec=&spon=&pagewanted=2>).
- Levy, S. J. (1981). Symbols, Selves, and Others. *Advances in Consumer Research*, 10, 542- 543.
- Odabaşı, Y. (1999). *Tüketim Kültürü: Yetinen Toplumun Tüketen Topluma Dönüşümü*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Odabaşı, Y. (2006). *Postmodern Pazarlama*, 2. Baskı, İstanbul: Medi-a Cat Yayınları.
- Sanders, C. R. (1993). Understanding Dogs: Caretakers' Attributions of Mindedness in Canine-Human Relationships. *Journal of Contemporary Ethnography* 22: 205–26.
- Sanders, C. R. (1999). *Understanding Dogs: Living and Working with Canine Companions*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Sanders, C. R. (2003). Actions Speak Louder than Words: Close Relationships between Human and Nonhuman Animals. *Symbolic Interaction* 26: 405–26.
- Sezer, E. (2014). *Başkalaşmış Hayvan Resimleri*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Anasanat Dalı.

- Schultz, S., Kleine, R. E. III, and Allen, C. T. (1995). How is a Possession 'Me' or 'Not Me?' Characterizing Types and an Antecedent of Material Possession Attachment. *Journal of Consumer Research*, 22 (December), 327-343.
- Simmel, G. (1996). Metropol ve Zihinsel Yaşam, *Kent ve Kültürü. Cogito*, 8, s. 81-89.
- Stephan, B. (2010). Where the Wild Brands Are: Some Thoughts on Anthropomorphic Marketing. *The Marketing Review*, 10 (3), 209-224.
- Stibbe, A. (2012). Introduction: Vanishing Animals. *Animals Erased: Discourse, Ecology, and Reconnection with the Natural World*, ss.1-17. Middletown: Wesleyan University Press.
- Tuan, Y. (1984). *Dominance and Affection: The Making of Pets*. New Haven And London: Yale University Press.
- Wrye, J. (2009). Beyond Pets: Exploring Relational Perspectives of Petness. *The Canadian Journal of Sociology / Cahiers canadiens de sociologie*, Vol. 34, No. 4 (October 2016), pp. 1033-1063.
- Yavuz, C. Ş. (2004). 1990'larda Türkiye'de Reklam ve Reklamcılık Sektörü. *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, 6, Güz. http://kilad.kocaeli.edu.tr/?sayi=eser_bilgileri&eserid=52.
- Yazgan, Ü. Ç. (2010). Tarihi Süreçte Toplum-Çevre İlişkileri ve Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkışı. *E-Journal of New World Sciences Academy* 2010, Volume: 5, Number: 1.

ÇOK-İŞLEVLİ YAPI KOMPLEKSLERİNDE YAŞAYAN ÜST-ORTA SINIFLARIN TÜKETİM ÖRÜNTÜLERİ^{1,2}

Seran DEMİRAL³

ÖZ

Kent mekânında yaşama, çalışma ve tüketim gibi temel gereksinimlere bağı işlevsel kümelenmenin yanı sıra, farklı işlevlere yönelik inşa edilen mekânlar, sınıfsal etkilere bağı olarak da ayrıışmaktadır. Özellikle 2000’ler itibariyle yaygınlaşan, konut ve ofislerin alışveriş merkezi etrafında örgütlendiğı ve birden fazla işlevin fiziksel açıdan bir araya geldiğı yerleşim alanları, mekânsal pratikler ekseninde yeni yaşam biçimleri üretmekte; gündelik hayat ile kent kültürüne ilişkin çalışmalara olanak tanımaktadır.

Toplumsal tabakalaşma ve sınıfsal ayrımın kent mekânı odağında irdelendiğı çalışmada, üst ve üst-orta tabakalara mensup insanlarla yapılan mülakatlar çerçevesinde, üst sınıfların mekân ve tüketim mekânı tercihleri, kültürel tüketim aktiviteleri, kenti sosyal açıdan nasıl deneyimledikleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Birden fazla işlevin iç içe geçtiğı AVM-ofis-rezidans komplekslerinin, handiyse gelenekselleşmiş klasik anlamdaki güvenli sitelerden ayrıışp ayrıışmadıklarının sorgulandığı çalışmada, güvenli sitelerde ve yeni nesil ‘içe-kapanık yaşam komplekslerinde’ (enklav) ikamet eden insanlarla derinlemesine mülakat tekniğıyle görüşülmüştür.

Bu yazıda, çok-işlevli komplekslerde yaşayan üst-orta sınıfların tüketim alışkanlıkları ve hayat tarzlarındaki belirgin özelliklere değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Enklav, çok-işlevli yapılar, güvenli siteler, mekânsal ayrıışma, üst-orta sınıflar.

¹ Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde Doç. Dr. Lütfi Sunar danışmanlığında 2016 Haziran ayında tamamlanan *Farklı Sosyal Sınıfların Mekansal Ayrıışma Eğilimleri: Üst Tabakaların Mekan Tercihlerine İstanbul’dan Karşılaştırmalı Örnekler* başlıklı yüksek lisans tezine dayanarak oluşturulmuştur.

² Bu makale, 1-3 Aralık 2016’da ODTÜ’de gerçekleştirilen VIII. Ulusal Sosyoloji Kongresi’nde aynı başlıkla yer alan sözel bildiri sunumunun geliştirilmesiyle oluşturulmuştur.

³ Doktora Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

CONSUMPTION PATTERNS OF UPPER-MIDDLE CLASSES LIVING IN MULTI-FUNCTIONAL ENCLAVES

ABSTRACT

Besides functional clustering owing to the basic needs as living, working and consuming through urban spaces; spatial segregation is also derived from class distinctions. Mix-used buildings that have become widespread especially since 2000s make different functions get together physically in same areas, and residential places' and offices' organizing around shopping malls creates new life styles by spatial practices; as a result, new researches on daily life and urban culture would be possible to realize.

In this study which analyzes social stratification and class distinction focusing on urban space, upper classes' spatial preferences, consuming habits, cultural activities and social life tendencies were examined by the investigations with the people from upper classes. In order to compare multi-functional enclaves where house-office and malls are organized together to gated communities that could be defined as becoming traditional; in-depth interviews were made with similar people living in gated communities and the new types of enclaves.

Some specific features of upper-middle classes who residence in multi-functional enclaves' consuming patterns and life styles will be mentioned in this article.

Keywords: Enclave, multi-functional structures, gated communities, spatial segregation, upper-middle classes.

1.GİRİŞ

Sosyo-mekânsal ayrışmanın günümüz İstanbul’unda deneyimlenme biçimlerine farklı semtler özelinde çeşitli örnekler vermek mümkündür. Semtlerin sosyo-ekonomik açıdan ayrışmaları, farklı sosyal tabakaların belirli semtleri tercih etmelerine veya belirli semtlerde ikamet etme zorunluluğu içerisinde olmalarına yol açarken, 2000’li yıllar itibariyle yaşama alanlarında görülen yeni konut tipleri, özellikle üst-orta ve üst tabakaların yaşama alışkanlıklarındaki çeşitlenmeler doğrultusunda, mekânsal tercih ayrımlarına da yol açmıştır. Toplumsal tabakalar ile kentsel mekân arasındaki ilişki üzerine yoğunlaşan çalışmalara bakıldığında, özellikle güvenli siteler konusunun güncel olduğu gözükmetedir. 1990’lar sonu itibariyle yaygınlaşan güvenli siteler aracılığıyla gelir düzeyindeki farklılaşmaların kentsel mekândaki tercihlere nasıl yansıdığını konu eden Kurtuluş’un (2011) veya işleve bağlı mekânsal bir aradalık yerine, benzer toplumsal grupların kümelenmesiyle kent mekânı üzerinde ayrışmaların nasıl meydana geldiğini ele alan Erder’in (2006) çalışmaları bunlara örnek olarak verilebilir. Uluslararası şirketlerde, finans odaklı işlerde ve üst pozisyonlarda çalışan, yüksek eğitimli sınıf fraksiyonlarına değinen Danış (2001), bu açıdan enklav tipi yaşama alanlarını merkeze alan çalışmalarında, mekânsal ayrışmanın aktörleri arasındaki eğitim ve meslek konularındaki farklılıklara da yer vermiştir.

1990’lı yılların ortalarından itibaren güvenli sitelere artan ilgi, 1990’lar sonunda belirli bir sosyo-ekonomik düzeyin üzerindeki insanlar için genel eğilim haline gelirken, 2000’lerin sonuna doğru, iş yaşamının hayat tarzları üzerindeki artan etkisiyle birlikte çalışma mekânları etrafında örgütlenen yaşama alanları, çok-işlevli yapı komplekslerini de tercih edilen mekânların başında getirmektedir. Birden fazla işlevin bir arada toplandığı ‘yaşam kompleksleri’nin yaygınlaşmasının sebeplerine büyük ölçekli kuramlar açısından bakıldığında, iki ana olgudan bahsetmek mümkündür; bunların ilki mutenalaştırma süreçlerinin İstanbul’da aldığı biçimler, diğeri ise özellikle Sassen’in yakın dönem çalışmalarıyla derinleştirdiği küresel kent – küresel ekonominin kısıynda gelişmekte olan kentlerin evrimidir. New York, Londra ve Tokyo kentlerini, kültürel çağrışımı nispeten yoğun olan ‘dünya kenti’ ifadesi yerine, ekonomik vurguyla ‘küresel

kent’ şeklinde yeniden kavramsallaştıran Sassen (1991), sonraki çalışmalarında küreselleşmekte olan kentler veya dünya ekonomisinin periferi bölgelerinde yer alan şehirlerin finans merkezleri üzerinde durmuştur. Teknolojik ilerleme, ekonominin uluslaşırılması ve bilhassa iletişim teknolojilerinin iş yaşamı üzerindeki etkisi, coğrafi açıdan büyük ölçekli dönüşümleri tetiklemekte, ulusal büyük finans merkezlerinin yerini, yeni alternatifler almaktadır. Uluslararası finans merkezlerinin yaygınlaşması kent ölçeğinde fiziki olarak merkezi iş alanlarının (MİA) görünürliğini artırır veya kentlerde yeni MİA oluştururken; sosyal/kültürel açıdan ise ‘ulussuzlaşan’ veya uluslaşırılan kurumsal elit bir sosyal tabaka yaratmaktadır (Sassen, 2000).

Sassen’in (2002) kent merkezlerinin (downtown) ikamet alanlarından ziyade iş odaklı merkezler olarak varlıklarını sürdürmelerine yaptığı vurgu, İstanbul açısından büyük oranda geçerlidir. Bu bağlamda mutenalaştırma süreçleri literatürde zaman zaman, yerleşim alanlarındaki ve iş yerlerindeki mutenalaştırma süreçleri olarak iki ayrı biçimde izlense de, biz burada işlevlerin bir araya geçtiği alanlarda yaşanan dönüşümün mutenalaştırma kuramıyla ilişkisine kısaca değineceğiz: Küresel sermaye akışının toplumsal eşitsizliği sadece coğrafi bölgeler değil kent mekânlarının bölüşümü açısından da artırmakta olduğunu kent toprağının artan değeri üzerinden okumaktayız. Dolayısıyla mutenalaştırma kuramları arasında yaygın olarak kabul gören Smith’in (1997) rant uçuşumu tezi, İstanbul’un finans merkezlerindeki dönüşümün anlaşılması açısından önemli olduğunu iddia edebileceğimiz diğer büyük ölçekli teoridir. Burada hem İstanbul’un merkezi alanlarında toprağın gerçek değeriyle rant değeri arasındaki farkın büyümesi neticesinde ticari mutenalaştırmanın tüketim mekânları etrafında örgütlenmeyi zorunlu kılması, hem de mevcut bölgelerin yüksek gelirli nüfusun artışıyla üst tabakalar tarafından ele geçirilmesi durumundan bahsetmek mümkündür. Ancak güvenli site tercihi nedeniyle daha evvel kentin periferisine rağbet göstermiş olan sosyo-ekonomik statü (SES) seviyesi yüksek grupların geri döndüğü merkezi lokasyondaki kent mekânları, geleneksel mutenalaştırma tanımlarındaki tarihi mekânların yanı sıra, sözünü ettiğimiz çok-ışlevli bölgelerdir. Mimari alanda yaygın olarak ‘karma yapı’ şeklinde ifade edilen yaşama-çalışma-tüketim

işlevlerinin en az ikisinin bir araya geldiği yapı örnekleri, her şeyden önce ‘kendine yeten’ alanlar olduğu için ve aşırı güvenli bölgeler oluşturmaları nedeniyle ‘içe kapanma’ eğilimindedirler. Bu nedenle yapmış olduğumuz çalışmanın genelinde bu alanlar için ‘içe kapanık yaşam kompleksleri’ ifadesini kullandık, zaman zaman ise AVM’ler konusunda yaygınlaşan ‘alışveriş ve yaşam merkezi’ referansıya, alışverişin/tüketimin ana işlev haline gelmesine vurgu mahiyetinde kısaca ‘yaşam kompleksi’ kavramını kullanmayı tercih ettik. Kent literatürüne baktığımızda, Marcuse’un (2005) güvenli/dışarıdan kasten soyutlanmış alanlar için yaptığı kavramsallaştırmalar bu açıdan yeniden tartışmaya değer gözükmektedir. Alt tabakalar için kullanılan getto’nun artık evrensel olarak kullanımına benzer şekilde, üst tabakaların enklav’larda yaşadıklarını veya bir çeviri önerisi olarak *müstahkem* alanlarda konumlanarak kendilerini ayırttıklarını söylememiz de mümkündür.

Burada ilgi çekici olan nokta kentin çeperindeki enklavların müstahkem olma özelliklerini korurken, merkezde tüketim mekânları etrafında şekillenen çok-ışlevli yapıların kamusal mekânlar olarak kurgulanan, açık ve yarı açık alanlar barındırması, kentten farklı SES gruplarının da buraya dâhil olabilecekleri düşüncesini yaratmaya çalışmasıdır. Bu noktada sadece Smith’in değil, aynı zamanda Ley’in (1994) mutenalaştırma tezinin de geçerli olduğu noktanın altını çizmekte yarar vardır. Mutenalaştırma artan rant değerini karşılamak üzere ticari mekânların belirleyici etkisini yeniden üretmekle kalmaz, aynı zamanda yeni orta sınıfın tüketim pratiklerinin sonucu olarak aktörlerin önemli olduğu yeni bir süreci beraberinde getirir. Ticari alanlardaki dönüşüm, ticari etkinliğin yaşamın merkezi konumuna geçişi nedeniyle yerleşim mekânlarındaki dönüşüm anlamına gelmektedir. 2000’lerin başı itibariyle ülkeye giren yabancı yatırımın yarıdan fazlası gayrimenkul sektörüne yatırılmakta (Ercan ve Gültekin-Karakaş, 2014) ve sektörün girdiği ekonomik çıkmazın çözüme ulaşması yolunda tüketim mekânlarının sağladığı rant değeri artmaktadır. Ticari mekânların tüketim merkezli hali zorunlu olsa da, kentli elitin tüketim aktörleri olarak varlıklarını sürdürmeleri üst orta sınıfların mekânsal ‘tercihleri’ konusunda fikir vermektedir.

Sermaye ile kentsel mekân arasındaki ilişkinin sadece üretim odaklı yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirilmesinin yetersiz olacağını, bu alanda tüketicilerin tercihlerinden hareketle saha deneyimlerine yer verilen çalışmaların zengin ve doyurucu niteliği kanıtlamaktadır. Çalışmaları buna örnek olarak verilebilecek İslam (2003), üretim ve tüketim odaklı yaklaşımların her ikisine birden değinir; konut arzı ve sermaye hareketine dayanan üretim odaklı yaklaşım “ekonomik ve kurumsalcı bakış açılarını”, mutenalaştırıcının tercihlerine odaklanan tüketim eksenli model ise “demografik ve sosyo-kültürel bakış açılarını” kapsamaktadır. Kentli seçkinlerin yaşam biçimlerindeki dönüşümü konu edinen öncü çalışmada Bali de (2004), tüketici taleplerini merkeze alarak, sözü edilen üst gelir gruplarının mekânla kurdukları ilişkinin dönüşümüne yer verir. 70’li yıllarda İstanbul’un merkezi bölgelerindeki seçkin semtlerin eski apartmanlarında oturmayı tercih eden kesimin 1990’lardan 2000’li yıllara uzanan süreç içerisinde, kentin periferisinde yer alan ‘country’, ‘city’ isimleriyle ‘çağdaş ve huzurlu yaşamı’ sembolize eden güvenli alanları gittikçe artan oranda tercih etmeleri burada vurgulanmaktadır.

Keyder’in (2011) belirttiği gibi değerli bir metaya dönüşen kent toprağıyla bir ‘kapitalist kent’ haline gelen İstanbul’un finansal ağı ulusaşırılaştıkça, şehrin MİA yoğunluğu artmakta, geliri artan grupların yaptıkları harcamalar, Gotham’ın tabiriyle (2005) bir süper-mutenalaştırma etkisi yaratmaktadır. Çok-işlevli yapı kompleksleri bu sürecin en belirgin örnekleri olarak, sözde ‘kamusal’ mekânlarıyla farklı sosyal tabakaları kucaklamak yerine, orta sınıf için alternatif bir sosyal alan haline gelirken, yapı kompleksleri içerisinde sosyo-mekânsal ayrışmaya yeni tip örnekler sunar. Dışarıya açık alan güvenlik önlemlerinin maksimize edilmesi için zorunluluk anlamına gelmekte, ikamet etmediği çok-işlevli bölgeyi tüketim amaçlı kullanan orta sınıftan birey ise, kendisinden daha üst tabakalarda yer alanların tüketim örüntülerini takip etmek zorunda kalmaktadır.

İstanbul’un çok-işlevli bölgeleri açısından Zorlu ve Akasya örneklerini odağı aldığımız ve bunlarla birlikte iki rezidans tipi yerleşim bölgesini gruplandırarak güvenli sitelerle karşılaştırdığımız çalışmanın ilk aşamasında üst-orta sınıfların mekânsal tercihlerinin kaynaklarını ve kenti deneyimleme biçimlerindeki

benzerlikler ve ayrımları saptamaya çalışırken; çalışmanın diğer kısmında söz konusu mekânlarda üretilen yeni bir yaşam kültürü olup olmadığı, tüketim ve çalışma odaklı faaliyetlerin kentli elitlerin ürettikleri kültürel hayat açısından belirgin etkilerinin neler olduğu sorularını cevaplamaya çalıştık. İzleyen bölümde gerçekleştirdiğimiz çalışmanın yöntemi ve saha aşamasını açıklayacak ve bir sonraki kısımda sahadan aldığımız verileri, tüketim – mekân – sınıf ilişkileri bağlamında ele alarak paylaşacağız.

2.GÜVENLİKLİ SİTELERLE ÇOK-İŞLEVLİ KOMPLEKSLERİ KARŞILAŞTIRMAK ÜZERE ALAN ARAŞTIRMASI

Nitel bir yaklaşımın izlendiği çalışma için yapılacak görüşmelerin yarı-yapılandırılmış olması gerektiği düşünülmüş ve sorular buna bağlı olarak açık uçlu şekilde tasarlanmıştır. Ancak görüşmecilerin çalışma açısından uygunluğunun saptanması ve analiz aşamasında gerekli karşılaştırmaların yapılabilmesi için çeşitli demografik bilgilere ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle derinlemesine mülakat öncesinde, görüşmecilere ‘katılımcı bilgi formları’ verilmiş ve demografik veriler bu şekilde elde edilmiştir.

Eğitim durumunda en alt kademe lisans mezuniyeti olmak üzere, doktora ve üzerine kadar seçenekler mevcuttur. Mezuniyet bilgisinde ise, en son mezun olunan üniversite ve bölüm bilgisi istenmiş; lisans üzeri eğitim yapmış olan veya eğitimini sürdüren katılımcıların çoğu kendiliğinden mezun oldukları okul ve bölümleri sırasıyla belirtmişlerdir. Çalışma durumunda ise bir kurumda çalışma, kendi işinde/ortağıyla çalışma ve bağımsız/freelance çalışma olmak üzere üç seçenek mevcuttur. Meslek konusunda özellikle yapılan işin yazılması veya söylenmesi istenmiştir; çünkü mezun olunan bölüm bir mesleğe işaret etse de katılımcıların çalıştıkları sektörler ve yaptıkları işler bu meslekten farklı olabilmektedir. Katılımcılar da iş tanımlarına genellikle işyerindeki pozisyon ve ünvanlarını belirtecek şekilde detaylı tarifler vermişlerdir. İşyerindeki konumları açısından bir ilk izlenim veren bu bilgi, kimi görüşmeler sırasında gerekli oldukça açılmıştır. Yaşamları boyunca farklı sektörlerde faaliyet gösteren veya uzmanlıkları dışındaki alanlarda çalışan katılımcılara, hangi işyerinde ne amaçla ve ne süredir çalıştıklarına dair sorular, ayrıca mülakat kısmında yöneltilmiştir.

Katılımcılar, görüşmeyi kabul ettikten ve randevulaşıldıktan sonra formları gördükleri (hatta çoğu kez okunan formdaki sorulara sözlü olarak yanıt verdikleri) için esasında yaşadıkları ve/veya çalıştıkları yerlere dair bilgiler öncesinde toplanmış olsa dahi; yaşadıkları site veya komplekslerde güvenlik görevlisi, güvenlik kamerası, apartman görevlisi, house keeping hizmeti⁴, çarşı/AVM, çarşı/AVM haricinde küçük ölçekli tüketim mekânları, spor alanları, sosyal alanlar, yeşil alanların bulunup bulunmadığı bilgisi olabildiğince detaylı olarak not edilmeye çalışılmıştır. Oturulan konut tipi içinse, apartman dairesi, stüdyo tipi daire, çatı katı/loft, rezidans dairesi, müstakil konut seçenekleri belirtilmiştir.

Formlar aracılığıyla demografik verilerin toplanması sonrasında mülâkat sürecine geçilmiş ve ortalama 45-50 dakika kadar süren yarı-yapılandırılmış mülâkatlarda, her görüşmeciye 17 temel soru yönetilmiştir. Bu sorular temel olarak iki ayrı gruba ayrılmıştır, ilk grup 7 ana sorunun yer aldığı “kentsel deneyim ve mekân seçimleri” başlığı altında şekillenen gruptur, ikincisi ise kalan 10 ana soruluk “tüketim örüntüleri ve yaşam tarzları” başlıklı gruptur. Kentsel mekâna dair sırasıyla sorduklarımız, nerede ikamet edildiği, yaşanan yeri tercih etme sebepleri, taşınacak olursa nasıl bir yere taşınmayı arzu ettikleri, kamusal mekânda gündelik hayat ve sosyal ilişkileri, güvenlik gereksinimi, yaşanan yerin İstanbul’da yaşama hissi verip vermemesi, İstanbul’un hangi semtlerinde zaman geçirmeyi tercih ettikleri şeklinde özetlenebilir. Burada detaylandıracağımız tüketim örüntüleri kısmı içinse, dışarıda yemeğe çıkma alışkanlığı, çalışma dışı zaman geçirme eğilimleri, tatil tercihleri, düzenli spor aktivitesi, profesyonel uğraş/hobiler, ev dekorasyonu/iç mekân tercihleri, kıyafet-kozmetik-ayakkabı alışverişi, kitap satın alma alışkanlığı/sıklığı, AVM kullanım sıklığı, kültürel etkinliklere katılım sıklığı sorgulanmıştır.

⁴ Güvenlikli sitelerin bahçe, havuz, koridor vb. ortak kullanım alanlarının temizlik ve bakım hizmetlerinin bütçesi, kullanıcılar tarafından belirli periyotlarla ödenen aidatlarla karşılanırken; house keeping hizmeti ayrıca sunulan ve ücretlendirilen bir hizmettir. Özellikle çok-ışlevli yapı komplekslerinde ofis, otel ve konut birimlerinin ortak işlevlere sahip olabilmesi nedeniyle bu hizmet kullanıcıya bağlı olarak özelleşip derecelendirilebilir. Yıkama, ütü, kuru temizlemenin yanısıra; kata özel servis, yemek siparişi, fatura ve ödemelerin takibi gibi ekstra hizmetler isteğe bağlı olarak şekillenebilir.

Görüşmecilerin seçiminde önem arz eden başlıca özellik, belirttiğimiz üzere yaşanılan site veya yerleşkenin yapısı olmuştur. İhtiyaç duyduğumuz karşılaştırmayı yapabilmek adına güvenli/kapalı sitede ve tüketim-çalışma-yaşama mekânlarının bir arada yer aldığı yaşam komplekslerinde ikamet eden eşit sayıda katılımcıya erişilmiştir. Sosyo-ekonomik profile uygunluğu sağlamak ve ‘üst-orta sınıf’ tanımlamasına dâhil edebileceğimiz grubu belirlemek açınsındansa, tabakalaşma analizi ve sosyo-ekonomik statü (SES) saptanması için kullanılan gelir, mülkiyet, eğitim ve meslek durumlarına bakılarak görüşmecilerin seçilimi sağlanmıştır. SES çalışmalarının dünya genelinde yaygınlığının aksine, Türkiye’de sosyal sınıf veya tabakalaşma çalışmalarında bu konuya yeterince önem verilmediği söylenebilir. 2008 yılında Ankara kenti için bir SES ölçeği geliştirmiş olan Kalaycıoğlu ve arkadaşlarına göre (2010), bu alandaki eksikliğin temel sebebi meslekler ve mesleki sınıflandırma alanındaki çalışmaların yetersizliğidir. A, B, C1, C2 ve D isimlerini verdikleri SES gruplarıyla beş farklı katmana ulaşılan çalışmada; gelir, mülkiyet, eğitim ve meslek değişken olarak ele alınmış ve mesleki itibar ile SES arasındaki doğrusal ilişki dikkate değer bulunmuştur (Kalaycıoğlu vd., 2010). Çalışmanın raporunda SES endeksi geliştirmek için çalışılan ülke özelinde bir mesleki itibar endeksinin zorunluluğundan söz edilmektedir.

SES çalışmalarının geneline bakıldığında, bir diğer konu, geliştirilen SES endekslerinin ulusal ölçekte olması ve sağlıktan eğitime, medya çalışmalarından özel sektörlerdeki çeşitli araştırmalara çok farklı alanlarda hizmete sunulmasıdır. Sunar ve arkadaşlarının, 2014 itibarıyla geliştirdikleri Türkiye Sosyo-Ekonomik Statü (T-SES) Endeksi, bu nedenle ulusal bir ölçek olma kaygısı taşımıştır. Proje raporuna göre (Sunar vd., 2015: 149), Türkiye sadece mesleki itibar odaklı endeks geliştirmek için meslekler ve iş yaşamı konusunda yeterli düzeyde formel bir işleyişe sahip değildir. Türkiye için geliştirilen endekste gelir, meslek ve eğitim durumları dikkate alınırken, değişkenler arasına katılan mülkiyet anlamlı bir farklılığa yol açmamış; dolayısıyla T-SES gelir, eğitim düzeyi ve mesleki itibara bağlı olarak oluşturulmuştur.

SES gruplarını belirlemek içinse, yine proje kapsamında (Sunar vd., 2015: 159) kümelenme analizi yöntemiyle saptanan dört temel kümelenme noktasına göre eşit uzaklıklardaki noktalara bağlı olarak dört

SES grubu oluşturulmuş; bunlar üst, üst-orta, alt-orta, alt şeklinde adlandırılmıştır. Kalaycıoğlu'nun çalışmasında görülen 5 katmandaki C1-C2 ayrımı hatırlanacak olursa, C grubunun genelinin T-SES endeksinde saptanan alt-orta sınıfa tekabül ettiği söylenebilir ve bu grup niceliksel olarak diğerlerinden daha geniş olması açısından dikkat çekicidir. Kalaycıoğlu'nun çalışmasının iddiasına göre (2010), Türkiye'de SES konusunda verimli çalışmalar yapmak için, ulusal bir ölçeğin yanısıra bölgeler veya iller bazında çalışmaya ihtiyaç vardır. Biz buradaki çalışmada, Sunar ve arkadaşlarının geliştirmiş oldukları T-SES endeksindeki verilerden hareketle bir yol izlemiş olsak da; niceliksel ya da daha geniş kapsamlı çalışmalar için, İstanbul özelinde bir ölçek geliştirmek, İstanbul'daki üst-orta sınıfların ayrışmalarını incelemek üzere eğitim ve meslek sınıflandırmaları açısından yeni yaklaşımlar üretmek olası ve anlamlı görülmektedir.

Bizim çalışmamızda kullandığımız 'üst-orta sınıflar' tabiri, T-SES açısından üst ve üst-orta SES gruplarını içermektedir. T-SES belirleyicileri olan gelir, meslek, eğitim, mülkiyet değişkenlerine göre değerlendirildiğinde, seçtiğimiz görüşmeciler; en az lisans mezunu, oturmakta olduğu konutun mülkiyeti kendisine ait (ki bu konutların fiyatları düşünüldüğünde görüşmecilerin gelir durumlarına ilişkin fikir sahibi olmak mümkün) olan bireylerdir. Gelir konusunda ise görüşmecilere kişisel olarak aylık ortalama gelirlerinin ne kadar olduğu sorulurken, aynı zamanda haneye giren aylık toplam gelir yaklaşık olarak öğrenilmiştir. Bu meblağ 8.000 ile 50.000 TL arasında değişmektedir, ortalaması ise 20.000 TL üzerindedir.

Özetlemek gerekirse, aylık ortalama hane geliri 20.000 TL civarında olan, mülkiyet açısından ikamet ettiği konutun sahibi olduğunu ve en azından 1 otomobil sahibi olduğunu bildiğimiz (görüşmecilerden sadece birisi işine toplu taşıma ile ulaşmakta, araç kullanmamaktadır), eğitim durumu en az lisans mezunu insanlarla görüşülmüştür. Meslekler konusunda herhangi bir sınırlamaya girmemekle birlikte çeşitlilik gözetilmiş, bu çeşitlilik hem yapılan işlerin içeriği/niteliği hem de çalışılan sektörlerdeki farklılaşma açısından değerlendirilmiştir. Görüşmeciler arasında inşaat, gayrimenkul, kimya, nakliye, tekstil, enerji, finans, bankacılık sektörlerinden çalışanlar olmakla birlikte, yapılan işler ağırlıklı olarak insan sermayesi

odaklı veya tamamen finans/yatırım ekseninde şekillenen işlerdir ve dikkati çeken bir başka durum da, görüşmecilerin üniversite mezuniyetleri sonucunda edindikleri unvanlar haricinde alanlarda faaliyet göstermeleridir.⁵ Görüşmecilerin çoğu büyük şirketlerde çeşitli pozisyonlardadır ve benzer işleri yapan görüşmeciler arasında erkeklerin daha üst pozisyonlarda olup daha fazla kazanmakta olmaları göze çarpmaktadır.

Belirttiğimiz gelir, mülkiyet, meslek ve eğitim durumu özelliklerini taşıyan üst-orta sınıflar olarak tarif ettiğimiz 18 görüşmeci arasında kadın ve erkek sayısı eşittir. Güvenlikli site veya yaşam kompleksinde ikamet eden görüşmeci sayıları da yine birbirine eşittir. Yaşları ise 29 ila 63 arasında değişmekte; 25-40 yaş aralığında 6 (3 kadın, 3 erkek), 41-55 yaş aralığında 9 (4 kadın, 5 erkek), 56 yaş ve üzerindeyse 3 (2 kadın, 1 erkek) katılımcı yer almaktadır. Yaş, cinsiyet ve ikamet edilen yapının niteliğinin yanı sıra, görüşmecilerin medeni durumları da üzerinde durulması gerektiğine karar verilen değişkenlerden biri olmuştur. Görüşmelere başlandığında medeni durum bir değişken olarak ele alınmamıştır, fakat medeni durum ve çocuk sayısına dair farklılıkların özellikle sosyal yaşantıyla ilgili belirleyici rol oynadığı tespit edilmiştir.⁶ Sahanın ilerleyen süresinde görüşmeciler, medeni durumlarından ziyade, ‘yalnız yaşayan’ ve ‘aile halinde yaşayan’ şeklinde sınıflandırılmıştır. Görüşmecilerin 6’sı yalnız (içlerinde yalnızca birisinin evinde yardımcısı da kalmaktadır, ancak bu durum onun ‘aile kurmaksızın yaşama’ koşullarına olumlu katkı sunduğu için, söz konusu görüşmeci ‘yalnız yaşayan’ sınıfında ele alınmıştır), geri kalan 12’si ise aile

⁵ Mesela siyasetle de uğraşmakta olduğunu ifade eden görüşmeci İngilizce öğretmenliği mezunu olduğu halde senelerdir ticaret işleri yürütmektedir ve şu an bir inşaat şirketi sahibidir. Bir başka görüşmeci yüksek mühendis olduğu halde, 15 senedir (meslek hayatının yarısından uzun bir zaman dilimi süresince) stratejik planlama alanında çalışmakta olan bir yöneticidir. Yine insan kaynakları olarak genelleyebileceğimiz departmanların çeşitli basamaklarında faaliyet gösteren görüşmeciler arasında uluslararası ilişkiler, işletme mezunu bireyler yer almaktadır.

⁶ Yeni çocuk sahibi olan görüşmeciler, çocuk sahibi olmadan önceki yaşantılarından örnekler vererek çocuğun hayatlarını nasıl değiştirdiğinden bahsederken, çocuğu belli bir yaşa gelmiş olan görüşmeciler -veya yaşı 40 üzerindeki görüşmeciler- evlenmeden veya çocuk sahibi olmadan önceki alışkanlıklarının farklılıklarına değinmişlerdir. Bu gibi özel olarak ifade etme gereği duydukları değişim durumu göz önüne alındığında, aile kurmanın, çocuk sahibi olmanın insanların sosyal hayatlarına tartışmasız etkisinin ne denli güçlü olduğu ortadadır.

halinde yaşamaktadır. Yalnız yaşayanların 3'ü kadın, 3'ü erkek; 3'ü (2 kadın 1 erkek olmak üzere) hiç evlenmemiş, diğer 3'ü ise boşanmış ve çocuk sahibidir (1 kadın 2 erkek).

Eğitim düzeyleri açısından değerlendirilecek olursa, görüşmecilerin 8'i lisans mezunu, bir kişi yüksek lisans düzeyinde öğrenci (MBA yapmakta), 7'si yüksek lisans mezunu, biri doktora öğrencisi, biri ise doktora mezunudur (doktora mezunu bu kişi, üniversitede profesör olarak çalışan bir öğretim üyesidir). İşleri konusunda ise, meslekleri ve çalıştıkları sektörlerin çok çeşitli olduğunu belirtmiştik. Ancak iş sahipliği veya işteki konum düzeyinde bir ayırım yapacak olursak; görüşülen 18 kişinin 5'inin kendi işinin sahibi olduğunu (bu 5 kişinin 2'si kadın 3'ü erkektir ve erkekler iş sahibiyken, kadınların ikisi de iş ortağıdır; kadınlardan birisi arkadaşıyla, diğeri ise eşiyle ortaktır), 5'inin üst düzey yönetici pozisyonunda olduğunu, 7'sinin çeşitli alanlarda uzman konumunda olduklarını, kalan diğer kişininse yazarlık yaparak hayatına devam ettiğini belirtebiliriz. Görüşmecilerin takma isimleri, yaş, cinsiyet, hanede yaşayan kişi sayısı, yaşanan yapının niteliği, yapmakta oldukları meslekler ve çalıştıkları yerleşke veya semtler ile işteki konumları aşağıdaki tabloda belirtildiği gibidir:

Tablo 1. A (Çok-İşlevli Kompleks) Sınıflandırmasıyla Görüşmecilerin Özellikleri

İsim	Yaş	Cinsiyet	Hane kişi sayısı	Yerleşke (konut tipi)	İş tanımı / çalışılan yerleşke veya semt	İşteki konum
1a- Gaye	29	Kadın	2 (yardımcı ile)	Akasya Göl Etabı (Loft)	Satış Müdürü / Akasya Tower	Uzman
2a- Sezin	49	Kadın	2	Akasya Tower (Rezidans)	Yüksek Makine Mühendisi / Çengelköy	Uzman
3a- Sara	63	Kadın	1	Akasya Göl Etabı (Daire)	Ticari Firma Sahibi / Karaköy	İş sahibi
4a- Oya	57	Kadın	2	Şişli Plaza (Rezidans)	Mimarlık Ofisi Sahibi / Bakırköy	İş sahibi
5a- Yılmaz	40	Erkek	1	Anthill/Zorlu (Rezidans)	Denizcilik Şirketi Sahibi / Zorlu	İş sahibi
6a- Sinan	44	Erkek	1	Akasya Kent (Rezidans)	Organizasyon Şirketi Sahibi / Kadıköy	İş sahibi
7a- Vedat	37	Erkek	2	Akasya Tower (Rezidans)	CFO (Finansal Hizmet Yön.) / Akasya Tower	Yönetici
8a- Hamza	52	Erkek	2	Akasya Koru Etabı (Daire)	CIO (Bilgi Sistemleri Yön.) / Zorlu	Yönetici
9a- Ersin	48	Erkek	3	Akasya Koru (Çatı Dublex)	Kurumsal Strateji Direktörü/Levent (MİA)	Yönetici

Tablo 2. B (Güvenlikli Site) Sınıflandırmasıyla Görüşmecilerin Özellikleri

İsim	Yaş	Cinsiyet	Hane kişi sayısı	Semt (konut tipi)	İş tanımı/çalışılan yerleşke veya semt	İşteki konum
1b- Aslı	37	Kadın	1	Tarabya, site (daire)	Sözleşme Sorumlusu/Zorlu	Uzman
2b- Nalan	38	Kadın	3	Acıbadem, site (daire)	Performans Yöneticisi/Levent (MİA)	Yönetici
3b- Meral	48	Kadın	2	Ataşehir, site (bahçeli daire)	Yetenek Yönetim Müdürü/Levent (MİA)	Yönetici
4b- Ayten	54	Kadın	2	Tuzla, site (müstakil)	Öğretim Üyesi/Maslak	Uzman
5b- Nesrin	51	Kadın	4	Ataşehir, site (daire)	Yazar/Emekli Bankacı/Ev – Levent (Bankacı İken)	Sanatçı
6b- Sedat	31	Erkek	3	Şişli, apartman (daire)	Yüksek Mimar/Akasya Tower	Uzman
7b- Zafer	48	Erkek	4	Bahçeşehir, site (daire)	İK Direktörü/Halkalı (MİA)	Yönetici
8b- Köksal	56	Erkek	4	Çamlıca, site (çatı dublex)	İnşaat Şirketi Sahibi/Akasya Tower	İş sahibi
9b- Şükrü	49	Erkek	1	Çekmeköy, site (daire)	Raporlama Yöneticisi/Çamlıca	Uzman

Tablodaki a ‘kompleks’ ve b ‘site’ yaşayanları arasındaki belirgin ayrım, kompleks yaşayanları arasında yönetici veya iş sahibi olanların nispeten fazla sayıda iken, site sakinleri arasında uzmanların yoğunlukta olmasıdır. Akasya ve Zorlu tesislerinin yöneticileri, bu tip mekânlarda ikamet edenlerin ağırlıkla yönetici veya iş sahibi olduklarını doğrulamış, yine erkek kullanıcıların ve 55 yaş üzeri bireylerin sayıca fazlalığını ifade etmişlerdir. Aynı zamanda Zorlu tesisinde çalışmakta olan uzmanlardan öğrendiğimiz kadarıyla, 25-40 yaş aralığındaki kullanıcıların kendileri değil ebeveynleri burada konut sahibiyken, konut sahibi olmayanlar arasında sezonluk sözleşmelerle kulüp veya şirketleriyle çalıştıkları süre boyunca ikamet eden futbolcu, oyuncu vb. mesleklere mensup gençler de vardır.

Hanede yaşayan kişi sayısı geleneksel sitelerde artma eğilimindeyken, benzer işlerde çalışanlar arasında çok-işlevli komplekslerde yaşayanların iş tanımlarının nispeten yüksek statü işaret ettiği söylenebilir. 9'lu gruplar halindeki a sınıflamasıyla çok-işlevli yerleşkelerde, b sınıflamasıyla ise sitelerde ikamet eden görüşmecileri belirtmenin yanısıra; iş tanımıyla birlikte görüşmecilerin çalıştıkları yerleşke veya semtlere de yer verilmesinin sebebi ise, çok-işlevli yapılarda yaşamasa dahi çalışan görüşmeciler olduğunu vurgulamaktır. Semtler arasında MİA olarak tanımlanan bölgeler dikkat çekerken, çok-işlevli yapılarda çalışan ve/veya yaşayan görüşmeci sayısı 12'dir. Yukarıdaki iki tabloda belirtilen 18 görüşmecinin haricinde, çok-işlevli tesislerde veya inşaat şirketlerinin hizmet odaklı departmanlarında çalışan toplam 5 uzman ve yöneticiyle görüşülmüştür. Bu 5 görüşmecinin hiçbiri çok-işlevli komplekste yaşamamakla beraber, 4'ünün çalıştıkları işyerleri çok-işlevli yapı komplekslerinde yer almaktadır.⁷ Buna göre çok-işlevli komplekslerde yaşayan veya çalışan sayısı toplam 23 kişi içerisinde 16'yı bulmaktadır.

Sözünü ettiğimiz uzman ve yöneticilerle yaptığımız görüşmelerde, iki ayrı yol izledik. Görüşmeci profilimizle aynı özellikleri taşıdıkları noktada, tüketim örüntüleri ve hayat tarzlarına ilişkin sorularımızı paylaşarak, aldığımız cevapları içerik analizimize dâhil ettik; ancak bu beş kişinin çoğu güvenli site veya yaşam kompleksi niteliğindeki yapılarda yaşamadıkları için, kentsel mekâna yönelik görüşmelerimizde, onların şahsında değil, mesleki yaşayışlarında deneyimledikleri üzerine alanda belirlediğimiz soruları sorarak ilerledik. Tüketim örüntüleri ve hayat tarzları başlıklı kısımda paylaşılacak bilgiler, çok-işlevli yapı komplekslerinde yaşayan veya çalışan katılımcıların bilgilerini içerecektir.

⁷ Görüşmecilerin ikisi Zorlu Center'da, diğer ikisi ise MİA'ya dahil Maslak semtinde konut-ofis-tüketim alanlarının bir arada olduğu yüksek katlı yapı bloklarında çalışmaktadır.

3.ÇOK-İŞLEVLİ YAPI KOMPLEKSLERİNDE TÜKETİM ÖRÜNTÜLERİ VE HAYAT TARZLARI

Yapılan mülâkatlarda tüketim örüntülerine dair saptama yapmak üzere sorulan sorulara alınan cevaplar arasındaki geçişkenlik, haftasonu aktivitesiyle uğraşların çakışması, tatil tercihleriyle alışveriş alışkanlıkları arasındaki kesişmeler neticesinde, tekrarlanan kodlamalarda kategoriler asgari düzeye indirilmiş ve dört ayrı konu başlığıyla bütün temel konulara değinilmeye çalışılmıştır. İçerik analizinde tekrar eden kodlar üzerinde durulduğu için, görüşmecilerin kişisel özgüllüklerine pek fazla yer verilmeyecek, sadece son kısımdaki alt başlıklarda ‘özel ilgiler’ kapsamında bir kısımdan kısaca bahsedilecektir.

Alışveriş alışkanlıkları ile AVM kullanımları, çoklu-bölgelerdeki AVM’lerin etrafında örgütlenen çalışma ve yaşama mekânları üzerinde durmamız gereği, asıl sorgulanan ve görüşmeler sürecinde tekrar tekrar değinilerek en çok ortaklaşılan yanıtların aldığı, dahası elde edilen bulguların en anlamlı olduğu konu olmuştur. Tercih edilen AVM’ler ve AVM’lerin tercih nedenleriyle birlikte, burada tıpkı yaşam kompleksleri genelinde olduğu gibi AVM’lerin mekân tasarımları, kullanıcıların hangi AVM’yi ne amaçla seçmekte olduğu da karşılaştırmalarla gündeme gelmiştir. Alışveriş alışkanlıkları kısmında ise hem yeme-içme alışkanlıklarına, yemek yenilen mekânlara, hem kıyafet-kozmetik alışverişi gibi diğer temel ihtiyaçların karşılığı olan metaların satın alınmasına dair eğilimlerin ne olduğuna değinilmiştir.

Seyahat ve tatil tercihlerini içeren bir diğer başlık, aslında tek başına tatil tercihlerine dair bilgileri içeriyorsa da, hafta sonu değerlendirme biçimleri ve sosyal hayata dair anlatılarla zenginleştiği için, bir sonraki bölümdeki çalışma dışı zaman – serbest zaman aktiviteleriyle de iç içe geçen konuların etrafında şekillenmektedir. Çalışma hayatı ve serbest zaman etkinlikleri kısmındaysa, yeniden hem tüketim tercihleri sorgulanmakta, hem görüşmecilerin iş seyahatleriyle tatillerinin organizasyonlarını bir arada kurgulamaları gibi ihtimaller çerçevesinde hafta sonu etkinlikleri, kültürel etkinlikler, tatil alışkanlıkları konularına da yine burada yer verilmektedir.

Son olarak sosyo-kültürel beğeni ve ilgiler kısmında, spor, kültür ve sanat etkinliklerine katılım, mekân estetiği konusunda eğilimler irdelenmiştir. Sorulan her farklı soru ayrı bir başlık olarak değerlendirilebilecek içeriğe sahiptir, ancak aralarındaki geçişkenlik nedeniyle tek bir başlık altında topladığımız konuların her biri önceki anlatılara referanslarla zenginleşmektedir. Çünkü nihayetinde tüketim örüntülerini büyük oranda, ekonomik kapitali birbirine yakınlık gösteren gruplar açısından kültürel farklılaşmalara göre ayrımlar içermekte, dolayısıyla her bir konu ayrı ayrı yaşam tarzlarındaki farklılaşmanın kaynağı olabilmektedir.

3.1. Alışveriş Alışkanlıkları ve AVM Kullanımları

‘Yeni tüketici sınıflar’ tabiriyle yeni orta sınıfı kavramsallaştıran Lee (1993: 159), söz konusu kesimlerin ortak sosyal etkinliklerinin alışveriş olduğuna dikkat çekerken, Miles (2010: 4) kent havasının özgürleştiriciliğini hatırlatacak şekilde alışveriş “özgürlük” şeklinde tanımlamaktadır. Yapmış olduğumuz çalışmada, görüşmecilerden hiçbiri alışverişe özel bir ilgi duyduğunu ima etmemesine rağmen, çoğu serbest zaman aktivitelerinden söz ederken alışveriş yapmak veya AVM’ye gitmekten bahsetmiştir. Muğan Akıncı (2013: 88) kapalı ve steril AVM’lerin kentin artan keşmekeşine karşı düzenli ve nezih mekânlar olarak algılandıklarına vurgu yapmakta, orta sınıfların AVM’de zaman geçirme eğilimlerine bu şekilde geçerli bir sebep üretmektedir. Alışveriş merkezlerine dair olumsuz yorumlar yapan katılımcıların söylemlerindeyse genellikle kentin çarşılarına güzelleme, kimi zaman eski kentsel alışkanlıklara duyulan özlem, nostalji hissi dikkati çekmiştir. Ancak görüşmecilerin söylemleri ile gündelik eylemleri arasında karşıtlıklar vardır; kimi zaman çocukları için güvenli bir mekân arayışı, kimi zaman eve yakınlık, otopark ve trafik konularındaki konfor gibi sebeplerle AVM kullanımlarını meşru kılmaya çalıştıkları söylenebilir.

Paterson’a göre (2006: 41) temel tüketici metaları, önce ihtiyaçtan kaynaklanan yiyecek, giyecek maddeleri ve mobilyalar gibi yaşama mekânında yer alan eşyalardır; ikincil olaraksa müzik, sanat gibi etkinlikleri içeren kültürel metalar gelir. Biz burada temel tüketici metalarına değinecek, öncelikle yeme-içme alışkanlıklarını, yenilen mekânların niteliği çerçevesinde ele alacağız. Görüşmecilere dışarıda yeme sıklığı

sorulduğunda, haftada iki akşam gibi bir ortalamaıyla karşılaştığımızı belirtmeliyiz; 2-3 haftada bir dışarı ailece çıktığını söyleyenler dışarı çıkmasalar dahi eve yemek sipariş ettiklerini, özellikle yalnız yaşayanlarsa her akşam dışarıda yediklerini aktarmışlardır. Akarçay'ın (2016) değindiği gibi, çalışma hayatı ve yaşamsal aktivitelerin dönüşümüyle dışarıda yeme bir tercihten ziyade 'ihtiyaç' halini almıştır. Dışarıda yeme veya yemeğe çıkma, hep birlikte gerçekleştirilen bir ritüelden ziyade, gündelik bir aktivite halini almaktadır. Bu nedenle görüşmecilerin bir kısmı, aile kutlamaları, özel günler için ayrıca gittikleri mekânlara örnek vererek iki eylemi birbirinden ayırma yoluna gitmiştir. Dışarıda yeme ifadesiyle yemeğe çıkmanın ayrışması da, üst tabakalara dair bir pratiğin ifadesi olarak önem taşımaktadır.

Dışarıda yenilmeyen durumlarda da dışarıdan yemek söylemenin sıklığı, bütün görüşmecilerin ve eşlerinin (görüşmecilerin hepsi çalışmaktadır, görüşmeci eşlerinden sadece üçü çalışmamaktadır; çalışmayan iki erkek emekli eş haricinde Köksal Bey'in eşi ev hanımıdır) çalışma hayatları nedeniyle sürekli dışarıda zaman geçirmeleri ve öğle yemeklerinin zaten dışarıda yenmesi neticesinde evde yemek yapma alışkanlığının oldukça azaldığı görülmektedir. Çoğu katılımcının evine düzenli olarak gelen (burada da bir ortalama vermek gerekirse haftada 3 gün demek mümkün) yardımcılarını yemek yapmaktadır. Görüşmeciler veya eşleri arasındaki yemek yapma eğilimi ise tamamen keyif odaklıdır, hatta kimisinin hobi gibi uğraştığı aktiviteler arasındadır.

Gidilen mekânlar konusundaki tercihler ağırlıklı lezzet odaklıdır; kimi görüşmeci belirli yemek çeşitleri için belirli mekânları sıralarken, direkt aşçısı için gittikleri yerlerden bahseden görüşmeciler de söz konusudur. Lezzetin yanında restoran seçimlerinin nedenlerini sıralarken, nezih, rahat hissettikleri, gürültüsüz, sakin ortamlarda bulunma isteklerini belirten görüşmeciler; aynı zamanda çalışanlarla mesafeli/düzeyle bir ilişki kurmanın önemine değinmekte, gittikleri mekânlarda tanınıp bilinmek istemektedirler. Hamza Bey düzenli olarak gittiği restoranda sürekli aynı yemeği yediğini belirtirken "çocuklar artık getiriyor, ben bir şey söylemiyorum" cümlesini kurmuştur. Yine Hamza Bey giysilerini aldığı bir mağazaya düzenli gitme alışkanlığından bahsederken, oradaki çalışanlarla kurduğu samimi-

düzeyle ilişkiyi önemsemediğinin üzerinde durmuştur. Katılımcıların çoğunda da gittiği yerde tanınma, özel olarak ilgilenilme arzusu belirgindir. Mekân işletmecilerinin “belli bir mesafeyi koruması” beklenmekte, görüşmeciler, ilişki düzeyinin laubalilikle resmiyet arasındaki sınırda belli bir samimiyet ve sıcaklıkta olmasının önemine vurgu yapmaktadır.

Mekânın atmosferi de tercih nedenleri arasında yer almaktayken, erkek görüşmeciler için bu faktör nispeten alt sıralarda yer almakta, kadınlarda mekânın estetiğine verilen önem biraz daha ağır basmaktadır. Ama hemen hemen tüm görüşmecilerde lezzet faktörünün baskın olduğu söylenebilir. Yemek seçimleri konusunda çok özel ilgiler, rafine zevkler söz konusu değildir; dünya mutfakğı, sushi, İtalyan mutfakğı gibi yemek seçenekleri konuşmalar sırasında zaman zaman dile getirilmiş olsa da; ‘dışarıda yemek’ denilince ağırlıkla kebab çeşitleri ve “Boğaz’da balık” yeme ihtimali akla gelmektedir. Balık sevmediğini söyleyen Aslı Hanım dahi düzenli olarak gittiği bir balıkçıdan bahsetmiş “kebabı herhangi bir yerde yiyebilirim, mekân önemli değil; ama deniz görmeyen bir yerde balıkçıya gitmem, ben balık sevmiyorum zaten daha çok yanındaki yeşilliği yiyorum. Yeşillik ve meze” diyerek deniz manzaralı mekânların deniz mahsulü yemek için tercih edildiği gerçeğini ön plana çıkarmıştır.

Görüşmecilerin genellikle yeni açılan yerlere gitme isteğı vardır ancak bunun için özel bir çaba belirtmediklerini ayrıca belirtme gereğı duymuşlardır, mesela Meral Hanım “yeni yerlere gitmek isterim ama İstanbul Life insanı değilim yani” cümlesiyle açılan her yeni mekâna gitme zorunluluğı hisseden bir başka insan profili olduğuna dair gönderme yapmıştır. Düzenli olarak gidilen mekânlar ise, görüşmecilerin bulundukları semte göre değışkenlik gösterse de, çoğu zincir restoran olan Welldone, Midpoint, Enzo⁸,

⁸ Akasya’da yer alan ve ‘dünya mutfakğı’ deneyimi açısından popüler bir örnek olarak gösterilebilecek İtalyan restoranıdır. Dünyanın çeşitli yerlerinde şubeleri mevcuttur.

Develi ve Sunset⁹ isimleri çok sayıda kişi tarafından zikredilmiştir ve dikkat çekici bir diğer nokta bu restoranların büyük kısmının AVM içerisinde yer alması veya AVM içinde de şubesi olmasıdır. Zorlu ve Akasya kullanıcılarıyla yaptığımız görüşmelerin haricinde, Ataşehir, Tuzla, Bahçeşehir gibi çeşitli semtlerdeki sitelerde yaşayan katılımcılar da sözü edilen restoranlara Akasya, İstinye Park, Kanyon gibi AVM’ler içerisinde gittiklerini vurgulamışlardır.

AVM kullanımıyla ilgili özellikle dile getirilenler arasında “her şeyin bir aradalığı”, her ihtiyacın “kolayca, pratik, hızlı biçimde” karşılanıyor olması mevzu bahistir. Kullanıcıların çoğu alışveriş merkezlerini “kapalı ve güvenli bir sokak” olarak tanımlamış ve AVM seçimlerinde mekân tasarımı açısından da bu noktaya dikkat çekmişlerdir. Sedat Bey City’s Nişantaşı’ndaki lokanta katını konsept olarak olumlarken havalandırma açısından teknik problemlerine değinmiş, yine Sedat Beyle beraber birkaç görüşmeci daha Trump Towers’ın içerisinde yer alan lokanta sokağının tasarımını beğendiklerini dile getirmişlerdir. Kanyon’u markaların pahalılığıyla eleştirip oradan alışveriş yapmadıklarını ancak özellikle Levent’teki plazalarda çalışanlar öğle yemeklerinde Kanyon’da yer alan lokantalara gittiklerini belirtmiştir.

AVM’leri yeme-içmeden sonra sinemaya gitmek için kullanmak önceliklidir, daha sonra ise çocuklarla zaman geçirme, özellikle kış aylarında kapalı bir alanda sosyalleşme imkânı tanınmasıyla tercih etme ve müşterilerini, misafirlerini ağırlamak için kullanma gibi diğer gereksinimlerini karşıladıklarını ifade etmişlerdir. Yine kapalı mekânın sunduğu konforun yanısıra, özellikle çocuklarla AVM’ye gitme tercihlerinde güvenilirlik vurgusunu belirten katılımcılar, bütün ihtiyaçlarını aynı anda giderdikleri alanların kendilerine zaman kazandırdıklarını düşünmektedir.

⁹ ‘Nezih’ semtlerin başlıcası Ulus’ta yer alan restoran, bugün revaçta olan ‘steak house’ türü mekânların ilk örneği olmakla beraber, Kaliforniya Mutfağını Türkiye’ye tanıttığı iddiasındadır. Uzakdoğu Mutfağından örnekleri de alarak zenginleştirdiği menüsünün yanısıra, isim yapmış aşçılarıyla da son derece popüler bir mekândır.

İstinye Park'ı "akıllı tasarım" olarak tanımlayan Yılmaz Bey, ince uzun yürüyüş imkânıyla sokak hissi verdiğini belirtmiştir; İstinye Park'ın tercih nedenleri arasında mağazaları ve yeme-içme mekânları da sıralanmış ama özellikle otoparkının rahatlığına kullanan bütün katılımcılar tarafından vurgu yapılmıştır. Kanyon'u sadece lokantaları için kullandıklarını belirtmekle beraber estetik olarak beğendiklerini dile getiren katılımcılar, Metrocity'yi bütün gereksinimlerini düşündüklerinde "yetersiz" bulduklarını dile getirmiş, Özdilek'te alışveriş yapmayı tercih ettiklerini beyan etmişlerdir. AVM tasarımları konusunda Zorlu'nun rezidanslara hizmet eden kompakt yapısına karşın, Kanyon'un amacıyla lokasyonu arasındaki tezattan daha önceki bölümlerde bahsetmiştik. Dizayn açısından ise, hem Kanyon hem Zorlu'nun rüzgar problemi yine katılımcıların dile getirdikleri sorunlar arasındadır. Genel olarak tercih edilen AVM'ler ise yaşadıkları veya çalıştıkları yerler olmaları gereği özellikle Zorlu ve Akasya, sonrasında ise Palladium, İstinye Park ve Anadolu Yakası'nda ikamet edenlerde Capitol'dür.

Alışveriş alışkanlıkları konusunda katılımcıların çoğunun indirim takip ettiklerini, aynı yerden giyinme eğiliminde olduklarını, giyim alışverişi için internet tercihinin çok yaygın olmadığını belirtmek mümkün. Doğal ürünlerle beslenme, sağlıklı yaşama konusunda da yaygın bir tutum olmakla beraber, internet alışverişine bunun yansıması da görülmektedir, katılımcılardan üçü şehir dışındaki çiftliklerden online sipariş verdiklerini belirtmişlerdir. Giyim kuşam konusunda ise yurtdışına çıkışlarında hesaplı ve kaliteli alışveriş yapma alışkanlığı olduğunu ifade eden katılımcı sayısı hayli fazladır. Tüketim eğilimlerine ve tüketim mekânlarının kullanımına genel olarak bakıldığında çok-ışlevli yapılarda yaşayanların gösterdiği eğilimlerin, güvenli site sakinlerinden neredeyse hiç ayrılmadığını söyleyebiliriz. AVM çevresinde ikamet etmeyen veya çalışma amacıyla AVM'de bulunması gerekmeyen katılımcılar da, AVM etrafında örgütlenen yapılarda yaşayan veya çalışanlar kadar sıklıkla AVM kullanmakta, çeşitli sebeplerle sosyal ihtiyaçlarını bu kapalı alanlarda gidermektedirler. Mekânlara karşı duydukları olumsuz yargılar, kullanma zorunluluğu olarak görüp öne sürdükleri gerekçeler, estetik veya işlevsel açıdan yaptıkları yorumlar da büyük oranda birbiriyle benzerlik taşımaktadır. AVM etrafında örgütlenen bir yapıda yaşayan veya çalışan

insanların gündelik pratiklerinde görülen temel fark, alışkanlıklardan ziyade eylem sıklığıdır: Zorlu çalışanları yemek yemek için sürekli AVM içinde kalma zorunluluğu taşıırken, Zorlu veya Akasya’da ikamet eden veya hemen oturdukları sitenin yakınında AVM olan aile veya bireylerin AVM’den alışveriş yapma, AVM’deki lokantaya gitme sıklığının arttığı söylenebilir. Aile veya birey olarak yaşayanlar arasındaki temel ayrım, çok-ışlevli yapıda yalnız yaşayanların hiç yemek yapmayıp, sürekli AVM lokantalarında yeme eğiliminde olabilmeleridir.

3.2. Mekânların Tüketimi: Seyahat Etme ve Tatil Alışkanlıkları

Yeme-içme mekânları konusunda yeni açılan yerlere gitme arzusuna değinmiştik, genel olarak bu durumu yeni yer deneyimleme arzusu şeklinde tarif etmek mümkün gözükmemektedir; çünkü katılımcılar aslında tüketim eğilimlerini “sahip olma” güdüsünden ziyade “yeni deneyim edinme/keşfetme” ifadeleriyle dile getirmeyi tercih etmektedirler. Görüşmecilerin benzer ifadeleri MacCannell’in (1999) serbest zaman aktivitelerini “kültürel deneyim” edinme şeklinde yorumlamasıyla teorik olarak da doğrulanmaktadır. Bir başka deyişle insanlar meta yerine deneyim satın almaktadır. Söz konusu deneyimler bir mekân içerisinde gerçekleştirildiği için, katılımcıların aynı zamanda mekân tüketicileri olduğunun bu bağlamda ayrıca altı çizilebilir.

Hafta sonu aktiviteleri arasında “arkadaşlarla buluşma, kahvaltıya gitme, aile ziyaretleri, sinemaya gitme, film izleme, çocuklarla zaman geçirme/çocukları bir yere götürme” eylemleri ağırlıktadır. Hafta içi zaman bulamadıkları için evde yemek yapmayan, dışarıda yemeyi tercih eden katılımcılar, hafta sonu da dışarıda zaman geçirmeyi tercih etmekte, sıklıkla AVM’lere gitmektedir. Hafta sonu kahvaltıları için aile veya arkadaşlarla dışarı çıkma eylemi için seçilen mekânlarsa, genellikle deniz kenarı, Boğaz, Bağdat caddesi olmaktadır.

Seyahat alışkanlığına değinecek olursak, sadece haftasonu için bir yere gitme alışkanlığı, İstanbul’a yakın veya İstanbul civarında bir yere seyahat etme eğilimine çok rastlanmamakla birlikte; genellikle katılımcılar

iş seyahatleriyle haftasonunu birleştirmekte, iş için yurtdışına çıkacakları zamanlarda, kendi tabirleriyle “önüne arkasına bir-iki gün ilave ederek” iş gezilerini tatile dönüştürmektedirler. Bu noktada Ergur’un (2008) hizmet sektörü çalışanlarının sanayi çalışanlarından farklılaşan özelliklerinin, tüketim örüntüleriyle şekillendiği düşüncesini barındıran çalışmasına tekrar değinmekte yarar var. Ergur’a göre, hizmet sektöründe çalışanlar tatillerini yaz ve kış tatili olarak ayırmakta, kış tatillerini belli bir spor özelinde nitelendirmektedir. Yurtdışı seyahatleriyse bu tatillerden ayrı olarak ele alınır. Bizim sahada karşılaştığımız tatil biçimleriye, ‘deniz tatili’ ifadesiyle yaz tatili ve ikinci tatil olarak ‘yurtdışı tatili’ olmuştur.

En az iki defa tatile çıktıklarını belirten katılımcıların büyük kısmı; deniz tatili ve yurtdışı tatili olarak sınıflandırdıkları tatilleri aynı zamanda aileyle ve arkadaşlarla yapılan tatiller olarak sınıflandırma ihtiyacı duymuşlardır. Ancak bu tatilin amacı, zamanı veya yerine dair kesin bir nitelendirmeden ziyade, tercihen yapılan ayırmadır. Yurtdışı tatilleri ağırlıkla Avrupa ülkelerini kapsamakta ve yeni şehirlere gitme arzusu etrafında biçimlenmektedir. Yurtiçi- yurtdışı ayrımı yapmaksızın, yaz tatili-kış tatili ayrımını yapan katılımcılar da mevcuttur ve kış tatilinin amaçları arasında termal/kaplıca veya kayak aktivitesinin bulunduğu belirtilmektedir. Deniz tatilinde Ege kıyıları tercihinin yerini Yunanistan ve Yunan adaları almış durumdadır, çoğu görüşmeci Türkiye’de fiyatların çok yüksek olduğunu, otellerde kazıklandıklarını hissettiklerini ifade etmiş ve birçoğu düzenli olarak Yunanistan’a gitme alışkanlıklarından bahsetmiştir.

Deniz tatili için düzenli olarak aynı yeri seçen görüşmeciler, yurtdışı tatillerinde hep yeni bir yer görme arzusuyla farklı ülkelere seyahat etmekte ve bu gezilerin öncesinde tatil programı yapmaktadır. Deniz tatili için Ege ve bilhassa Bodrum tercihi söz konusu olsa da, yazlık sahipliğinin azlığı dikkat çekicidir; katılımcıların çoğu geçmişte yazlıkları olduğunu ancak sattıklarını ifade etmiştir. Yazlık sahibi olmanın yerini yeni yerler keşfetme arzusu almış gibidir; yeni kültür edinme, yeni deneyim edinme arzusuyla paraleldir.

Tüketim mekânlarının artan öneminin ardından mekânların tüketimi olarak vurguladığımız ‘yeni mekân deneyimleme’ edimiyle ön plana çıkan tatil/seyahat alışkanlıkları hususunda dikkati çeken iki belirgin eğilimden bahsetmek mümkündür: Birincisi, teknolojinin artan olanakları neticesinde mesafelerin zaman faktörü açısından kısılması, insanların hızlı ve konforlu bir biçimde yurtdışına, uzak mesafelere gidebilme olanağının doğmasıdır. İş seyahatlerinin tatilin bir parçası haline getirilmesi veya seyahat etme alışkanlığının çalışma yaşamını da kapsıyor olması ise iş hayatının merkezi öneminin küçük bir ispatı niteliğindedir. Bir diğer eğilimse, ‘yenilik’ arzusudur; bir önceki bölümde yeni açılan mekânları keşfetme veya farklı bir lezzeti tatma, yeni bir kültürle tanışma isteği, aynı yere tekrar gitmek –yazlık sahibi olmak, akraba ziyareti yapmak vb.– yerine bilinmeyeni keşfetmeyi tercih edilir hale getirir. Sermaye uluslaştığı gibi, ulus aşırı sermayenin beslediği üst-orta sınıflar da, uluslararası yolculuklardan kültürel olarak beslenmektedirler. Küreselleşmeyle birlikte yerelleşme pratiği ise, ‘yeni kültür’ ile tanışma aşamasında farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır.

3.3. Çalışma Hayatı ve Serbest Zaman Etkinlikleri

Hangi sektörlerde nasıl bir işte çalışırlarsa çalışsınlar, katılımcıların çalışma hayatlarının yoğun olduğunu, çalışmanın hayatlarındaki diğer konulardan öncelikli geldiğini, çünkü vakitlerinin çoğunu iş ve iş odaklı etkinliklerin aldığını söyleyebiliriz. Hafta sonu çalışan az sayıda görüşmeci olsa da, mail takibiyle, işlerin organizasyonuyla bir şekilde ev yaşamlarına çalışma hayatlarının dâhil olması çoğu katılımcı açısından geçerli bir durumdur.

Alışveriş ve tatil alışkanlıkları söz konusu olduğunda, çok-işlevli komplekslerde yaşayan veya çalışan katılımcılarla, güvenli sitelerde yaşayanlar arasında çok belirgin ayrımlar görülmezken, serbest zaman değerlendirme etkinlikleri açısından az da olsa farklılıktan bahsetmek mümkündür. Çok-işlevli kompleks içerisinde hem yaşayan hem çalışan Gaye Hanım ile Vedat Bey’in ifadeleriyle Zorlu’da home-ofis sahibi olan ve aynı zamanda çok-işlevli bir başka yapıda rezidans dairesinde yaşayan Yılmaz Bey’in ifadelerinde bu açıdan benzerlikler göze çarpmaktadır. Kendileri çalıştıkları yerleşkelerin merkezi lokasyonları ve statü

göstergesi değerleri nedeniyle iş görüşmelerini, toplantılarını kendi ofislerinde gerçekleştirip, gerekli olmadıkça bulundukları yerden ayrılmazken; iş yaşantılarındaki durum sosyal hayatlarına da yansımaktadır. Arkadaşlarıyla buluşmak için bir yerden bir yere gitmek yerine, görüşmek istedikleri insanları bulundukları yere davet etmeyi tercih ederler, merkezde ve erişilebilir olma halinin gündelik aktivitelerine yansıdığını, sinema, tiyatro vb. kültürel etkinlikler için dahi bulundukları yerden ayrılmalarına gerek olmadığını vurgularlar.

Kent merkezindeki çok-ışlevli yapı komplekslerinin sosyal hayatın merkezi haline gelmesinin yanı sıra, katılımcıların serbest zaman etkinliklerindeki anlamlı sonuçları olan diğer farklılaşmalara bakıldığında ise, kişilerin mesleki farklılıklarıyla ilgi alanları açısından ayrışmaların doğduğunu belirtmemiz mümkündür. Bocock (1993) mesleklerin şahısların kimliklerini oluşturduğunu, mülkiyet ve gelirin ise belli bir statüyü sağladığını iddia eder. Sahip olunan eşyalar, hayat tarzı mülkiyet üzerinden okunsa ve gelir durumu harcamayla tüketim örüntülerine yansısı da; tüketim ve hayat tarzının belirleyicisi, daha ziyade kimliği ve özgünlükleri ortaya koyan mesleklerdir. Wynne (1998), yeni orta sınıfların demografik özelliklerine bağlı olarak boş zaman aktivitelerinin farklılaştığını vurgularken, yaş, cinsiyet, eğitim, gelir ve meslekleri değişkenler olarak belirtmiştir. Lee (1993) ise sosyo-ekonomik dönüşümün kültürel tüketim üzerinden okunabilirliği iddiasıyla, tüketim – SES ilişkisini nispeten Bourdieu’ye yakın bir perspektiften sunmuştur.

İş yaşamı ve meslekler kadar serbest zaman etkinlikleri de, aynı SES grubu içerisindeki insanlar arasındaki farklılıkların kaynağı olarak önemli olmakla birlikte, serbest zaman geçirme alışkanlıkları arasındaki farklılaşmalar, aynı zamanda iş veya meslek gruplarından da kaynaklanabilmektedir. İnsanların ortak aidiyetleri, ait oldukları sosyal tabakanın sembollerinin yansımaları olan kültürel etkinlikler, sınıfsal ayrımı ortaya koyduğu kadar sınıf içerisindeki ayrışmaların da belirleyicisi olabilir. Özellikle Bourdieu’nün çalışmalarında rastladığımız sınıf fraksiyonları kavramı ve bunun belirleyici bileşenlerinden meslek ve eğitim vurgusu yine bu açıdan tartışılmaya değer ve yeni çalışmalar için bir çıkış noktası niteliğindedir. Bourdieu (1996), ev içinde tamirat yapmaktan, spor-kamp-yürüyüş gibi ‘outdoor’ aktivitelere, resim

yapma, enstrüman çalma, TV izleme, hatta misafir ağırlama biçimlerine, misafire yapılan yemeğin niteliğine çok kapsamlı sorularıyla üst sınıfların serbest zaman etkinliklerini irdelemiştir. Sadece Bourdieu'nün eserinde değil, kültürel tüketime yönelik çalışmaların çoğunda, dinlenen müzik türü, okunan kitap türü, izlenen TV programlarının türlerindeki farklılaşmaların sınıfsal ayrım üzerinden okunduğu söylenebilir. Tatil alışkanlıklarıyla ilgili değinmiş olduğumuz Ergur'un da (2008: 15), hizmet sektörü çalışanlarıyla sanayi çalışanlarının dinledikleri müzik türüyle ayrışmasının yanı sıra, aynı sınıf fraksiyonu içerisinde yaptıkları iş veya meslek gruplarına bağlı olarak ayrıştıklarına değinmesi dikkat çekicidir. Bizim çalışmamız ise mekân tercihleri odaklı olduğu için, tüketim örüntüleri kısmında kısaca yer verilen serbest zaman aktivitelerini fazla detaylandırma gereği duymadık. Ancak sınıf fraksiyonlarıyla karşılaştırma sağlayarak daha detaylı çalışmalar yapmanın önemli olduğu kanaatindeyiz.

Çalışma dışı zamanların nasıl değerlendirildiği sorusuna katılımcıların çoğu aileleriyle İstanbul'un çeşitli semtlerinde zaman geçirdiklerini belirtmiştir. Özellikle yeni çocuk sahibi olanlar eskisine nazaran daha az sosyal aktivitede bulunduklarından yakınıırken, çocuğu nedeniyle belirli etkinlikler yapması gereken, çocuk aracılığıyla zorunlu olarak sosyalleşenler de söz konusudur. Çocuk sahibi olmak ya da olmamak, çocukların büyümesiyle alışkanlıkların değişmesi, çocukların okulu veya sosyal etkinlikleri aracılığıyla sosyalleşme, velilerle arkadaşlık geliştirme vb. anlatılar göz önünde bulundurulduğunda, evlilikten ziyade çocuklu olmanın insanların yaşamındaki kökten değiştirici etkisi üzerinde durmak gerekir. Tıpkı farklı meslek gruplarından insanların kültürel sermayelerindeki farklılaşmanın gündelik pratiklerine yansması gibi, çocuklu ve çocuksuz katılımcıların sosyal hayatları arasındaki ayrışma da özel olarak çalışılabilir konular arasındadır.

Katılımcıların serbest zaman aktiviteleri konusunda ortaklaştıkları konulara dönecek olursak, "sinemaya gitme"nin ortaklaşılan etkinlikler arasında başı çektiğini söyleyebiliriz. Ev içi etkinlikler arasında film ve televizyon seyretme, dizi takip etme, müzik dinleme yoğunluktadır. Sinemaya gitme/film izlemenin yanı sıra arkadaşlarla zaman geçirme, spor yapma ve basketbol maçı izleme eylemleri de hem ev içi hem de dış

mekân etkinlikleri olarak deneyimlenen pratikler arasındadır. Katılımcılar arasında hem basketbol maçlarına gitmek hem evde seyretmek yaygındır. Spor konusunda ise hiç spor yapmadığını belirten görüşmeciler dahi yürüyüş yaptıklarının altını çizmekte ve bunu sağlık nedeniyle, yaşlarının ilerlemesiyle zorunlu hale gelen bir etkinlik olarak belirtmektedirler.

Özetlemek gerekirse serbest zaman aktiviteleri arasında sinemaya gitmek, basketbol maçı ve (bilhassa yaz aylarında) konser izlemek, aile ve arkadaşlarla zaman geçirmek, (özellikle hafta sonları) dışarıda kahvaltı etmek, seyahat etmek ağırlıktadır. Seyahat etme eylemini bir hobi olarak belirten çok sayıda katılımcı vardır. Çalışma dışı geçirilen zamanın niteliği konusunda bir diğer saptamamız da, çocuk sahibi olmanın sosyal aktiviteyi azalttığı veya tamamıyla çocuğa bağlı yeni bir sosyal yaşam biçiminin ortaya çıktığı yönündedir. Hayatında hiç enstrüman çalmamış, çocukluğunda spor yapmamış katılımcılar dahi, çocuklarının bir müzik dalına, dansa veya spora yönelmesini arzu etmekte, onları çeşitli kurslara göndermektedir ve böylece kendi sosyal hayatları da değişmektedir. Özel olarak, bir sporcu annesi olan Nesrin Hanım, kızının su balesi yapmaya başlamasıyla hayatının değiştiğini belirtmiştir. Profesyonel bir sporcu olan kızının maçları nedeniyle sık sık yurtdışı seyahatlerinde bulunan görüşmecinin bütün arkadaş çevresi, kızının arkadaş annelerinden oluşmakta, serbest zamanı bütünüyle evde veya dışarıda spor etkinlikleri izlemeye dayanmaktadır.

Bunların yanı sıra katılımcıların büyük kısmında spor alışkanlığı olduğunu belirtmek mümkündür. Herhangi bir hobi veya profesyonel uğraşları olup olmadığı sorulduğunda özel ilgileri olan görüşmeciler dışında hemen herkes spor yaptığını özellikle vurgulamıştır. Genellikle oturarak, uzun saatler boyunca çalışan, bütün gün toplantılar yapan, ev ile iş arasında uzun yol kat etse de evinden arabasına-arabasından iş yerine sürekli kapalı mekânda ve asgari ölçüde hareket ederek yaşayan katılımcıların sporu hayatlarının düzenli etkinliği haline getirmiş olmaları da beklenen ve hâliyle anlaşılır bir bulgudur.

3.4. Sosyo-Kültürel Beğeni ve İlgiler

Bu başlık altında sırasıyla spor alışkanlıkları, okuma alışkanlığı ve kitap satın alma tercihleri, kültürel etkinliklere katılım, iç mekâna yönelik estetik eğilimler ve katılımcıların kimi özel ilgi alanlarına yer verilmektedir.

Spor alışkanlığı hususunda, hiç spor yapmadığını, hoşlanmadığını ifade eden bir görüşmecinin dışında herkes spor yapmaya çalıştığını ifade etmiş, çoğu görüşmeci ise düzenli spor alışkanlığı olduğunu vurgulamıştır. Düzenli spor alışkanlığı olan katılımcıların çoğunun spor salonlarına üyeliği mevcuttur. Bu yüzdendir ki, yapılan sporlar arasında kardiyo ve yüzme ağırlıktadır. Genel olarak sıralayacak olursak, herkes yürüyüş yaptığını dile getirmekte, koşu, kardiyo, yüzme (kış aylarında kapalı havuz olanağı yüzmeyi devamlı/düzenli spor aktivitesi haline getirebilmektedir) yürüyüşün ardından gelmektedir. Sonraki sırada pilates, yoga ve bisiklet, ardından ise kayak ve basketbol sayılabilir. Köksal Bey profesyonel olarak kayak yapmakta, Aslı Hanım ile Evren Bey profesyonel sayılacak raddede yoga ve meditasyon ile ilgilenmektedir.

Okuma alışkanlığı konusunda doğrudan bir soru sormadığımız halde, mülakatlar esnasında okuma alışkanlıklarına ilişkin bulgu edinme şansımız oldu. Asıl sorulan soru ise kitap satın alınan mekân konusundaki tercihlerdi. AVM içerisindeki zincir kitabevinden, sahafa kadar pek çok seçenek sunulan katılımcılar, öncelikle kitap okuma alışkanlıkları konusunda kendiliğinden bilgi verme ihtiyacı hissettiler. Okuma düzeylerine bakılacak olursa, okuma sıklığı konusunda bir genelleme yapmak pek olası gözükmemektedir çünkü görüşmeciler ne sıklıkla okuduklarından ziyade aslında ne kadar çok okumak istedikleri ifadesiyle okumaya değer verdiklerini, ancak zaman ayıramadıklarını belirtme gereği duymuşlardır. Bu açıdan toplumun çoğu kesimindeki genel yargının gördüğümüz üst-orta sınıflar açısından farklı olmadığını belirtmemiz mümkündür. Hiç kitap okumadığını ifade eden Köksal ve Vedat Bey dışında, genellikle görüşmeciler kitap okumaya istediği kadar zaman ayıramadığını beyan etmişlerdir. Kitap okuma veya satın alma sıklığı için net yanıt verebilen katılımcı sayısının azlığı ise, aslında seyrek okuduklarının bir ispatı niteliğindedir. Ersin Bey ile Sezin Hanım dışında, sürekli ve düzenli okuyan iki

görüşmeci vardır; Sara Hanım ile Nesrin Hanım. Ancak bu görüşmecilerden birisi yazarlıkla uğraşmakta diğeri ise zaman zaman kitap eklerine eleştiriler yazıp çeşitli yayınevlerine editörlük ve çevirmenlik yapmaktadır; dolayısıyla bu katılımcılar da aslında ‘işleri gereği’ okumaktadırlar. Onların yorumlarını bu nedenle burada değerlendirmeyeceğiz.

Kitap satın almak için tercih edilen mekânlar üzerine eğilmeye çalışsak da, katılımcıların AVM içerisindeki D&R’lardan veya internetten kitap alışverişi yapmakta oldukları bir gerçektir. Robinson, Homer gibi eski köklü kitapçı isimlerini telaffuz eden görüşmeciler olmuştur fakat onların da yine özel ilgileri çerçevesinde okuma eğiliminde olmaları dikkat çekicidir. Akademisyen olan Ayten Hanım Homer’den alışveriş yaparken, yabancı dilde roman okuma alışkanlığı olan görüşmeciler Robinson veya Pandora gibi kitapçılara gittikleri bilgisini paylaşmışlardır. Yabancı dilde okuma alışkanlığı esasında yaygındır ancak yurtdışından kitap alma veya internet üzerinden sipariş verme, İstanbul’da kitapçıya gitmekten daha yaygındır. Online alışverişi kitap kadar e-kitap da kapsamaktadır, tablet veya kindle kullanımı düzenli okuyan görüşmeciler arasında yaygındır.

Okunan kitap türleri arasında kişisel gelişim kitapları, anı/biyografi, psikoloji kitapları ağırlıktadır. Ayrıca iş için okunan kitaplar, takip edilen çeşitli mecmualar söz konusudur. Tarih ve yakın dönem siyasi tarihini anlatan kitaplar, romanlar ise nispeten fazla okuyan görüşmecilerin tercih ettikleri kitap türleri arasındadır. Belli bir yazardan hoşlanıp onun tüm kitaplarını okuma, belli bir dönemde yazılan veya belli bir dönemi anlatan eserleri okuma da, yine sık kitap okuyanların eğilimleri arasındadır.

Kültür/sanat aktiviteleri konusunda mesleğe ve ilgi alanlarına bağlı olarak tutum ve alışkanlıkların çokça değiştiğini söylemek mümkündür. Özellikle tiyatro, opera gibi etkinliklere katılımı ilgili yurtdışı-yurtiçi kıyaslaması yapan görüşmeciler, yurtdışında izledikleri performansların yerini buradakilerin kesinlikle tutmadığının altını çizmiştir. Bir görüşmeci Türkiye’de bu gibi kültürel aktivitelere hiç katılmadığını

belirtirken, bir başkası İstanbul’da düzenli olarak takip ettiği opera, tiyatro, bale vb. etkinlikleri “iyi niyetli çabalar” olarak nitelendirmiştir.

Finans odaklı işlerde çalışan görüşmecilerin bir kısmının kültürel etkinliklere hiç ilgi duymaması, düzenli olarak sahne sanatları, konser ve tiyatro takip eden katılımcılarınsa daha ziyade yüksek lisans veya doktora mezunu olmaları, yine kültürel sermayenin belirleyiciliği çerçevesinde yorum yapmaya olanak tanımaktadır. Kullanıcıların bir kısmına yaşadıkları veya çalıştıkları yerleşke veya kurumlar vasıtasıyla davetiyeler gelmektedir. Sanat sergilerini ziyaret etme alışkanlığı çok az katılımcıda mevcut olmakla birlikte, genellikle opera gibi sahne sanatlarını deneyimlemeye benzer şekilde, yurtdışı seyahatlerinde yeni bir kültürü tanımanın ‘gereği’ olarak sergi gezme eğilimi dikkat çekmektedir. Ancak günlük hayatının bir parçası olarak sergi takip etme alışkanlığı olan görüşmeciler İstanbul Modern’i ziyaret ettiklerini belirtmişlerdir.

Konser konusunda yaz aylarında düzenli olarak konsere gidildiğini belirtmiştik, tercih edilen mekân ise genellikle Harbiye Açık hava olmaktadır. Zorlu PSM, yine dile getirilen alanlar arasındadır; sadece konser veya sahne performansı değil, aynı zamanda çocuklara yönelik etkinlikler, tiyatro festivalleri de Zorlu’ya gitmek için tercih nedenleri arasında yer almaktadır.

İç mekân açısından görüşmecilerin eğilimlerine baktığımızda ise, evlerinin dekorasyonunda dikkat ettikleri niteliklerin genellikle sade, fonksiyonel, rahat olmasına özen gösterdiklerini belirtebiliriz. Ahşap ağırlıklı tasarım kullananlar, özellikle belli bir ağaç türünü seçenler, ahşabın verdiği sıcaklık hissine vurgu yapanlar çoğunluktadır. Bir görüşmeci tarafından Zorlu’daki ofislerin dizaynıyla ilgili, kullanılan ahşap malzemenin ‘ev hissi’ verdiği vurgusu yapılmıştır.

Çoğu katılımcı evlerinin iç mekânlarını kendilerinin tasarladığını ya da mimarlarına yaptırdıklarını, istediklerini bizzat mimarlarına belirterek tasarım sürecine dâhil olduklarını ifade etmiştir. Bir başka dikkat çeken nokta ise, evin dekorasyonu ile ilgili sorulara evdeki kitaplığın boyutuyla cevap vermeye

başlanmasıdır. Birkaç görüşmecide özellikle detaylıca konuşulan bu durum, aslında kitapların ve kitaplığın dekoratif amaçlı kullanımına işaret olmakla beraber, rezidans tipi yerleşim alanlarında, bilhassa yüksek tavanlı loftların satış kataloglarında kullanılan görsellerde de kitaplık kullanımı sözünü ettiğimiz durumun geçerliliğinin ispatı niteliğindedir. Söz konusu görsellerde, ‘dekoratif’ amaçlı kitaplık görüntüleri neredeyse manzarayla rekabet eder haldedir. Özelleştirilen kent alanlarında eyleyicilerin gündelik pratiklerinden hareketle, özellikle loft’larda yaşamayı tercih eden genç profesyonellere odaklanan Zukin (1982), yeni orta sınıfın temsilcileri diyebileceğimiz bu yüksek SES düzeyine mensup, iyi eğitilmiş, genç kesimlerin gündelik pratikleri üzerinden estetiğin kökenini sorgulamaktadır. Estetik ile eyleyicilerin gündelik hayatı arasındaki ilişki, Bourdieu’nün (1996) habitus kavramı üzerinden beğeni yargılarındaki ayrımları çözümleme biçimini çağrıştırmaktadır. Öte yandan, ‘genç profesyoneller’ olarak nitelendirilen sınıf, Florida’nın (2012) ‘yaratıcı sınıf’ tezini hatırlatır. Yazar, editör, bilişim uzmanı vb. kültürel sermayesi yüksek olan bu sınıfın ürettiği estetik değer, kent içerisindeki güncel dönüşümün ortaya çıkışında büyük rol oynar. Bizim çalışmamızda ise, her ne kadar yaratıcı sınıfa dahil edilebilecek ve bu ayrımı ispat eder nitelikte nispeten estetik kaygılara daha fazla sahip tekil örnekler yer alsa da, genel olarak estetik değer veya mekânın estetik kaygılarla seçimi konusunda bir yargıya varmamız çok ihtimal dahilinde değildir. Zukin’in loft tipi yerleşim alanlarının eski ‘bohem’ çatı katlarına nazaran güncel bir değer olarak varlık kazanması konusunda ise, bir ortaklıktan bahsetmek mümkündür. Katılımcıların çoğu ‘eskilik değeri’ üzerine düşünmemekte, yeni, steril alanlarda yaşamayı tercih etmektedir. Konforlu, ferah, fonksiyonel olmasıyla ön planda olan bu yeni mekânların metrekareleri ve planlama biçimleri, estetik değerlerden daha öncelikli konular olarak dikkati çeker.

Yaşama mekânlarının tasarımı özelinde metrekarelerin önemi, rezidans tipi alanlarda her odanın kendine ait WC ve duşunun bulunması, 4+1 yerine 4,5+1 gibi planlama sistemleriyle, bir ütü odası/hizmetli odasının evlerde standart olarak kullanılan bir mekân haline gelmesi gibi yenilikler yine evlerin iç mekân tasarımına dair belirgin özelliklerdir. Manzaranın yanı sıra balkon ve/veya bahçe vurgusu, bu alanların davet vermeye elverişli oluşu, hakikaten kullanıcılar tarafından karşılık bulan cazibe etkenleri arasındadır. Doğal ışık

almak, yeşille iç içe olmak, düzayak dışarıya çıkıyor olabilmek görüşmecilerin çoğunun evlerinin tasarımı konusunda saydıkları önemli avantajlar arasındadır.

Ev için özel olarak herhangi bir obje satın alma eğilimi sadece birkaç kadın görüşmecide dikkat çekmiştir. Alışveriş yapılan veya tasarımları beğenilen yerler arasında ise Create and Barrel ile Zara Home özellikle telaffuz edilmiştir. Mudo City'nin ürünlerini fiyat/performans açısından eleştiren kullanıcılar arasında, Create and Barrel'da beğendiği bir ürünü mimarına daha uygun fiyata yaptırdığını söyleyen bir katılımcı mevcuttur. Burada hesaplı davranma eğiliminin yanısıra esasında yine tasarım sürecine dahil olma, 'kendi mimarına' yaptırma vurgusu da önemli gözükmetedir. Bali'nin (2000) seçkinler üzerine yazdığı yazılarında 'ayrıcalıklı olma hissine' değinmesini, bu açıdan hatırlamakta yarar var: Söz konusu SES grupları, kendilerinde olanın başkasında olmamasını arzu ettikleri için, sınırlı sayıda üretilen, özel olarak üretilen nesneleri tüketme eğilimindedir.¹⁰

Öte taraftan Create and Barrel ile Mudo City gibi üst düzey markaların yanısıra, hemen herkes IKEA ürünlerini kullanmakta, beğenmekte ve IKEA'ya belli aralıklarla gitmektedir. Yani lüks ilgileri olan kullanıcılar, bir yandan hesaplı davranma tutumlarını korumaktadır. Öte yandan IKEA tasarımının evrenselliği, kullanışlılığı ve fonksiyonelliğin estetik değerin önüne geçmiş olması, görüştüğümüz SES düzeyinin mekân ve mobilyalar konusundaki genel tutumunun bir göstergesi niteliğindedir.

Son olarak katılımcıların mekânlar açısından çok rafine zevkleri, estetiğe özel bir düşkünlükleri olduğunu söyleyemeyeceğimiz gibi, ilgi alanları ve sosyal yaşantıları açısından çok sıradışı bir durumun söz konusu olmadığını ayrıca belirtebiliriz. Yine de görüşmeciler arasındaki bazı özgün durumlara bakılacak olursa; meditasyon, yoga yapan görüşmecilerin yanısıra slow food'a ilgi duyan, sağlıklı beslenme ve sağlıklı yaşam konuları üzerinde duranlar mevcuttur. Yemek yapmak çoğunluk için bir zorunluluk olmaktan çıkmıştır,

¹⁰ Özel bir alışveriş için seyahat etmek, geçmişteki 'antika merakının' yerini aldığını söyleyebileceğimiz *vintage* ürünlere artan ilgi de bunun ispatı niteliğindedir.

birtakım kullanıcılar içinse hobiye dönüşmüş durumdadır; hatta içlerinden Gaye Hanım füzyon mutfağına ilgi duymaktadır, gastronomi dersleri almış, aşçılık okulunda eğitim görmüştür. Ayten Hanımsa profesyonel bir eğitim almamıştır ama evinde verdiği davetlerde özel yemekler yapmakta olduğunu belirtmiş ve yemek kitaplarına düşkünlüğünün altını çizmiştir.

Köksal Bey profesyonel olarak kayak yapmakta, Şükrü Bey ise gitar çalıp şarkı söylemektedir. Yine Şükrü Bey'in düzenli olarak briç oynama alışkanlığı vardır, arkadaş grubu ile haftanın belli günleri Kalamış'ta bir kulübe gitmekte ve briç turnuvalarına katılmaktadır.

Halihazırda çok 'ekstrem' ülkelere seyahat etmemiş olmasına rağmen Aslı Hanım, meditasyon, sağlıklı yaşam/sağlıklı beslenme ilgisi nedeniyle Hindistan ve Brezilya seyahatleri planlamakta olduğu bilgisini paylaşmıştır; antik Hindu sağlık sistemi olan *ayurveda*¹¹'ya ilgi duyan görüşmeci, *ayurvedik* beslenmeye çalışmakta ve konu hakkında daha fazla bilgilenmek adına Hindistan'a gitmeyi planlamaktadır, Brezilya'ya da benzer şekilde *John of God* turları kapsamında gideceğini belirtmiştir. Ayurvedik beslenme, kısaca belirtmek gerekirse, mekânsal ve zamansal açıdan 'o an'a ait besinin en sağlıklı besin olduğu fikrine dayanmaktadır. Yiyecekler yerel olarak temin edilmeli ve mevsiminde tüketilmelidir. Akarçay'ın (2016) beslenmeyi odağa aldığı çalışmasında da diyet ve sağlıklı beslenmenin orta sınıflar tarafından son derece önemsendiği vurgulanmakta; katkı maddeleri içermeyen, 'organik gıda' tüketiminin yaygınlaşmasına dikkat çekilmektedir.

Dolayısıyla özel ilgiler arasında 'sağlık' konusunun ön plana çıktığı söylenebilir. Görüşmecilerin hepsinin yaşlarından bağımsız olarak fiziksel durumlarının iyi olmaları, giyim kuşamlarına dikkat etmeleri, bakımlı ve zinde olmaları bu açıdan sağlıklarına dikkat ettikleri izlenimi yaratmaktadır; büyük çoğunluğunun

¹¹ Sanksritçe 'hayat bilgisi (life-knowledge)' anlamına gelen ayurveda, Hindistan kökenli, insanların fiziksel, zihinsel ve ruhsal olarak yaşamlarını iyileştirmelerini amaçlayan bir anlayıştır. Bedenin boşluk, hava, ateş, su ve toprak elementlerinden oluştuğu ve bütünsel olarak ele alınması gerektiği fikrine dayalı ayurveda; sağlığa dair bilgisinin temelinde yatan şeylerden biri doğal beslenmedir.

düzenli spor aktivitesini ihmal etmediğini düşünecek olursak, sağlık ve spor konusundaki bilinç düzeyiyle ortaklaştıklarını belirtebiliriz. Ancak kültür ve sanat odaklı konularda özgün ve tekil zevkleri, beğenileri söz konusudur, bu açıdan herhangi bir genelleme yapmak pek mümkün gözükmemektedir.

4. SONUÇ

Çok-işlevli yapı kompleksleriyle güvenli siteler arasındaki farklılıklardan hareketle çok-işlevli komplekslerinin özel olarak neden tercih edildiğini sorguladığımız ve söz konusu yapılardaki üst orta sınıfa mensup bireylerin tüketim örüntülerine odaklandığımız çalışma neticesinde, iki grup arasındaki ayrımların tüketim örüntülerinden ziyade, genel olarak mekânsal tercihlerinde ve sosyal yaşamlarındaki alışkanlıklarında belirgin olduğu sonucuna vardık. Daha önce geleneksel tipte sitelerde yaşayıp daha sonra AVM ile özdeşleşen veya birden fazla işlevin bir arada oluşuyla akla gelen yapılarda yaşayan katılımcıların, yaptıkları mekân seçimindeki ana motivasyonları kentin merkezinde yer almak, böylece kent hayatının olanaklarına erişebilir ve hem çalışma hayatında hem sosyal ilişkiler anlamında insanlar tarafından kolaylıkla erişilebilir olmak şeklinde özetlenebilir. Bu bağlamda sosyal alışkanlıkları değişen, gündelik hayatında fazla mekân değiştirmeden yaşayan, ancak şehir dışına sıklıkla çıkmaya çalışan, imkan bulduğu sıklıkta seyahat eden, yeni deneyim edinmek üzere para harcamayı seçen, fiziksel olarak yeterli hareket edemediği çalışma hayatı nedeniyle serbest zamanını spor yaparak değerlendiren bir kentli tipinden bahsetmemiz mümkün gözükmemektedir.

Tüketim örüntüleri ve hayat tarzlarındaki eğilimler açısından esasında güvenli site sakinleri ile yaşam komplekslerinde ikamet etmeyi seçen katılımcılar arasında çok belirgin farklılıklar görülmemekle beraber; çok-işlevli yapılarda değişen esas alışkanlığın çalışma hayatıyla doğrudan bağlantısı dikkat çekmektedir. Çok-işlevli kompleksler, birden fazla ihtiyacın minimum zamanda belirli mekânlar içerisinde giderilmesini sağlaması yönüyle tercih edilmekte, kentin merkezindeki lokasyonu veya merkezileşerek değer kazanmaları neticesinde –ulaşım ağına eklemlenmeleri, metro duraklarının açılması gibi gelişmelerle merkezileşmeleri- zamansal kazanım ve merkezde olmanın getirdiği rahatlık yönleriyle periferide yer alan herhangi bir güvenli siteden ayrılmaktadır. Aynı zamanda, özellikle Zorlu örneğinde, çalışma mekânı açısından söz konusu yapının tercih sebeplerinin başlıcası sosyal statü edinme veya sahip olunan statüyü koruma durumudur, bu yapılar iş yaşamındaki, buna bağlı olarak toplumsal hayattaki prestijin sembolü

haline gelmiştir. Gündelik pratiklerde belirgin ayrımlar olmasa dahi, sosyal statü kazanımına bağlı olarak değişen sosyal ağ (network) ile hayat tarzlarının farklılaşabildiğini söylemek mümkündür.

Çalışma kapsamında bir araya geldiğimiz katılımcıların İstanbul kentini deneyimleme biçimlerini tartışırken, kentte gerçekleştirmeseler dahi çok sayıda aktiviteye, imkâna erişebilir olmayı önemseyen ve bu nedenle İstanbul gibi bir metropolde yaşamının avantajlarının daha fazla olduğunu özellikle vurgulayan görüşmeciler, yine benzer şekilde hiç kullanmasalar dahi bulundukları yaşam alanı içerisindeki spor, kültür, sanat faaliyetlerinden yararlanma olanaklarını önemsemektedir; hatta sınıfsal konumlarındaki ayrıcalıklı olma halinin bir başka örneğinin de bu açıdan varolduğunu belirtmek mümkün gözükmektedir. Burada bilhassa Zorlu Center'daki Performans Sanatları Merkezi yeni bir işlev alanı olarak, mevcut yerleşkelerden ayrılan bir başka özellik olarak önemlidir.

Sadece AVM etrafında örgütlenen yapılarda değil, rezidans-ofis komplekslerinde ve lüks konut alanlarında bulunan tüketim mekânlarının belirleyiciliği ise, sınıfsal kimliklerin tüketim örüntüleri üzerinden inşa edildiğinin bir göstergesi olarak ayrıca dikkati çekmektedir. Yaptığımız çalışmadan varılan sonuçlara göre, insanlar daha fazla dışarıda yeme eğilimi göstermekte, ev yerine dış mekânda buluşmayı tercih etmekte, çalışma hayatlarının belirleyiciliği nedeniyle meslekleri odağında sosyal çevre edinmekte ve bir arada oldukları insanlarla dışarıda buluşmayı tercih etmektedir; ev hayatının yerini dış mekân aktiviteleri almıştır. Beauregard'ın (2015) deyişiyle, insanların tüketim etkinliklerini kendi özel alanlarından kamusal alana taşımaları sınıfsal ayrımı görünür kılmaktadır. Veblen'in 'gösterişçi tüketim' kavramı çerçevesinde de okunabilecek olan bu durum, çok-işlevli yapılar içerisinde mekânsal kurgunun ayrıştırılmasıyla benzer SES grupları arasındaki ekonomik, sosyal veya kültürel ayrımları da görünür kılmaktadır.

Ev yerine dışarıda yemeğe çıkan, haftasonları dışarıda kahvaltı etme alışkanlığı geliştiren, akşamları eğlence amaçlı dışarı çıkmanın yanısıra arkadaşlarını evinde ağırlamak yerine dışarıda buluşan insanların dışarıda olma eyleminin karşılığı park veya bahçe gibi alanlar değil, ağırlıklı alışveriş merkezleridir.

Komplekslerde ikamet edenler zaten sıklıkla AVM kullanırken, hatta kimisi AVM içerisinde geçerek bir yerden bir yere ulaşımını gerçekleştirirken, nispeten geleneksel alanlarda yaşayan ve konut alanları yakınında tüketim odaklı mekânların sınırlı sayıda, sınırlı ölçüde olduğu katılımcılar da yaşadıkları yere olabildiğince yakın AVM'lere sıklıkla gittiklerini ifade etmiştir. Mesken alanına en yakın AVM'ye gitme ve kapalı mekânda zaman geçirme eğilimi, tüketim odaklı mekân tercihinin yanı sıra, iç mekânın konfor ve güvenlik sağlamasıyla da doğrudan bağlantılıdır. İnsanlar en kısa mesafeleri kat ederek ve en az zamanı harcayarak, yani sürekli artan önemde bir zaman ve mekân tasarrufu vasıtasıyla, güvenli ve konforlu alanlarda bütün ihtiyaçlarını bir arada karşılama arzusu taşımakta olduklarını çeşitli biçimlerde dile getirmektedir. Yine bu noktada güvenli site ile bilhassa AVM barındıran kompleks arasındaki ayrım dikkati çeker: AVM etrafında örgütlenen bir kompleks içerisinde ikamet eden bireyler, evlerinde misafir ağırlamak yerine, evlerinin bir parçası konumundaki AVM içerisindeki bir mekânda arkadaşlarını ağırlamayı dışarıda buluşmaya tercih edebilir, eğlence veya alışveriş amacıyla çıktıkları 'dışarı' onların hayatının bir parçası olan mekânın kendisi olabilir. Dolayısıyla özel ve kamusal alan ayrımları da AVM etrafında örgütlenen yapılar açısından yeniden tartışılmaya değer gözükmektedir.

Üst-orta tabakaların konfor gereksinimleri yaşadıkları iç mekânlarda da ön planda tutulmaktadır. Her şeyin sade, fonksiyonel, rahat olması gerektiğini vurgulayan katılımcılar, esasında bu fonksiyonellik ve rahatlık vurgusuyla lüksten uzak değil, bilakis lüks arzusu etrafında bir kurguyu ifade etmekte, akıllı ev teknolojileri, her şeyin uzmanları tarafından düşünülmüş ve tasarlanmış olmasını ima ederek olumlamaktadır. Tasarım süreçlerine fikirsel olarak dâhil olmak isteyen, çünkü genellikle yönetici pozisyonlarda olmaları gereği, süreci kendi inisiyatiflerinde deneyimleme arzusu güden katılımcılar, istedikleri doğrultuyu belirledikleri sürecin karar mekanizmasında yer aldıktan sonra kendilerine sunulan hizmeti en yüksek düzeyde almayı arzu ederler. Fonksiyon ve kullanışlılık meselesinin karşılığı işte bu, bütün işlevlerin bir arada ve en iyi düzeyde sunulması halidir.

Sonuç olarak çalışmadan çıkan bulguların genel bir yorumlamasını yapacak olursak; üst-orta katmanların rahatlık/konfor içinde ve güvende hissetme arayışında olduklarını, kendilerine sadece ekonomik değil sosyal ve kültürel açıdan da benzer insanlarla bir arada bulunma eğilimlerinin gündelik pratiklerinde belirleyici olduğunu söyleyebiliriz. Bu benzer insanlarla bir aradalık, özellikle iş yaşamlarının yoğun etkisi nedeniyle aynı sınıf fraksiyonlarını, yani birbirine yakın veya benzer meslek gruplarını bir arada toplamayı beraberinde getirmektedir. Bir diğer konu, kendilerine sınıfsal olarak yakın insanlarla kümelenirken, diğerlerinden tamamen ayrılmakta olmalarıdır; toplu taşıma kullanmayan, yaşadığı/çalıştığı mekândan sadece özel aracıyla çıkma eğilimindeki SES grupları açısından gündelik pratiklere baktığımızda hakikaten zaman zaman dış mekânla hiç temas kurmayan, otoparktan asansörüyle evine çıkıp evinden asansörle AVM içindeki restorana inen bir sınıfsal grupta karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. Görüşmecilerimizin çoğu bu oranda bir konformizm içerisinde yaşamasalar dahi, arzularının bu yönde olduğu, ancak mekân ve zaman açısından yeterli düzeyde tasarrufta bulunabilirlerse diledikleri oranda kendilerini gerçekleştirip kent hayatını da diledikleri ölçüde deneyimleyebilecekleri kanısında olduklarını ifade etmişlerdir. Tüketim tercihleri odağında ise özellikle tatil alışkanlıkları, spor ve kültürel faaliyetleri; sınırlı mekânlar içerisinde zaman konusunda sıkışıklık yaşayan insanların buldukları her kısa zaman dilimini yeni mekân deneyimleriyle değerlendirme, yeni yer keşfetme ve hızla mekân ‘tüketme’ eğiliminde olduklarını göstermektedir. Spor ve sağlık konusundaki bilinç ve takip düzeyi ise, yine sınırlı mekânlardaki değişen yaşam biçiminin getirisi olarak fiziksel hareketlerinin zorunlu olmasının bir sonucudur.

Bizim yapmış olduğumuz çalışma, kentsel mekân odağında belirli sınıf fraksiyonlarının yaşam biçimlerindeki ayrımları, mekân ve tüketim örüntüleri üzerinde tarif etmek açısından amaçladıklarına birden fazla işlevin bir araya gelme nedenleri ve sonuçlarının sosyal sınıfları nasıl yeniden dönüştürdüğü konusunda saptadığımız bulgularla belli oranda ulaşmakla birlikte; özellikle yeni nesil yaşam alanlarında ortaya çıkan hiyerarşi biçimleri konusunda yeni çalışmalar yapılması gerektiğini göstermektedir. Toplumsal eşitsizliğin kendini yeniden üretme biçimleri sosyolojinin güncel konusu olarak incelemeye değerdir ve

içinde bulunduğumuz mekânların değeri her geçen saniye artmakta olan zamansal etkilerle ele alınması, disiplinler arası perspektifte farklı konular etrafında çalışılmak durumundadır.

5.SUMMARY

In order to analyze at which points multifunctional enclaves differ from gated communities, we decided to interview with people from upper-middle classes and used SES levels to determine socio-economic groups through social stratification perspective rather than class analysis. In this study, interviewers were chosen owing to their educational level at least university degree, property at least living the house belonging to themselves –the prices of those houses are so high that we can have an idea about how high their economic level is. The income of the interviewers were investigated that the monthly average is above 20.000 TL, the responds of the interviewers showed an interval from 8.000 to 50.000 TL.

We made semi-structured interviewes for this qualitative research. After having demographic data, in-depth interviewes were made during 45-50 minutes with 17 main questions. These questions were classified in two basic topics, former was “urban experiences and spatial preferences” with 7 basic investigations and the later was “consumption patterns and life styles” with the rest 10 investigations. In this article, the data based on second part of the study that is about consumption patterns are mentioned and a comparison between gated communities and multi-functional enclaves is realised in order to reveal basic sources of the distinction about the preferences of upper-middle classes.

According to the conclusions of those investigations, it can be claimed there is almost no significant distinction between upper classes’ consumption patterns owing to the different types of residential places. Their cultural tendencies and consumption patterns seem similar and the specific distinctions are derived from differentiations about spatial preferences. Since people living in multifunctional enclaves are generally close to the city centre, they are able to have comfort to access anything they need, or become accessible as long as they desire. Although all the interviewers prefer eating outside than cooking, going outside to meet friends instead of hosting them at home, doing outdoor activities than spending time inner places etc.; the ones living in multifunctional enclaves are distinkted from the others by gaining time and not changing

their location as much. While having no necessity to move between different places during everyday life, they travel much more and spend time and money for having new experiences, on the other hand.

During the fieldwork, in multifunctional areas, especially Zorlu Center, we also realized the relation between social status of people and their spatial preferences on working places. Besides occupations have become the basic factor about the distinction between people, working spaces are also significant indicators about occupational prestige of people from upper classes. In one hand, working becomes the main action of living and it also determines people's life styles by leading free time activities, in other hand, working spaces becomes the main reflection of people's social prestige that it also means these spaces where have been chosen due to social classes determine upper classes' social, cultural, occupational tendencies and life styles once more.

6. KAYNAKÇA

- Akarçay, E. (2016). Beslencenin Sosyolojisi: Orta Sınıf(lar)ın Yeme İçme ve Eğlence Örüntüleri. Ankara: Phoenix.
- Bali, R. N. (2000). Burası New York, karşıtı Üsküdar. Birikim, 131, 72-90.
- Bali, R. N. (2004). Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a: Yeni Seçkinler, Yeni Mekânlar, Yeni Yaşamlar, (6. Bs.). İletişim: İstanbul.
- Beauregard, R. A. (2015). Mutenalaştırmanın Yarattığı Kaos ve Karmaşa. N. Smith ve P. Williams, (Ed.). Kentin Mutenalaştırılması içinde, (s. 56-82). M. Uzun, (Çev.). Yordam: İstanbul.
- Bocock, R. (1993). Consumption. Routledge: New York & London.
- Bourdieu, P. (1996). Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste (5. Ed.). R. Nice (Tr.). Routledge: London.
- Danış, D. (2001). İstanbul'da Uydu Yerleşmelerin Yaygınlaşması: Bahçeşehir Örneği. F. Gümüsoğlu (Der.), 21. Yy. Karşısında Kent ve İnsan içinde (s. 151-160). Bağlam: İstanbul.
- Ercan, F. ve D. Gültekin-Karakaş (2014). Küresel ve Yerel Dinamikler Üzerinden Türkiye İnşaat Sektörü. Quo Vadis: Sosyal Bilimler – Artvin Çoruh Üniversitesi Hopa Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı, İktisat, Siyaset ve Toplum Üçgeninde Küreselleşmenin Yerel Dinamikleri, 15-17 Ekim 2014.
- Erder, S. (2006). Refah Toplumunda Getto. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ergur, A. (2008). Sanayi ve Sanayi Sonrası Sektör Çalışanlarında Kimlik Stratejisi Olarak Tüketimin Sınıf Ölçütlerini Görünmezleştirici Etkisi. Toplum ve Bilim, 112, 7-30.
- Florida, R. (2012). The Rise of Creative Class, Revisited. New York: Basic Books.
- Gotham, K. F. (2005). Tourism Gentrification: The Case of New Orleans' Vieux Carre (French Quarter). Urban Studies, 42 (7), 1099–1121.
- İslam, T. (2003). Galata'da Soylulaştırma: Soylulaştırıcıların Demografik ve Kültürel Özellikleri Üzerine Bir Çalışma, TMMOB Şehir Plancıları Odası Kentsel Dönüşüm Sempozyumu, 11-13 Haziran 2003, YTÜ Basım-Yayın Merkezi, İstanbul, 159-172.

- Kalaycıoğlu, S., Çelik, K., vd. (2010). Temsili Bir Örneklemde Sosyo-Ekonomik Statü (SES) Ölçüm Aracı Geliştirilmesi: Ankara Kent Merkezi Örneği. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13 (1), 183-220.
- Keyder, Ç. (2011). Yirmi Birinci Yüzyıla Girerken İstanbul. Deniz Göktürk, Levent Soysal ve İpek Türel (Haz.), *İstanbul Nereye? Küresel Kent, Kültür, Avrupa içinde* (s. 49-61), İstanbul: Metis Yayınları.
- Kurtuluş, H. (2011). Gated Communities as a Representation of New Upper and Middle Classes in İstanbul. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 44, 49-65.
- Lee, M. J. (1993). *Consumer Culture Reborn*. New York & London: Routledge.
- Ley, D. (1994). Gentrification and The Politics of The New Middle Class. *Environment and Planning*, 12 (January 1993), 53–74. Pearson.
- MacCannell, D. (1999). *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*. University of California: Los Angeles.
- Marcuse, P. (2005). Enclaves Yes, Ghettos No: Segregation and The State. D. P. Varady, (Ed.). *Desegregating the City: Ghettos, Enclaves, and Inequality içinde* (s. 15-30). New York: State University of New York.
- Miles, S. (2010). *Spaces for Consumption: Pleasure and Placelessness in the Post-industrial City*. London: Sage.
- Muğan Akıncı, G. (2013). Youth and Shopping Malls: A Case Study about Youth Preference in Mall Use. *MEGARON / Yıldız Technical University, Faculty of Architecture E-Journal*, 8 (2), 87–96.
- Paterson, M. (2006). *Consumption and Everyday Life*. London and New York: Routledge.
- Sassen, S. (1991). *The Global City: New York. London, Tokyo*. Oxford: Princeton University.
- Sassen, S. (2000). *Cities in a World Economy*. (2. Ed.). California: Sage.
- Sassen, S. (2002). *Global Networks, Linked Cities*. (Ed.). New York: Routledge.
- Smith, N. (1997). *The New Urban Frontier. Gentrification and the Revanchist City*. New York & London: Routledge.

- Sunar, L., Kaya, Y., ve Otrar, M. (2015). Türkiye Sosyoekonomik Statü Endeksi (Araştırma Raporu No. 113K506). Ankara: TÜBİTAK.
- Wynne, D. (1998). Leisure, Lifestyle and the New Middle Class. London and New York: Routledge.
- Zukin, S. (1982). Loft Living: Culture and Capital in Urban Change. Baltimore and London: The Johns Hopkins University.

SOCIOLOGICAL EXAMINATION OF EDMUND BURKE’S WORK TITLED "THOUGHTS ON THE REVOLUTION IN FRANCE"

M. Zeki DUMAN¹

ABSTRACT

Undoubtedly, one of the most important events that deeply affected the Western world and led to historical breakdowns and social changes especially in continental Europe, are the democratic bourgeois revolution took place in France in 1789. Debate and criticism that take place in the academic world in general about revolutions and especially about French Revolution can be evaluated in two segments. On the one hand stand those supporting idea that this struggle launched in the name of humanity promoted progress, enlightenment, human rights and freedom, on the other hand those support idea that with revolution property and rights are seized, ethical and religious values that hold the institutions of society and society together are eliminated and Jacobinism and radicalism were promoted. One of those supporting this claim is Edmund Burke, who is also the subject of this article and who stood with his hard attitude towards the French Revolution during his lifetime. This article, which examines Burke's ideas about the revolution in terms of conservative politics and focuses on the significance of the revolution that has been sustaining its effect even today.

Key Words: Edmund Burke, 1789 French Revolution, Revolution, Social Change, Tradition.

¹ Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

EDMUND BURKE'UN "FRANSA'DAKİ DEVRİM ÜZERİNE DÜŞÜNCELER" ADLI ESERİNİN SOSYOLOJİK TAHLİLİ

ÖZET

Hiç şüphesiz ki Batı dünyasını derinden etkileyen ve özellikle Kıta Avrupa'sında tarihsel kırılmalara ve toplumsal değişimlere yol açan en önemli olgulardan birisi, 1789'da Fransa'da gerçekleşen demokratik burjuva devrimidir. Genelde devrimler, özelde de Fransız Devrimine yönelik akademik dünyada gerçekleşen tartışma ve eleştirileri iki taraftan değerlendirmek mümkündür. Bir taraftan, insanlık adına girişilen bu mücadelenin; ilerleme, aydınlanma, insan hakları ve özgürlük adına yapıldığını savunanlar, diğer taraftan, devrimle mülkiyetin ve hakların gasp edildiğini, kadim kurumların ve toplumu bir arada tutan ahlaki ve dini değerlerin ortadan kaldırıldığını ve jakobenizmin ve radikalizmin körüklendiğini iddia edenler. Bu iddia sahiplerinden birisi de, aynı zamanda bu makaleye de konu olan ve yaşadığı dönemde Fransız Devrimine yönelik takındığı sert tutumuyla öne çıkan Edmund Burke'tur. Burke'un devrim hakkındaki düşüncelerini muhafazakâr siyaset açısından ele alan bu makale, günümüze kadar etkisini devam ettiren devrimin toplumlar açısından taşıdığı anlamı üzerinde duracaktır.

Anahtar Kelimeler: Edmund Burke, 1789 Fransız Devrimi, Devrim, Toplumsal Değişim, Gelenek.

INTRODUCTION

The French Revolution of 1789, which is one of the turning points of world history, has become one of the most important events that continue to be influential up to today with its secular values and traditional structures and institutions which were eliminated. In addition to the internal dynamics such as economic hardship, social dissatisfaction and inability to meet needs of certain segments of society (Rud , 2015:19) which facilitated revolution in France, historical developments in the world has also influenced the revolution. The social, political, and class discrimination that have accumulated over the years in continental Europe not only opened the way to revolution but also old regime has lost its power suddenly and buried in the pages of history. When compared to the other revolutions, it can be said that the method the revolution has unique aspects in terms of both methods and results. But this unique aspect of the revolution is not because it established a more democratic and pluralistic regime but because it led to developments that feed more terror, violence and radicalism in society.

The revolution, which has been effected in many regions of the world, in particular in the continental Europe, caused birth of nation-states, spread of nationalist ideologies, and the mass wars in the name of equality and freedom and still continues to be influential. The most important consequence of the revolution in terms of contemporary societies is the change of traditional power and power relations in Europe and afterwards in the world and the emergence of new political actors and regimes in the scene. Today, French Revolution has no doubt great influence for formation of the so-called republics and democracies and absolute destruction of the kingdoms and monarchies.

Perhaps no revolution or revolutionary initiative in history has resulted in heavy consequences for its own society as much as French Revolution. This revolution, which affected almost all world history and politics and reshaped social order, on the one hand disrupted the cliques of the society and on the other hand it has changed the existing regimes and established a new system based on the contract. Thus, the hegemony of

those institutions which retained the political and economic power in that era, especially aristocracy and the church, has come to an end and a new order led by bourgeois, followed by intellectuals and people has been established. It was the "reason" main basis of revolutionary forces that attempted to build a new society and state based on the philosophy of enlightenment, rationalization and secularism. From this point of view, it is possible to say that, unlike the others before it, the French Revolution constituted foundation cement for both the modernity and the modern world.

In history books, generally contribution of revolution for humanist values, universal law, democracy and individual freedoms are mentioned. However, as in every revolution, as well as achievements and gains of the French Revolution, it has also unforeseeable consequences and losses and it has destroyed traditional structures such as moral and religious values and institutions embodied in these values and the cultural codes and practices that support these structures and it is specified by few people that the revolution harmed consequently the organic constitution of community, which is made up of different components. While those who see themselves on the left side of the ideological spectrum sanctify the revolution, those standing at the right side of the political scale even cannot tolerate the revolution.

In this respect, while the revolution was, according to some people, "a turning point," "main model" of all the revolutions in the history of freedom according to others, the revolution constituted an example for modern totalitarian governments with its central state apparatus and terrorism. The defenders of the French Revolution, nourished from the universe of thought of the Enlightenment and supporting its ideals, greeted the revolution as a movement of liberation / emancipation and progression in a profound ecstasy, drawing attention to its gains, while the couriers were placed in the face of the revolution by drawing attention to its gains opponents emphasize destruction it created / will create (Işık 2016: 200).

However, it is a fact that every social change has a price. In other words, if an order is changed by force and deceit, it will have heavy price.

One of those mostly criticizing the revolution, especially the French Revolution, who has deeply criticized revolution during the period, was the British statesman and political scientist Edmund Burke. Recognized as the father of liberal-conservative politics, Burke tried to warn every segment of the society, especially intellectuals and politicians, predicting what revolution might pave the way for the future in a time when it was popular to praise the revolution. Burke believed that what was experienced was actually an illusion, that the revolutionary myth will soon fail, that the revolution is conceived as a ship lost in the ocean, struggling with the waves and bearing the risk of striking or rocking at any moment and emphasized that revolution would eat his own children beforehand and surrender to Jacobinism.

ARCHEOLOGY OF REVOLUTIONS IN TERMS OF CONSERVATIVE POLITICS

Conservatism emerged as an ideology and idea that advocates traditional social order resisted pressure of liberalism, socialism and nationalism struggled to return historical monarchy and developed as a reaction to the political and economic changes of the French Revolution at the end of the 18th and 19th centuries. This ideology, opposed to any kind of intervention that can be put on society, especially in the context of reform and revolution, has changed its stance in time depending on changing conditions. While radical conservatives are opposed to all sorts of change, the moderate ones supported changes that are moderate and evolutionary. Ontological bases of conservative thinking were formed of; tradition, pragmatism, incompetence of humankind, organism, hierarchy, authority and ownership (Heywood, 2013: 75-76).

The conservatism that developed as a counterrevolutionary ideology and opposed to more enlightened radicalism and revolutionism developed as an intellectual and political movement in Europe. Conservatism should ultimately be seen as a modern ideology; despite it is against political structure of modernity, philosophy of enlightenment and its radicalism. For him Mannheim defines conservatism as "conscious traditionalism" (Beneton, 1991: 113). Conservative thought should be seen as a consequence of "reactions to the form of constructive rationalist thinking at the center of the idea of enlightenment, practice of

revolutionary politics embodied in the French Revolution, and revolutionary, utopian socialist movements and of the new social structure shaped after the industrial revolution" (Vural, 2003: 22).

Conservatism is a system of political thought that is cautiously approaching the changes which favor the existing order, cultural accumulation, social gains, traditional and religious values, and the continuation of historical institutions as a whole. The concept of conservation lies at the heart of conservative thinking. Three important factors have influenced the emergence of conservatism as a worldview and a political trend (Ergil, 1986: 1). The first, as emphasized above, is that the ideas of the French Revolution that take down current political regimes and instead domination of the principles of revolution which were criticized by conservatives for being abstract ideas. Second one is the industrial revolution. The revolution, changed traditional production, consumption and division of labor and replaced with mechanization and automation and naturally brings forward continuous change instead of stability in social life. The third one is the enlightenment movement. It is because rationalism (rationalism), which is the basic philosophy of the enlightenment movement, emphasized reason instead of tradition.

These three historical developments took place in continental Europe have been followed with concern by some segments of society as it threatened traditional and social order and envisages the formation of a new society and state. What so-called community opposed was that they believe that the revolution would not only establish a new regime but would abolish values that are indispensable for the society and the individual. Indeed, advocates of conservative thinkers, particularly Burke, Maistre and Bonald, have turned their backs to revolutionary principles, of which guide is abstract ideas, method is violence and oppression, correctness and wisdom unknown for not experienced and obviously aimed at protecting the interests of certain class segments. According to them, the society that is an organic entity is not a structure that can be bent according to the arbitrariness, and it should not be. It is not acceptable to act with a sense of social engineering and try to shape society on the axis of a certain ideology.

The main concern of the Conservatives is that it is not desirable to sacrifice the historical, social and cultural achievements that have been obtained so far in terms of the individual and society and which protect them against ambiguity and insecurity for a certain ideology. Why do the Conservatives oppose to revolution? Because the conservatives believed that human mind was lacking reason from the ontological point of view and that human beings don't have ability to make their own right decisions and revolutionary projects that centered pure reason would be problematic. Again, according to the conservative idea, people are weak due to nature, morally impaired, selfish, greedy and stigmatized by power. Therefore, there is a need for the existence of a strong state, strong laws and strict punishments for the continuation of the order (Heywood, 2013: 76).

Conservative tradition aimed at protecting society from all kinds of revolutionary transformation projects as an ideological current has opposed the human description of enlightenment rationalism with its "use your own reason" paradigm. In the words of Özipek (2004: 11), "reasoning in epistemological terms can explore the laws of history and society, express law that it must be subject to and a secondary field of activity that will never fail to approve approaches that envisage transforming it in a total way in the direction of a project that can reach the full knowledge required by the ideal world." That is why conservatives don't trust reason much and they have embraced the religion because it brought society together in a common belief.

The conservatives, who managed to protect the prudent stance against change and opposed the erosion of traditional institutions and values, favored stability against change. Because, according to them, what is tried is always safer than what is not tried. Innovation can lead to destructive outcomes because its results cannot be predicted. So "stability is more profitable than innovation; Precision is more valuable than speculation; known is more appreciable than perfection; a known mistake is superior to controversial truth; disease can be more tolerable than treatment; satisfaction of the expectation is more important than whether expectation itself is 'fair'; tendency to be conservative would be more appropriate than any other tendency

(Oakeshott, 1975:33, cited in Özipek, 2004:91-92) or "It is preferable to be underestimated by being overly anxious and ill-tempered than being destroyed by too much safety" with Burke's words (2016:27).

Conservatives oppose any intervention, initiative or action that may or may not lead to instability and insecurity, since they believe that these are the most important social values that sustain a stable and trustworthy society. Instead of change it under conservatism's concerns for revolution lies the fact that the consequences of revolution that will change many things cannot be predicted. Conservatives believe that it would not be a smart work to perform anything with pure reason only because they are suspicious about the way of founding reason is safe. For him, the revolution, in a paradoxical way, includes ambiguity and insecurity, as well as the ideal of freedom and equality with self-confidence.

Some conservatives, such as Burke, who shared the general belief that change is inevitable, have supported a more moderate or flexible attitude. In contrast to the radical conservatives who oppose every kind of change in principle, the moderates who consider that what are important are not the change itself but the source and form of change supported acceptance of a prudent and cautious change instead of rejection of change in total. According to them, society will change in its stream and in its natural flow. It is not right to try to prevent it or hinder its flow. It is also not possible that such an initiative to be succeed. What is to be done is to give consent to evolutionary change that is to leave society in its own flow and to wait for society to renew itself according to its own needs over time.

Revolutionary changes, however, both demolish the structure of the social order and direct society to unknown, untested and unpredictable uncertainties that cannot even be foreseen. Since it is decided that inadequate reason cannot be a sufficient guide in this process, it is thought that revolutionary projects will lead to devastating consequences. According to Burke, the revolution, which terminates the old regime and apply idealized values instead and thus to lead to the establishment of a healthier society contained demands contradictory to human nature. Any revolutionary-minded discourses which sanctify, divine human and

claim that man can solve everything with his own reason will soon be falsified. What is to be done is not to drag people into ambiguity, but to try to ensure that the human maintains his own reality and the existing order with wisdom of the past.

CHANGE FROM THE PERSPECTIVE OF CONSERVATIVE IDEOLOGY

Change and conservatism have been a subject that has been constantly discussed up until today. Conservatism has been perceived as a sectarian and closed form of thought opposing to all forms of change. However, in reality while requests conservation of structures, institutions and values that nourish the existing dominant system in societies at the same time winks at the changeability of the system in question. Although in some radical conservatives, an anti-change attitude can be observed, it should be seen as an exceptional case. It is because change is the law of nature, and no one can stand against this law.

The question to be asked here is what kinds of a change model conservatism requests. A wide range of conservative thinkers including Burke have accepted the change that arises in a self-fulfilling order gradually. What the thinkers are opposed to is not the change but how change is carried out. In this context conservative thinking has been ignoring desires of revolutionary change because it involves violence in all sorts of social engineering practices, plans that produce abstract solutions to social problems, untried ideas and sudden changes.

Conservatives who insist on necessity of being cautious about change, have approved a moderate and reasonable change away from the ideological content which is not realized by the influence of a certain mass, which is not at extreme levels, considering that the structural institutions can change by their internal dynamics. The conservatism, which is basically anti-modern and fostered by a reaction against the French Revolution, undoubtedly has not developed independently of the conditions of the relevant period.

Conservative doctrine was born counter-revolutionary. Since the beginning, it has not only rejected the principles laid out by the French Revolution, but also opposed enlightenment, human rights, and more

generally the modern political project. "Burke if it is forced by history to be effective, if it is allured by help of historical legacy it is because it thinks that the end of a world ruled by values that are so high for it already arrived. Burke, from time to time, not only condemned the ideological policies of the French revolutionaries with his strong rhetoric of hopeless accent, but offered an in-depth first thought about what would become one of the dominant themes of the 19th century social and political thought. The contrast between traditional social order and modern social order" (Beneton, 1991: 11-12)

In his essay *Reflections on the Revolution in France*, Burke opposed the basic principles and practices of the French Revolution. In this work, which is trying to criticize the revolutionary rush, Burke did not accept the notion that the French revolution in particular broke the chain of history and cut off the society in time. But Burke, as emphasized above, is not generally against all the revolutions. He will even say that sometimes there is an extraordinary and impressive aspect of the French Revolution. For example, he admired the British revolution. Because, according to him, this revolution has empowered someone else instead of a dynasty, and in fact it has not changed anything. In fact, the revolution has restored the old regime that has begun to decay, has reestablished the trust of the people in governance, and therefore has not brought about a new form of sovereignty. For him, this revolution had to be applauded.

That the British revolution does not to carry a new political order or even support the current constitutional order ensured British people to support the revolution. The revolution has not touched the social, economic, political and cultural structure of the British society, nor has it forced a new scheme into society. On the contrary, as existing institutions have been preserved, the values that hold British society together have become even stronger. The revolution was libertarian because it provided continuity of history, preservation of institutional structures, and continued cultural and political heritage of the more vigorous British people.

Although Burke has shown an anti-revolutionary attitude, it can be said that he occasionally possesses a grip which leads him to a liberal direction and a moderate approach. Because Burke has never advocated

radical conservatism, he has tried to point out the wrongness of radicalism and revolution. For him, the most dangerous ideas for the societies are the ideas that part the values that hold society together until that day. These ideas usually carry a romantic content. What is essential is not to get abstract and theoretical principles that totally abandon what is present, nor to close all the doors to protect the dominant order. In other words, it can survive if it is protected by the legacy of civilization. Yet revolutionary reason triggers a moral and humanitarian crisis by responding to practices involving fanaticism and violence.

Burke, known for his opposition to revolution, has tried to criticize the revolution in his works. This criticism does not reinforce the idea that he is against revolutionaries and therefore does not accept the revolutions at all. Burke emphasizes the historical continuity he expressed as "real development potentials" against the abstract constitutional order, in response to the negative experiences of the revolution from one side. On the other hand, the new manifestation of modernity and revolutionary political thought is not denied in principle, but on the contrary, it reinterprets itself in the form of a producer in the direction of his own thinking "(Onur-Ince, 2010: 74). In other words, what Burke is trying to do is that the principles and practices that force the society to change do not go through a certain ideological axis and do not have abstract thoughts involving social engineering projects.

According to Burke, change is inevitable because societies are not stable and are all in process of change. This change cannot be prevented. The important thing is not to interfere direction of change, speed and route. Indeed, when the social internal dynamics are clogged and become conservative, they must be prevented from clogging in such a way as not to damage the basic structures and institutional functioning of the society. As a matter of fact, Burke evaluates the American and British Revolutions in this context and praised such revolutionary liberation. In this sense, it is not possible to reduce the revolutions to a concentration of violence or to the sum of institutions. The revolution rests on a project for another world

that is perceived and understood before it is built, and for this reason it must be resolved both in collective mental designs and in its actions "(Decoufle, 1991: 25).

EDMUND BURKE'S IDEAS ABOUT THE FRENCH REVOLUTION

Edmund Burke is a politician and statesman who has been a deputy in England for many years. The philosopher is also known as author and orator. He gained reputation for his critics about French Revolution and has opposed the rationalism of enlightenment and the radicalism of revolution. Fundamental concern of Burke, known as the father of Anglo-American conservatism with his stubborn attitude towards revolutionary projects, was actually to prevent attempts called revolution and targeted to destroy social dynamics, to remove the existing political and economic order and to eliminate traditional and religious experience for the sake of abstract ideas.

Burke's practical political stance, who has works from philosophical politics to aesthetics and art, has emerged with his harsh criticism against revolutions especially the French Revolution. Burke, at the same time, has evaluated any kind of change that has been carried out and the concept of "progress" and "development" cautiously. Burke has a liberal identity as well as a conservative one. In fact, what he opposed is not the idea of change itself. On the contrary, he said that it is not possible to prevent idea of change and that the changes that societies undergo during the historical process are inevitable. What he cannot admit is revolutionary traits of change.

That is why, according to Burke (2016: 57), "whether it is right or not, the revolution is the last resort for thinkers and good people to apply." Because the revolutions are movements that carry the soul of innovation and when flows like a flood destroys everything. The ideologues that invite the masses to the streets will drag society to the edge of the abyss because they cannot move with reason. The rebellions allegedly made in the name of society will ultimately lead to revolts and chaos, which will threaten public order. Therefore,

according to Burke (2016: 60), the spirit of innovation is "in general a result of selfish mood and narrow views." People never desire a future generation who does not look back at their ancestors.

Burke defines revolutions as non-moral initiatives aimed at overthrowing the present order by the use of force. Burke evaluates the power created by revolution as the glory arising from tyranny because of infinity of human will, and he defines revolutionaries as very arrogant, passionate, bearing hatred against the past and hating the aristocracy and the law. (Akkaş, 2004: 173-178). According to him, revolutions have nothing to do with freedom. If they had any relation, or "if they secured freedom only by weakening the government that governs them and by endangering the activities carried out by the government or if they believed that there is no better way out of social commotion against arbitrary governance our ancestors would be renowned as the wise men of the Revolution" (Burke, 2016: 55).

Burke believes that the revolutionary project, which is the sum of abstract and utopian ideas, is merely a fiction and it is impossible to realize the goals set out by revolution and specifies his ideas about this issue as following. "Instead of the monarchic government, bring a government founded by the people's votes, recognize "natural" rights such as" freedom, property, security and uprising against oppression", organize our society in a way that will benefit everyone, wars will end and we will all live happily and prosperously." Therefore, Burke tells us that this is a simple thought -correctly- impossible to be real and came out of an artificial mind shocking human being" (Cameron, 1995:103). Because, according to Burke, the revolutionaries are swimming in the cloudy waters, trusting rhetoric that is pleasant to the ears and actually trying to make society sleep by imposing idea of idealized order.

Burke (2016: 26), compared the revolution to foggy misty winter twilight, and argues that neither in such weather nor at such time we cannot go out. Because, according to him, "wild gas, cloudy weather, is clearly mysterious; but before we get to a judgment, we should expect to see something deep inside, beyond the agitation of the water, dampening of the water, deepening of the first waves. However, moments of

revolution are moments in which no one is certain of ontological safety, where property and liberty are in jeopardy and no one trusts anyone. In this environment of insecurity, people who are passionate, hateful will try to destroy what is keeping society alive and remove the idea of order.

Burke (2016: 50) believed or wanted to believe that England would not be affected by events in France. According to him, "the people of England will not imitate the traditions which they have never experienced before and will turn back to traditions that do not bring anything other than harm. Our people see practice of the system of dynasty for throne not wrong, but a right thing; not as an affliction but as a profitable works; not as a sign of slavery, but as an assurance of freedom. The people of England think that the roof of the nation has an invaluable value, and perceives throne without interruption as a commitment to stability and our constitution."

Burke said that the revolution would have catastrophic consequences for France, but even if it will not affect Britain, it threatened to leap to other countries. That is why he has rejected the revolution with all his strength and cursed it. However, according to Cameron (1995: 94), Burke seems "almost uncomfortable with the social facts that partially or wholly justified the revolution. The nobles, who retain their privileges, while their functions were taken from their hands, exploited the people in the countryside in an overwhelming misery; hardworking middle class, who carries the heavy burden of taxes, were kept away from the responsible positions of state and incompetent and stupid politics of the governments that come after each other. Burke turns his back to all these. With Thomas Paine's famous statement at that time who gave the best response to Burke's book "Burke pierced not to deceased bird but to its plucked hair".

Nevertheless, Burke stated that there would be no justification for the revolution, and he believed that the administration should be compassionate and fair to the people. The important thing is to govern the country in a constitutional commitment. To discriminate among different sections of the society or to favor certain sections may cause internal mess and confusion because it will damage the sense of justice in society. To

prevent this, be it tax or services everyone should be treated equally. Burke believes that trying to equalize society or to act in this direction will only cause the natural order to be deteriorated and Burke thinks that such a situation would actually put an extra burden on the building called the community by building up a structure on air that should have been on the ground (Burke, 2016: 79).

Describing the French Revolution as the most horrific event of human history, Burke said that the most distinctive feature of the revolution is Jacobinism that is threatening the traditional way of life by attacking existing institutions destroying institutional structures, as an unreliable form of thought that seizes property and puts abstract political ideas in place of moral values. Indeed, events took place between July 14, 1789, when the revolution took place, July 27, 1794, when Robespierre and Jacobin leaders were sentenced to death in France between confirms Burke's prophecy. These five years with the definition of Timur (2016: 328-329) "have been the years when the people have risen in order to practice supreme ideals that mankind can conceive up to that moment, and on the other hand when revolutionaries have been sentenced to death without hesitation for these ideals. At that time, civil war, foreign war, famine and betrayals all brought doubt on one another. What Robespierre called "despotism of freedom" was also the product of this environment."

It is possible to collect Burke's critique of the French Revolution at two points (Duman, 2010: 276-285). The first is that the revolution was made against two unifying elements of European civilization, namely the nobility (knighthood) and the dynasty. The Revolution was made for the system of values which ultimately became destructive and sometimes radicalizing, ultimately to the West's history, tradition, and cultural heritage, social and political order. Second, the revolution is contrary to the structure and functioning of human nature. It is because the revolution is a rebellion against the natural feelings and passions of man. It contains utopian scheme, guided by universal and abstract ideas and incomplete reason.

On the one hand, however, Burke criticizes the British and American revolutions for liberal demands and gains, and on the other hand, criticizes French revolution for leading to despotism, terrorism and violence, and thus shifting away from the natural cycle to an asymmetrical position (Ceylan, 2007: 40). Because, in Burke's (2016: 29) words French Revolution, " is out of nature in this intertwined and wildly woven strange chaos; all kinds of crime appear to have spread thousand kinds of theater scene. While watching this horrible tragicomic scene, opposing passions necessarily follow each other; from time to time they are intermingled in our minds; anger after humiliation; Tears after laughter; Fear after disdain"

According to Edmund Burke (2016: 66) in the revolution, "the laws were taken down; courts collapsed; industry was weak without strength; trade ended; salaries have not been paid; finally the public became poorer; church was looted; state could not prospered; constitution of the kingdom, grasped by civil and military anarchy; Everything that was human and divine was sacrificed for the so-called public reputation; As a result, national bankruptcy followed" Burke (2016: 65). Then he will turn and tell the people and the revolutionaries that: "Calculate the gains you have achieved; See what you gained with extravagant and daring ideas of your rulers who teach all their successors and contemporaries to humiliate themselves. France has paid a price which is much higher than what other nations have paid by many nations by following this way! France has reached poverty through crime! France has not sacrificed virtue to its interests maybe, but it has abandoned its interests as well, as France made its virtue as a common property."

CONCLUSION

The French Revolution is one of the most important events that undoubtedly lead to a rupture in world history and radically changed the social order. In the formation of the revolution, as well as the displeasure of the French people, world-historical developments have also been influential. The revolution caused concepts such as the destruction of absolute kingdoms, establishment of nation-states in the axis of nationalism ideology, equality, freedom and justice, establishment of democratic and pluralist regimes based on individual rights and universal rules of law, a series of changes in social and political sphere. The results of the revolution were not only confined to the geography of France, but also to other countries of the world.

The French Revolution brought a series of developments while changing the course of history and led to the emergence of new regimes in politics on the one hand and the loss of sovereignty of the religious authority on the other. The footsteps of the Revolution are still heard, although the two centuries have passed, effect of the changes that was created continues, and its ideal of eliminating traditional social order and putting the idea of reason-based order in its place is still alive. Taken as a whole, it has universal consequences not only in terms of continental Europe, but also in terms of permanent effects it created. The revolution was appraised as a historical turning point in the name of mankind by those who regard it as a symbol of progression and reason and it has also been criticized as it overthrown the present order and destroyed the social fabric, religious and moral values, and thus overthrown the social order.

One of the first critics of the revolution's political rationalization and radicalism was Edmund Burke, who has been a source of inspiration for conservative ideas for over two hundred years and has drawn criticism towards the philosophy of enlightenment and its reason-based world order. The revolution in his social analysis is an undesirable and unlikely phenomenon. It is because Burke thought that the revolution deepened the existing problems as well as the problems of the societies. The criticisms that Burke, as a state

and politician, usually made to the Revolution, especially to the French Revolution, and the reasons that he put forth in putting these criticisms are still valid for present-day revolutions.

ÖZET

İnsanlık tarihinin en önemli özelliği, kendi içinde tekerrür etmekle yetinmeyip, aynı zamanda toplumsal, ekonomik ve kültürel açıdan değişim ve dönüşümü içermesidir. Süreç içinde insanlığı en çok etkileyen şey, toplumsal alanda meydana gelen değişimlerdir. Özellikle sosyal değişim, kimi zaman kendi doğal mecrasında yürürken, kimi zaman da insan tarafından müdahale edilmek suretiyle yönü ve rotası değiştirilebilmektedir. Toplumsal devrimler, söz konusu sosyal değişimin insan ürünü olarak ortaya çıkmasıdır. Toplumsal değişimin insan iradesiyle sekteye uğratılması ya da var olan düzenden başka bir sisteme geçilmesini ifade eden devrimin kökeni, insanlık tarihine kadar götürülebilir. Zira insanlar, tarih boyunca siyasal açıdan örgütlenmeye bağlı ideolojik düzenler kurmuşlardır ve bu düzenlerin savunucuları olduğu gibi, zamanla düzen karşıtı gruplar ve kitlesel tabancı hareketler de meydana gelmiştir.

Dünya tarihi bu açıdan düzen ve düzen karşıtı grupların savaşımından ibarettir denilebilir. Mevcut düzenden hoşnut olmayan kesimler, yeni bir düzen kurmak amacıyla kimi zaman isyan etmeye, kimi zaman da kanlı savaşları göze alarak savaşmaya çalışmışlardır. Nitekim belli bir anda ortaya çıkan ve hızlı bir biçimde sosyal yapıyı ve siyasi düzeni alaşağı etmeye dönük girişimlerin en yoğun yaşandığı çağ, binlerce insanın ölümüne ve yarattığı sonuçlarla insanlık tarihini edata alt üst eden 18. Yüzyıldaki devrimler olmuştur. Başta Amerika ve İngiliz devrimleri olmak üzere yaydığı etki ve yarattığı radikal sonuçlar açısından en kapsamlı olanı hiç şüphesiz ki, 1789'da Fransa'da gerçekleşen devrimdir. Fransız Devrimi, bugüne kadar insanlığın görmüş olduğu ve kitlesel düzeyde gerçekleşmiş olan en kanlı devrimdir. Mutlak monarşiyi, kilise egemenliğini, sosyal ve geleneksel yapıyı tümünden değiştirip, yeni bir devlet ve toplum modelini öngören devrim; başta insan hakları, eşitlik, özgürlük ve adalet gibi kavramlar olmak üzere evrensel hukuk sistemini, sekülerizmi ve siyasal örgütlenme biçimi olan ulus-devleti yaratmıştır.

Politik sistemi olduğu kadar sosyal ve kültürel yaşamı da değiştirmiş olan Fransız Devrimi, dünya tarihi açısından genellikle olumlanmıştır. Çünkü devrimin, Batı dünyasında egemenliğin halka verildiği, sosyal

eşitliğin ve bireysel özgürlüğün sağlandığı bir çağa başlangıç oluşturduğuna inanılmıştır. Avrupa tarihinde bir dönüm noktasını teşkil ettiğine inanılan devrim, sonuçları itibariyle büyük kazanımları yanında gelecekte daha büyük felaketlere yol açacak gelişmeleri de barındırdığı, dolayısıyla devrimin düzen kurmak değil, kaos yaratacağını iddia eden tutucu bir kesim de olmuştur. Bu kesimlere tercümanlık yapmış, keskin bir zekâyla Avrupa semalarında dolaşan devrimin ruhuna lanet okumuş olan en tanınmış simalardan birisi de İngiliz siyaset adamı ve filozof Edmund Burke'tur.

Edmund Burke, inanılmaz öngörüsüyle, mükemmel retorikleriyle, güçlü zekasıyla genelde devrimi, özelde de Fransız Devrimini adeta topa tutmuştur. Burke, "Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler" adlı kitabında bu eleştirilerini sıralarken devrimi, bir yandan insanlık adına bugüne kadar meydana getirilen, tarihin testinden geçip doğru olduğu kabul edilen ve bireyin sağlam bir zeminde yürümesini sağlayan toplumsal değerleri, diğer yandan birey için olduğu kadar toplum için de elzem olduğuna inanılan din, devlet ve aile başta olmak üzere var olan geleneksel ve kurumsal değerleri yok ettiğine inandığı için eleştirmiştir. Yazar, bu eleştirilerini temelde iki noktada toplamıştır. Birincisi, devrimin *ontolojisine*, yani ortaya çıkmasının gereksizliğine ve mantıksızlığına değinmiş, ikincisi de, devrimin *metrolojisine* yani kitlesel düzeyde insanların adeta biri sürü peşine takılarak, birilerinin ütöpik, soyut fikirlerinin peşinde koşması ve bunu yaparken de insanlık dışı muamelelerde bulunulması, her tür şiddetin maruz gösterilerek mevcut düzeni ve var olan yapıları ortadan kaldırılmaya çalışılmasıdır.

REFERENCES

- Akkaş, H. H. (2004). *Muhafazakâr Düşünce ve Edmund Burke*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Beneton, P. (1991). *Yeni Muhafazakârlık*. C. Akalın (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Burke, E. (2016). *Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler*. O. Arslan (Çev.). Ankara: Kadim Yayınları.
- Duman, F. (2010). *Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına Edmund Burke*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Cameron, J. M. (1995). *Edmund Burke, Batı Düşüncesinde Siyaset Felsefeleri*. N. Muallimoğlu (Çev.). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Ceylan, A. Y. (2007). Edmund Burke'ün "Muhafazakâr" Düşüncesinde "İyi Devrim" "Kötü Devrim" Ayrımı. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 3 (11), 23-43.
- Decoufle, A.C. (1991). *Devrimler Sosyolojisi*. M. Aközer (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ergil, D. (1986). Muhafazakâr Düşüncenin Temelleri: Muhafazakârlık ve Yeni-Muhafazakârlık. *Ankara Siyasal Bilgiler Dergisi*, Cilt, 41, Sayı, 1, 269-292.
- Heywood, A. (2013). *Siyaset*. B.B.Özipek vd. (Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Işık, S. (2016). *Devrim ve Düzen: John Locke ve Edmund Burke'te Devrim Düşüncesi*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Onur-İnce, H. (2010). *Muhafazakar İdeoloji Din-Siyaset*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Özipek, B.B. (2004). *Muhafazakârlık: Akıl, Toplum, Siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Rudê, G. (2015). *Fransız Devrimi*. A. İ. Dalgıç (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Timur, T. (2016). *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*. İstanbul: Yordam Yayınları.
- Vural, M. (2003). *Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakârlık*. Ankara: Elis Yayınları.

UYUşTURUCU SATICILARI: DAMGALANMIşLARIN SUÇ VE CEZA ANLAYIşI

Ruken MACİT¹

ÖZ

Uyuşturucu ticareti, toplumsal, siyasal ve ekonomik değişkenleri içeren çok boyutlu bir sosyal problemdir. Uyuşturucu ticaretinin önemli aktörlerinden biri kuşkusuz uyuşturucu satıcılarıdır. Bu çalışmada, eski hükümlü 15 uyuşturucu satıcısıyla derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Bu çerçevede, uyuşturucu pazarının ana unsurlarından biri olan uyuşturucu satıcılarının, uyuşturucu maddesine olan bakış açıları, cezaların caydırıcılıkları konusundaki düşünceleri ve bir suçlu olarak toplum tarafından nasıl damgalandıkları ele alınmıştır. Araştırma bulgularına göre, uyuşturucu satıcılarının uyuşturucu madde konusundaki olumsuz düşünceleri ilgi çekmektedir. Bununla birlikte, eski hükümlülerin bakış açısından tek başına cezaların caydırıcılığının yeterli olmadığı ve toplum tarafından damgalanmalarının suçlu davranışının tekrarlanma olasılıklarını arttırdığına dair görüşlere ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uyuşturucu, Uyuşturucu Satıcıları, Sembolik Etkileşimcilik, Damgalama Teorisi

¹ Arş. Gör., Mersin Üniversitesi, Edebiyat Fakltesi, Sosyoloji Bölümü

DRUG DEALERS: STIGMATIZED’S VIEW OF CRIME AND PUNISHMENT

ABSTRACT

Drug trade, involving social, politics and economic variables, is a multidimensional social problem. One of the key actors of drug trade is undoubtedly drug dealers. In this research, thoroughly interviews were conducted with 15 drug dealers who were formerly convicted. In this context drug dealers’, one of the main elements of the drug market, perspectives on drug, thoughts on deterrence of punishment and how they are stigmatized by society as a criminal were discussed. According to research findings, drug dealers' negative thoughts on drug substance are drawn interest. However, from ex-convict’s perspectives, the deterrence of punishment is not sufficient and the views that their stigmatization increases the likelihood of repetition of their criminal behavior have been reached.

Keywords: Drug, Drug Dealers, Symbolic Interaction, Labeling Theory

GİRİş

Günümüzde uyuşturucu ticareti toplumun birçok kesimini etkileyen farklı boyutları olan önemli bir konudur. Yasa dışı uyuşturucu pazarları, farklı düzeylerde büyük miktarlarda para sağlayan karmaşık üretim ve dağıtım sistemleridir. Uyuşturucu suçları da Türkiye’de dâhil olmak üzere birçok ülkede giderek yaygınlık gösteren suçlar arasında yer almaktadır.

Uyuşturucu madde kavramı esas itibarı ile dört temel faaliyeti ve buna bağlı olarak da dört temel grubu bünyesinde barındırmaktadır. Bunlar; uyuşturucu madde üretimi ve üreticileri, uyuşturucu madde nakli ve kuryeler, uyuşturucu madde satıcısı ve sokak satıcıları ve uyuşturucu madde kullanımı ve kullanıcılarıdır. Belirtilen faaliyetler ve gruplar iç içedir ve bir şahıs aynı zamanda her dört grubun da üyesi olabilmektedir (Gökçeğöz & Usta, 2012’den aktaran Karakaya, 2013, s. 558). Bu araştırmada, katılımcılar uyuşturucu madde kaçakçıları, uyuşturucu madde üreticileri, uyuşturucu madde kuryeleri, uyuşturucu madde satıcıları ve sokak satıcılarından oluşmaktadır.

Uyuşturucu ticareti sadece satıcının ve kullananın etkilendiği bir sosyal problem değildir. Avrupa Uyuşturucu Pazarı Raporu’na (EU Drug Market Reports, 2016, s. 23) göre yasadışı uyuşturucu pazarının sonuçları kapsamlı olarak değişmekte ve uyuşturucu kullanımının zararlarının ötesine geçmektedir. Meşru işletmeler ve ekonomi üzerindeki etkileri, çeşitli suç faaliyetleri ve terör, devlet kurumlarındaki yolsuzluklar ve bunların toplumsal yönleri olmak üzere birçok etkileri söz konusudur. Bundan dolayı da uyuşturucu ticareti tek yönlü değil, birçok yönden incelenmesi gereken kapsamlı bir konudur.

Avrupa’da her yıl bir milyonun üzerinde yasa dışı uyuşturucu madde ele geçirilmektedir. Bunların çoğu kullanıcılardan ele geçirilen küçük miktarlarda uyuşturuculardır; bunun yanı sıra kaçakçılardan ve üreticilerden ele geçirilen çok kilogramlı gönderiler ele geçirilen genel uyuşturucu miktarlarının diğer önemli kısmını oluşturmaktadır (Avrupa Uyuşturucu Raporu, 2016, s. 19). Türkiye coğrafi konumu itibarıyla afyon türevi bağımlılık yapıcı maddelerin üretim bölgeleri olan Afganistan ve bölgesinden,

tüketim bölgesi olan Avrupa Ülkelerine yasa dışı sevkiyatında transit ülke olarak ve bu transit geçişe bağlı olarak ortaya çıkan etkileşim nedeniyle de kullanım boyutunda etkilenmektedir. Bunun tersi bir trafik, Avrupa ülkelerinden Türkiye'ye ve Türkiye üzerinden Arap Yarımadası'ndaki bazı ülkelere doğru görülmektedir. (EMCDDA Ulusal Raporu, 2007, s. 11).

Türkiye'de uyuşturucu cezaları 2014 yılında yapılan değişikliklerle birlikte eskiye oranla ağırlaştırılmıştır. Türk Ceza Kanunu 5237 Sayılı 188. maddesine göre: “Uyuşturucu veya uyarıcı maddeleri ruhsatsız veya ruhsata aykırı olarak imal, ithal veya ihraç eden kişi, (Değişik ibare: 6545 - 18.6.2014 / m.66) “yirmi yıldan otuz yıla kadar” hapis ve yirmi bin güne kadar adli para cezası ile cezalandırılır. Uyuşturucu veya uyarıcı maddeleri ruhsatsız veya ruhsata aykırı olarak ülke içinde satan, satışa arz eden, başkalarına veren, (Ek ibare: 5377 - 29.6.2005 / m.22) "sevk eden," nakleden, depolayan, satın alan, kabul eden, bulunduran kişi, (Değişik ibare: 6545 - 18.6.2014 / m.66) “On yıldan az olmamak üzere” hapis ve yirmi bin güne kadar adli para cezası ile cezalandırılır. (Ek cümle : 6545 - 18.6.2014 / m.66) Ancak, uyuşturucu veya uyarıcı madde verilen veya satılan kişinin çocuk olması hâlinde, veren veya satan kişiye verilecek hapis cezası on beş yıldan az olamaz.”. Ancak bu ağır cezalara rağmen, Adalet Bakanlığı'nın Ocak 2016 verilerine göre Türkiye'de cezaevlerinde bulunanların %18.9'u uyuşturucu madde suçlarından yatmaktadır(“Cezaevleri Alarm Veriyor”, 2016). Bu durum ise tek başına ağır cezaların caydırıcılık yönünün sorgulanmasına sebep olmaktadır.

Bundan yola çıkarak da bu araştırmada ilk olarak uyuşturucu suçlularının uyuşturucu maddesine olan bakış açıları, ikinci olarak eski hükümlü olan bu kişilerin cezaların caydırıcılıkları konusundaki düşünceleri ve son olarak da bu kişilerin, suçlu kimliklerinden dolayı toplum tarafından nasıl damgalandıkları konusu analiz edilmeye çalışılmaktadır.

SOSYAL BİLİMLER VE UYUŞTURUCU SUÇLARI

Uyuşturucu suçları birey ve toplum yaşamında önemli tahribat ve sorunlara yol açması nedeniyle başta sosyal bilimler olmak üzere birçok disiplin tarafından ele alınmıştır. Suç literatüründe konuyla ilgili önemli çalışmalar mevcuttur. Ancak, bu konuda yabancı literatürün Türkiye'ye oranla daha zengin olduğu söylenebilir. Konuya dair sosyal bilimler alanında yapılan önemli araştırmalara yakından bakmak, araştırmanın sonuçlarının anlaşılmasına katkı sunacaktır.

Kızmaz'a (2005, s. 57) göre, Türkiye'de yapılmış suç araştırmalarının sayısı oldukça sınırlıdır. Bazı suçlar için çok az, bazı suç türleri için de neredeyse hiçbir araştırmanın yapılmadığını söylemek mümkündür. Kızmaz'ın da belirttiği gibi sadece uyuşturucu konusunda değil, Türkiye'de suç literatüründe ciddi bir eksiklik söz konusudur. Uyuşturucu suçları ile ilgili yapılan araştırmaları değerlendirdiğimizde uyuşturucu suçlarının ikiye ayrıldığı görülmektedir: 1. Uyuşturucu madde kullanıcıları üzerine yapılan araştırmalar. 2. Uyuşturucu madde satıcıları üzerine yapılan araştırmalar. Dünyada ve Türkiye'de uyuşturucu madde kullanıcıları üzerine yapılan araştırmalar çok daha yaygındır. Uyuşturucu satıcıları konusunda yapılan araştırmalar ise görece daha sınırlıdır. Bu durumun başlıca sebebi uyuşturucu satıcılarına ulaşmanın ve mülakat yapmanın oldukça zor ve riskli olmasıdır.

Türkiye'de uyuşturucu suçları ile ilgili yapılan araştırmalarda suçlunun daha çok sosyo-ekonomik ve demografik özellikleri üzerinde durulmaktadır (Ünlü & Demir, 2012; İçli, 1985; Karakaya, 2013). Ünlü & Demir'in (2012) araştırmasına göre, sokaktaki uyuşturucu satıcılarının çoğu erkek, uyuşturucu bağımlısı, düşük eğitim seviyesine sahip, gelir seviyesi düşük ve yarısından fazlasının da geçmişte sabıka kaydı vardır. Ayrıca, bağımlı olmayan satıcılar uyuşturucu satıcılığını daha çok profesyonel bir meslek olarak görmektedirler. İçli (1985) ise 155 hükümlünün cezaevi kayıtlarının incelenmesiyle yaptığı araştırmada, % 49'u okuryazar ve %25'inin ilkökul mezunu olduğu görülen hükümlüler eğitim durumlarına bağlı olarak düzenli gelir getiren ve toplumda prestijli işlere sahip olmadıkları bulgusuna ulaşmıştır. Karakaya (2013) da yaptığı araştırmada Erzurum'daki uyuşturucu ticareti yapan beş organize suç örgütünü ve örgüt

mensuplarının özelliklerini analiz etmiştir. Örgüt liderliğinin uyuşturucu madde teminine göre şekillendiğı bilgisine ulaşmıştır.

Avrupa ve Amerika’da ise uyuşturucu satıcıları konusunda kapsamlı çalışmalar söz konusudur. Yapılan çalışmalar bu konular çerçevesinde sınıflandırılabilir: Uyuşturucu satıcılarının suçlu olma süreçleri (Adler, 1985; Bucerius, 2007; Sandberg, 2010), kişisel özellikleri (Sandberg, 2010; Jacques & Wright, 2015; Bucerius, 2012), uyuşturucu ticareti ve toplumsal cinsiyet (Grundetjern & Sandberg, 2012; Fleetwood, 2014) ve uyuşturucu satıcılarının toplum tarafından damgalanmaları (Bucerius, 2012; Sales & Murphy, 2012). Adler’in (1985) çalışması uyuşturucu satıcıları ile ilgili yapılan ilk kapsamlı çalışma olmasından dolayı suç literatüründe önemli bir yeri vardır. Adler, uyuşturucu satıcılarının suçlu olma süreçlerini analiz ettiği çalışmasında, satıcıların sattıkları maddenin ekonomik değerine göre düşük ve yüksek dereceli uyuşturucu satıcılar olmak üzere ikiye ayırır. Ayrıca, kişilerin uyuşturucu dünyasına adım atmalarında güç ve prestij merakının önemini vurgular. Sandberg (2010), Norveç’de Müslüman kimliği; Bucerius (2012) Almanya’da yabancı (Türk, Afgan vb.) kimliği ile uyuşturucu ticareti arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Grundetjern and Sandberg (2012) ve Fleetwood (2014) yaptıkları araştırmalarda uyuşturucu pazarının maskülen yapısını ve bu yapıda kadın uyuşturucu satıcılarının kendilerine nasıl yer açtıklarını incelemişlerdir. Bucerius ise (2012) Almanya’daki Müslüman uyuşturucu satıcıları üzerinde yaptığı 5 yıllık etnografik çalışmada, bu kişilerin çeşitli yollarla damgalama ve dışlanmayı deneyimlemeleri ve bunun sonucunda da toplumla uzun dönem pozitif bir ilişki yaşama şansı yakalayamadıklarını tespit etmiştir. Bucerius, bu genç adamların sosyal, politik ve ekonomik dışlanmanın bir sonucu olarak uyuşturucu ticaretine nasıl dahil olduklarını gözlemlemiştir. Sales & Murphy (2012) ise, San Francisco’daki uyuşturucu satıcılarıyla yaptıkları çalışmada, uyuşturucu satıcısı olmanın kişilerin damgalanmalarının derecesinde önemli bir role sahip olduğunu belirtmişlerdir. Bu çalışmalar hem suçlu bakış açısının araştırmaya dahil etmesi hem de uyuşturucu pazarı gibi girilmesi zor bir alana ışık tutması yönünden önemlidir.

TEORİK ÇERÇEVE

Suç ve suçlu davranışını açıklayan teoriler içerisinde 20.yy’a kadar egemen olan düşünce, bireyin fizyolojik ve biyolojik özelliklerinin suçlu davranışında en önemli etken oluşuydu. Ancak 20.yy’da Sembolik Etkileşimcilik yaklaşımı ile birlikte (Özellikle Chicago Okulu) suçun nedenleri bireyin dışında da aranmaya başlanmıştır. Bu anlamda suçun bilimsel olarak değerlendirilmesinde bir paradigma değişikliği söz konusudur.

Sembolik etkileşimcilik toplumun mikro boyutlarına, gündelik yaşantılarımıza, içinde yaşadığımız gündelik dünyaya ve insanların “sembolik iletişim” aracılığıyla gündelik yaşantılarında nasıl etkileştiklerine, düzen ve anlamı nasıl yarattıklarına odaklanır. Klasik sosyologların kullandıkları bilimsel yaklaşımı reddeden bu sosyolojik perspektif, toplumu içerden analiz eder ve belirli bir durum veya yaşam biçimiyle ilgili insanları güdüleyen temel faktörleri görmeye çalışır (Slattery, 2008, s. 333-334). Sembolik etkileşimciliğin fikir babası olan Mead’e göre daha önce bir toplumsal grup olmadan düşünen, öz-bilinçli birey, mantıksal olarak olanaksızdır. Toplumsal grup, ilk sırada gelir ve öz-bilinçli zihinsel durumların gelişimine yol açar (Ritzer & Stepnisky, 2014). Chicago Üniversitesi’nde Mead ile çalışan öğrencisi Blumer, aynı zamanda “sembolik etkileşimcilik” kavramını 1937 yılında ilk defa kullanan kişidir. Blumer’a göre, sembolik etkileşimcilik şu üç önermeye dayanır:

- İnsanlar şeylere karşı, şeylerin kendilerine ifade ettiği anlamlara göre tavır alırlar.
- Bu anlamlar, birinin muhataplarıyla olan etkileşimden çıkarsanır.
- Bu anlamlar yorumsal bir süreçte değişime uğrar (Polama, 1993, s. 224)

Sembolik Etkileşimcilerin suça bakış açıları 19. yy’dan beri hâkim olan Pozitivist bakış açısından farklıdır. Genel olarak Pozitivist yaklaşımda suçlu davranışı neden-sonuç ilişkisi üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır. Ancak Etkileşimci yaklaşımda bireylerin yorumlama, etkileşim, yansıma ve bilgi içerisinde

anlamaya çalışılması gerektiği savunulur. Ayrıca Sembolikçiler, suçlu davranışla birlikte bireyin suçlu bir bireye dönüşme sürecine de önem atfederler.

Suç ve sapmayı birey ve toplum arasında cereyan eden dinamik ve aktif etkileşim sürecinin bir sonucu olarak gören Sembolik Etkileşim yaklaşımına göre kişilerin kendi benlik bilinci doğuştan gelen değişmez bir şey değildir. Bu yaklaşıma göre öz kimlik diğer insanlardan gelen yorumlardan, değerlendirmelerden ve her türlü geri bildirimlerden de yoğun bir şekilde etkilenir. Kriminoloji Literatüründe Damgalama perspektifi olarak ün kazanan teorik yaklaşım da suçu ve suçlu davranışı yoğun bir şekilde Sembolik Etkileşimin bir fonksiyonu olarak ele alır (Dolu, 2015, s. 444-445). Suç literatüründe damgalama teorisi içerisinde Tannenbum, Lemert, Goffman ve Becker’ın çalışmaları başı çekmektedir. Tannenbaum (1938) “Suç ve Toplum” adlı eserinde suçun bireysel davranışların sonucundan meydana gelmediğini, sosyal etkileşim sonucunda öğrenilen bir süreç olduğunu savunarak farklı bir bakış açısı getirmiştir. Lemert (1951)’a göre ise önemli olan suçun nedenleri değil, toplumun suçlu davranışa gösterdiği tepkiydi. Bu tepki, suçlu davranışın tekrarlanma olasılığını etkileme özelliğine sahipti. Goffman (1963) damgalanmış bireyin öğrenme sürecinde iki aşama söz konusu olduğunu belirtir: Kişinin normal bakış açısını öğrenmesi ve bu bakış açısına göre kendisinin yetersiz olduğunu öğrenmesi. Muhtemelen sonraki aşama artık, ait olduğu kişi tipini idare etmeyi, diğerlerinin bu kişi tipine muamele tarzıyla nasıl başa çıkacağını öğrendiği aşamadır. Bundan sonraki aşama da yani aldatıcı görünüm sergilemeyi öğrenme aşamasının ele alındığı aşamadır. Becker’a göre ise bir kimsenin sabit bir suçlu kariyer geliştirmesinde en önemli aşama, yakalanması ve suçlu olarak damgalanmasıdır. Çünkü bu tecrübe sonucunda bireyin toplumun bir ferdi olarak sosyal faaliyetlere katılımı, benlik imajı ve sosyal kimliği ciddi zarar görür. Suçun kaç kez işlendiği artık önemli değildir; zira artık o bir suçludur (Becker, 1963, s. 31). Araştırmamız çerçevesinde alan araştırmasından elde edilen verileri bilimsel olarak analiz etmede en yetkin teorik çerçeve sembolik etkileşim ve damgalama kuramları olmasından dolayı söz edilen bakış açıları bir kılavuz niteliğinde kullanılmıştır.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu çalışma, Diyarbakır’da yaşayan uyuşturucu ticaretinden hapis yatmış 15 eski hükümlü ile yüz yüze derinlemesine mülakat içeren alan araştırmasına dayanmaktadır. 2015-2017 yılları arasında yapılan bu çalışmada uyuşturucu satıcıları olarak uyuşturucu kaçakçıları, uyuşturucu yetiştiricisi/ üreticileri, uyuşturucu nakliyecileri ve torbacılar ile görüşülmüştür. Katılımcılar sattıkları uyuşturucu maddenin ekonomik değerine göre üst, orta ve alt seviye olarak ayrılmaktadırlar. Görüşmeye katılanların 15’i de erkektir. Katılımcıların hepsinin erkek olması uyuşturucu pazarının ve Diyarbakır bölgesinin maskülen yapısından kaynaklanmaktadır. Katılımcıların yaş ortalaması 42 olup bunun dağılımına baktığımızda, örneklemin %33.3’ü 18-35, %46.6’sinin 36-55 ve %20’sinin ise 56 ve üstü yaşta oldukları görülmektedir.

Araştırmaya başlamadan önce Bilimsel Etik Kurul onay alınmıştır. Katılımcılara gönüllü katılım konusunda bilgilendirme yapılarak görüşmelere başlanmıştır. İlk katılımcıya tanıdık bir avukat aracılığıyla ulaşıp o kişilerle belli bir güven ilişkisi edindikten sonra diğer katılımcılara kartopu tekniği kullanılarak ulaşılmıştır. Araştırmacının hemşerilik ilişkileri ve etnik kökeni yapılan görüşmelerde güven ilişkisini sağlamada kolaylaştırıcı etkiye neden olmuştur. Görüşmelerde yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmış ve ses kaydı alınmıştır. Bu ses kayıtlarından elde edilen veriler kişilerin hangi tür uyuşturucu sattığına ve uyuşturucu ticaretindeki statülerine göre (Uluslararası eroin kaçakçısı, esrar eken, torbacı gibi) araştırmacı tarafından kodlanmıştır.

Damgalanma sürecini ve suçluların düşüncelerini daha derin kavrayabilmek için nitel araştırma yöntemi seçilmiştir. Nitel araştırmanın araştırmacıya sağladığı esneklik olanağı ve keşfedici yapısı bu çalışmada olduğu gibi az çalışılmış konularda kolaylık sağlamaktadır. Araştırma alanı olarak Diyarbakır ilinin seçilmesi, tarihsel süreç içerisinde uyuşturucu ticaretinde Diyarbakır’ın önemli bir yerinin olmasından kaynaklanmaktadır. Polis Akademisi Uluslararası Terörizm ve Sınır aşan Suçlar Araştırma Merkezi (UTSAM)’nin verilerine göre, Türkiye genelinde yapılan yasa dışı esrar ekiminin üçte ikisi Diyarbakır ilinde ve özellikle Lice ilçesinde yapılmaktadır (Utsam, 2013).

Bu bağlamda Diyarbakır ilinde, eski hükümlü olmak üzere 15 uyuşturucu satıcısıyla yüz yüze yapılan derinlemesine mülakatlar ve gözlemleri içeren bu çalışmada, uyuşturucu satıcılarının uyuşturucu maddesine, uyuşturucu cezalarına ve toplum tarafından damgalanmalarına olan bakış açıları analiz edilmeye çalışılmıştır.

ARAŞTIRMADA ELDE EDİLEN BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Uyuşturucu Maddesine Olan Bakış Açıları

Suç alanında yapılan çalışmalarda suçlu bakış açısının önemi son zamanlarda kavranmaya başlanmıştır. Suç literatüründe genellikle suçlu bakış açısı göz ardı edilmektedir; ancak suç davranışının altında yatan nedenleri kavrayabilmek açısından suçlunun bakış açısı hayati derece de önem arz etmektedir. Toplumda genel olarak bulunan suçlularla ilgili kanılar gerçeklerle her zaman uyuşmayabilirler.

1950’lerde suçluların toplumun çoğunluğunu oluşturan orta sınıf değerlerinin tam tersi olan değerler taşıdıkları görüşü oldukça yaygındı ve bu görüşü “Suçlu Çocuklar” isimli eseriyle Albert Cohen temsil etmekteydi. Cohen (1955), suçlu alt kültürünün toplumun çoğunluğunun sahip olduğu değerlere taban tabana zıt ve kendilerine özel alternatif bir alt kültür oluşturduklarını iddia etmişti. Ne var ki, Sykes & Matza (1957) Cohen’i bu görüşleri dolayısıyla eleştirmiş ve hatta bir adım ileri giderek aslında “suçluların da genel olarak suçlu davranışları onaylamadıklarını” iddia etmişlerdi. Aslında suçluların da toplumun geriye kalan diğer fertleriyle aynı kültürü paylaştıklarını ve benzer bir değerler sistemi içinde yaşadıklarını, ancak vicdanlarının sesini kısacak bir takım nötrleştirme teknikler uyguladıklarını düşünüyorlardı. (Cullen & Agnew, 2003, s. 135’den aktaran Dolu, 2015, s. 263). Bu bölümde de katılımcılara araştırmacı tarafından uyuşturucu madde ile ilgili düşünceleri sorulmuştur. Katılımcılardan elde edilen cevaplar Skyes & Matza’nın görüşlerini doğrular niteliktedir.

“Uyuşturucu kötü bir şeydir, ondan kötüsü yok. Yani uyuşturucuya bağlı bir insan, kendini insan zannetmiyor ki. İnsanlık dışına çıkan biri oluyor ha (Uyuşturucu Kaçakçısı/ Nakliyatçı, Eroin, 60 yaşında).”

“Ben diyorum hiç bir uyuşturucu kimyasal insanlarımıza satılmasın, yazıktır. Kimyasala karşıyım. Esrar bir ottur ama bu da bir başlangıçtır, zamanla insan daha güçlüsünü istiyor, eroin içiyor sonra kokaine düşüyor, daha sonra iğne kullanıyor, bunun sonu intihardır (Uyuşturucu Satıcısı, Eroin, 61 yaşında).”

“Uyuşturucunun iyi olmadığını düşünüyorum. Kesinlikle bunu kimsenin içmemesini ve yapmamasını tavsiye ediyorum. Ben mesela baya uğraştım ettim ama asla içmedim (Üretici/ Eken, Esrar, 31 yaşında).”

“Güzel bir soru sordun. Hiç kimseye tavsiye etmiyorum. Hele kimyasal... kimyasal derken. İçiyorsansa esrar içersin. Ne bir zararı var. Maddi olarak ha. Gidersin 20-30 tl verirsin içersin. Ne kimseye karışırsın, ne kimseyle işin olur. Ona para lazım değil. İçmezsen daha güzel olur (Torbacı, Esrar, 37).”

Katılımcıların cevaplarını değerlendirdiğimizde, uyuşturucu satıcılarının toplumun çoğunluğunun sahip olduğu değerlere taban tabana zıt değerlere sahip olmadığı görölmektedir. Toplumun genelindeki kanının aksine, aslında onlarda aynı değerlere sahiptir ancak yaptıkları işi bir tür ticaret ve para kazanma kaynağı olarak görmektedirler. Bu işi yaparken de vicdanen rahatlamak için belli stratejiler kullanmaktadırlar. Bu noktada Skyze & Matza beş çeşit nötrleştirme tekniğinden bahsetmektedir: 1. Sorumluluğun reddedilmesi 2. Zararın reddedilmesi 3. Mağdurun varlığının reddedilmesi 4. Kendilerini lanetleyenlerin lanetlenmesi ve 5. Kendi değerlerini toplumun değerlerinden üstün görme (Sykes & Matza, 1957, s. 665-666). Bu araştırmada da, katılımcılar uyuşturucu konusunda düşüncelerini açıklarken Skyze & Matza’nın belirttikleri nötrleştirme tekniklerini kullandıkları dikkat çekmektedir:

“ Şimdi mesela seksenlerde, genelde buradan Avrupa'ya gitme şeyiyle yapılmış. Orada ne şekilde yapılmış kimse bilmez, hani bizim yaptığımız sadece ticaret gibi olmuş. Yani insanlar o dönem hani bunu eroini içenlerin hayatı kararıyor, sonunda ölüm var gibi şeyleri bilmiyorduk. Şimdi içme yaşı 13-14 e düşmüş, hani tasvip edilecek bir şey değil (Uyuşturucu Kaçakçısı, Eroin, 74).”

“Uyuşturucu hakkında ne düşünüyorum? Genelleme yaparsak, ne iyidir, ne kötüdür. Ben inandığımı söylüyorum, gerçekten de samimiyim. Kokain halen Güney Amerika’da doğal olarak madde karışımı olmadan kimyasal girmeden, yerli halk yaprağını sakız gibi ağzına atıp çiğniyor, ağrı gidericidir, yorgunluk gidericidir. Problem nerededir? Problem şudur: % 80lik bir eroini alıyorlar, bir kilosuna 7 kiloluk katkı koyuyorlar. Koyulan katkı hepsi kimyasal maddedir. Bu maddeler öldürücü maddelerdir, insanlar üzerinde yaralar yapıyor. Kimyasal çok facia bir şeydir... Neden? Fazla para kazanmak için. İnsanlar plastik içiyor. Ama haberleri yok. İçtiği bir gram kokainin yüzde 60-70’i kimyasal maddedir. İnsanlar üzerinde en çok etki eden insanın fizyolojisini değiştiren, beynini değiştiren, hasta eden, kimyasını bozan kimyasallardır (Uluslararası Uyuşturucu Kaçakçısı, Kokain/ Eroin, 52 yaşında).”

“Uyuşturucuların hepsi bir değildir mesela. Kimyasal olan şeylere karşıyım mesela. Kokain, eroin içen insanlara karşıyım. Esrar dediğin zaman ottur, topraktan gelen bir şeydir. Kimi diyor ottur günahı yoktur hesabı. Sana zararı vardır bir tek. Mesela bugüne kadar bir insanı öldürdüğünü görmedim. Bugün toplumun % 40 - %50’si bu maddeyi içiyordur. O kadar kötü bir etkisi yok (Torbacı, Esrar, 27).”

Araştırma bulgularında, katılımcıların kullandıkları nötrleştirme teknikleri şunlardır: “Sonunda ölüm var gibi şeyleri bilmiyorduk” (Sorumluluğun reddedilmesi), “Esrar dediğin zaman ottur, topraktan gelen bir şeydir. Mesela bugüne kadar bir insanı öldürdüğünü görmedim” (Mağdurun varlığının reddedilmesi), “Kokain halen Güney Amerika’da doğal olarak madde karışımı olmadan kimyasal girmeden, yerli halk yaprağını sakız gibi ağzına atıp çiğniyor, ağrı gidericidir, yorgunluk gidericidir.” (Zararın reddedilmesi)

gibi. Katılımcıların kullandıkları nötrleştirme teknikleri, yaptıkları işi meşrulaştırmalarında etkili olduğu gözlemlenmektedir.

Uyuşturucu Madde Kullanım Alışkanlıkları

Bu bölümde, katılımcılara uyuşturucu madde kullanım alışkanlıkları sorulmuştur. Katılımcıların verdikleri cevaplar uyuşturucu pazarındaki hiyerarşık düzende bulundukları statülerine göre değişmektedir. Öncelikle şunu açıklamak gerekmektedir: Araştırma bulgularımıza göre uyuşturucu pazarında, uyuşturucu satıcılarının oluşturdukları hiyerarşık bir düzen söz konusudur. Bu hiyerarşık düzen içerisinde en üst aşamada uluslararası kaçakçılar (Eroin/ Kokain), sırasıyla Türkiye’de dağıtımı yapan uyuşturucu kaçakçıları (Eroin/ Kokain), esrar ekenler, esrar satıcıları, nakliyatılar, hap satıcıları ve torbacılar gelmektedir. Bu hiyerarşık düzeni belirleyen, satıcıların sattıkları uyuşturucu maddenin türü ve bu maddenin ekonomik değeridir. Uluslararası uyuşturucu kaçakçıları büyük servetler kazanırken, torbacılar ancak günü kurtarabilmektedirler. Bu ekonomik düzeydeki farklılıklar uyuşturucu satıcılarının günlük davranış pratiklerinde de önemli farklılıklar yaratmaktadırlar. Bunlardan biri de uyuşturucu madde kullanımı alışkanlıklarıdır:

“Özel olarak uyuşturucu hiç kullanmadım. Ama yaptığım bütün işlerde kendim tahlil etmişimdir. Bütün maddeleri eroin, kokain, onların dışında hiçbir uyuşturucuyla uğraşmadım (Uluslararası Uyuşturucu Kaçakçısı, Kokain, 52 yaşında).”

“Yok, hiç kullanmadım (Uyuşturucu Kaçakçısı, Eroin, 58).”

“Ben hayatımda hiç uyuşturucu kullanmadım, 21 sene sigara içtim, cezaevinde sigarayı da bıraktım (Uyuşturucu Kaçakçısı, Eroin, 46 yaşında).”

“Hayatımda hiç içmedim, ne esrar, ne eroin, ne rakı, ne bira, ne viski emin ol boğazımdan aşağı geçmemiştir. (Kimyasal işini siz yapmıyor muydunuz?) Ya yapıyorduk, ama dört beş kişi beraber.

Hem onu yapanlar genelde kullanmaz. Hem de kullanan kişileri yapmaya götürmezler, kullanıyorsa yaparken çalabilir, böylelikle de yakalanır (Uyuşturucu Kaçakçısı, Eroin, 74 yaşında).”

Katılımcıların uyuşturucu madde kullanım davranışlarına baktığımızda, hiyerarşik anlamda üst seviyelerde olan uyuşturucu kaçakçılarında uyuşturucu madde kullanımının az olduğunu ya da hiç olmadığını görebiliyoruz. Ancak daha alt kesimlerde olan esrar eken, esrar satıcıları, nakliyatçılar ve torbacılar arasında uyuşturucu madde kullanımının sıklığı göze çarpmaktadır.

“18 yaşında ben esrara başladım. 20 yaşında esrarı bıraktım. Baktım öleceğim, kupkuru kalmıştım (Gülüşmeler). Bir silkelendim (Nakliyatçı, Esrar, 55).”

“Tabi tabi. Toplasan 7-8 sene vardır. Tabi ben kısa söylüyorum daha fazla da vardır (Torbacı, Esrar, 27).”

“Benim içmediğim madde yoktu: kokain, hap, esrar, alkol... Şimdi hiçbirini kullanmıyorum. Hiçbirini... boş sigara bile kullanmıyorum (Torbacı, 37).”

Uyuşturucu kullanımının uyuşturucu satıcıları arasında hiyerarşik düzeyde yarattığı bu farklılıkların temelinde uyuşturucu pazarına ışık tutan önemli bilgiler bulunmaktadır. Katılımcılardan elde edilen bulgulara göre, uyuşturucu pazarı çok büyük miktarlarda sermayenin döndüğü ancak illegal yapısından dolayı sadece kişiler arasındaki güven üzerine kurulu ilişkiler ağıdır. Bu kişilerin yapacakları bir hata çok büyük bir sermaye kaybına bunun yanı sıra senelerce hapisanede yatmalarına sebep olabilmektedir. Bu nedenden dolayı, özellikle üst seviyedeki uyuşturucu satıcıları “iş” yaptıkları kişilerde belli kriterler aramaktadırlar: Kişilerin güvenilir olması, sözüne sadık olması ve bunları yapabilmesi içinde her şeyden önce uyuşturucu madde bağımlısı olmamasıdır. Üst seviyelerde bulunan uyuşturucu kaçakçılarının uyuşturucu bağımlısı olmamalarının ve bu konuya özellikle önem vermelerinin sebebi bu güven ilişkisi içerisinde güvensizliğe sebep olmamaktır. Uyuşturucu madde kullanımı da kendi içerisinde ciddi bir güven eksikliğine sebep olduğu için camia içerisinde önemli bir “prestij kaybı” olarak sayılmaktadır.

Cezalar Caydırıcı mı?

Cezaların suç literatüründe önemli bir yeri bulunmaktadır. Suç eylemine yönelik olarak öngörülen/uygulanan cezanın işlevi genel olarak iki temel gerekçe ekseninde tartışılmaktadır: 1. Suçlunun işlediği suçtan dolayı cezalandırmayı hak ettiği ve bu nedenle cezalandırılması gerektiğini ileri süren yaklaşım. Bu yaklaşıma göre kriminal yaptırımın amacı, suçludan intikam veya öç almaktır. 2. cezanın amacı, bireyi suç işlemekten vazgeçirmek veya caydırmaktır. Bu yaklaşımın amacı ise; suçu önleme, suçluyu ıslah etme ve onu yeniden topluma kazandırmaktır (Reid, 1982, s. 472 aktaran İçli & Öğün, 1999, s. 35). Cezaların suçlu davranışını ve suçun tekerrür etmesini önlemede rolü yadsınamaz. Ancak ağır cezaların her zaman etkili olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu bölümde de katılımcılara uyuşturucu suçlarına verilen cezaların caydırıcılıkları konusundaki görüşleri sorulmuştur:

“Caydırıcı, cezalar az değil. Ben atıyorum 40 yaşımda içeri girsem, 20 yıl yatsam zaten ölünce çıkıyorum. Bir insan beyinde bırakması lazım. Yani kötü şeyleri beyinde bırakmak lazım. Böyle cezayla mezayla bu işler yürümez. Okumak lazım. Hayatı görmek lazım. Ben okumamışım, sen burada anlat, ben çıkınca suç işlerim (Uyuşturucu Nakliyatçısı, Eroin, 60).”

“Caydırıcı değil. Yüz sene de versen bir adam yapsa yapar yine. Kesinlikle caydırıcı bir ceza yoktur (Uyuşturucu Kaçakçısı, Eroin, 46).”

“Zaten caydırmış beni. Çıktım yapmıyorum (Uyuşturucu Kaçakçısı, Eroin, 58).”

Katılımcılardan elde edilen bulgulara göre, uyuşturucu satıcılarının büyük bir kısmı, tek başına ağır cezaların yeterli olmadığını, çıktıktan sonra aynı şartlara sahip ise suçun tekerrür edebileceğini ifade ederken bir kısım uyuşturucu satıcıları ise uzun yıllar hapiste kalmanın caydırıcı olduğunu belirtmişlerdir. Lerner & Lerner (2006)’a göre, hapse girdikten sonra belli bir grubun fikirleri değişmekte ve kendilerini aslında kanunlara saygılı bireyler olarak ifade etmeye başlamaktadırlar. Hapiste olmalarının nedenini ise yanlış zamanda yanlış yerde olmak şeklinde izah etmeye çalıştıkları ve dışarı çıktıkları zaman hiçbir şeyin

eskisi gibi olmayacağını ifade ettikleri bilinmektedir. Başka bir grubun ise acemi bir suçlu olarak girdikleri hapishanelerden, kıdemli suçluların gözetmenliğinde daha karmaşık suçları işleyebilecek kapasiteye ulaştıkları bir eğitim sürecinden geçtikleri ve çıktıklarında da adeta usta bir kariyer suçlusu olarak hayatlarına devam ettikleri görülmektedir (Lerner & Lerner, 2006, s. 3’den aktaran Dolu, 2015, s. 103).

Sherman (1993) da kişinin aldığı cezayı haksız bulması durumunda kişide direnç oluşacağını ve dolayısıyla da suçtan caymak yerine yeniden suç işleme yolunda daha da bileneceğini ifade etmektedir. Önemle durulması gereken bir diğer nokta ise, hapishanelerin cezaların caydırıcılığı işlevinin yanı sıra, bazı suçlular için acemi olarak girdikleri hapishanelerde profesyonel suçlulara dönüşmelerinde bir tür okul görevi görmeleridir.

“Yahu caydırıcı diyorsak da, hapisten sonra bazı insanlar açılıyor daha da hızlı oluyor. Öğreniyor, alışverişı öğreniyor, aynı zamanda insan daha da hırslanıyor. Yattığım yılların acısını çıkartayım diyor. Yani o yüksek cezalar caydırıcı değil ha. Ama hapisten sonra bence daha da artar (Uyuşturucu Kaçakçısı, Eroin, 46).”

“İnan değil. Yani adam belki bilinçsizce ihtiyacından dolayı yapmıştır veya kullanmıştır. Hani mesela borcu vardır, krediyle ev almıştır, parasını ödeyemiyordur. İşte adam köşeye sıkışınca yapıyor bu işi, ama yakalanınca pişman oluyor işte diyor ben ne yaptım, ailem gitti, çocuğum- çocuğum gitti, hayatım gitti. Zaten param yoktu ki, bu işe başladım peki şimdi ne olacak diyor. Ama hapiste cezadan ders almak yerine, gidiyor orada herkesi tanıyor, satıcısından ekicisine kadar çevresini genişletiyor, çıktıktan sonra da profesyonel oluyor (Hap Satıcısı, 42).”

Ayrıca, Becker (1963) uyuşturucu ticaretinde hapishanelerin bir başka önemli rolüne işaret eder. Becker’a göre uyuşturucu satıcılarının yakalanması ve hapse atılması, toplumun uyuşturucu kullanımı üzerindeki yasal yaptırımlarını dolaylı olarak yansıtır. Yasanın uygulanması doğrudan kullananları yakalayarak değil, uyuşturucunun kaynaklarını istikrarsız kılarak ve erişimi daha zorlaştırarak kullanımı denetim altına almaya

çalışır. Dolayısıyla her bir kullanım düzeyinin başlangıçtan rutinleşmiş kullanıma kadar, kendine özgü bir arz tipi vardır ve söz konusu kullanımın devam etmesi için bu arz tipi varlığını sürdürmelidir (Becker, 1963, s. 95). Becker’ın da belirttiği gibi, uyuşturucu satıcılarının yakalanıp hapiste tutulması uyuşturucu arzını azaltması yönünden önemli bir etkiye sahiptir. Ayrıca ağır cezaların olması bir yere kadar insanları korkutup caydırma özelliğine de sahiptir. Ancak son yıllardaki uyuşturucu suç oranları ve cezaların mükerrerliğine baktığımızda cezaların suçu önleme, ıslah etme ve kişileri yeniden topluma kazandırma işlevleri tartışmaya açıktır. Bu araştırmada da üzerinde durulmaya çalışılan nokta tek başına verilen ağır hapis cezalarının yeterli olmadığıdır.

Toplum Tarafından Damgalanıyorlar mı?

Uyuşturucu satıcılarının yaşamlarında en önemli süreçlerden biri bir suçlu olarak yakalanıp hapiste yattıktan sonra toplum tarafından damgalanmalarıdır. Kişilerin yaşadıkları bu süreç hapishane sonrası hayatlarına “normal” bir kişi olarak mı yoksa tekrar “suçlu” statüsünde mi döneceklerini etkileme gücüne sahiptir. Becker’a (1963, s. 56) göre, istikrarlı bir suçlu davranış örüntüsü inşa etme sürecindeki çok önemli evrelerden biri, yakalanma ve kamusal olarak sapkın etiketini yeme deneyimi olabilir. Önemli olan, kişinin bu evrede ne yapacağından ziyade diğerleri tarafından ne yapılacağı, çiğnenen kuralın karşılığı olan yaptırımın kişiye uygulanıp uygulanmayacağıdır. Goffman (1963)’a göre ise bu sosyalleşme sürecinin ilk safhası, damgalı bireyin normallerin bakış açısını öğrendiği ve içselleştirdiği safhadır. Aynı zamanda bu safha, damgalı bireyin toplumun kendisine sunduğu benlik imgelerini edindiği ve böyle bir damgaya sahip olmanın nasıl bir şey olduğunu kavramaya başladığı evredir. Bunu takip eden diğer safha ise, bu damgaya sahip olduğunu artık iyice öğrendiği ve ona sahip olmanın beraberinde getirdiği sonuçları bu kez ayrıntılı biçimde ve netlikle kavradığı safhadır (Goffman, 1963, s. 66). Bu bölümde katılımcılara, hapishaneden çıktıktan sonra toplum tarafından suçlu kimliklerinden dolayı herhangi bir damgalanma/ etiketlenme yaşayıp yaşamadıkları sorulmuştur:

“Ya keşke eski hayatıma dönebilsem. Eski işime...1996’da ehliyetimi aldım, abla. Benim şu anda gençlerin yaşı kadar ehliyetim var. Ben çekirdekten yetişmeyim. Üstüme de araba kullanı tanımam. Ama gel gelelim bu illete düşmüşüz. Bir türlü yakamızı bırakmıyor. Biz bırakıyoruz, o bırakmıyor bizi. Yoksa ben nereye gitsem çalışırım. İstanbul’a, burada Dağkapı’da. Beni tanımayan yok bu iş için ha. Şimdi adam korkuyor. Diyor getirsem yine bu işi yapar mı? Arabamda uyuşturucu satar mı? Haklı olarak. İsmi çıkmış dokuza inmiyor sekize. Nasıl yapacaksın abla? (Uyuşturucu Satıcısı, Esrar, 37).”

“Tabii, yani böyle bir yere gidiyorum oturuyorum, yanımdaki adam korkuyor benden kaçıyor... Ben şu anda otuz senedir tanıdığım adamlar benden kaçıyor yani. Ben ne yapabilirim, yani canın sağ olsun diyorum, ne diyim (Uyuşturucu Kaçakçısı, 46).”

“Vallahi ben kendim nasıl deyim bu işi yaptığımı gizlemeye çalışıyorum, sabıkamın olduğunu gizliyorum, ama uyuşturucu dedin mi, her şey bitiyor. Narkotik olayı biraz itici geliyor anladın mı? Kendi çevrenden gelen tepki, şöyledir mesela, derler ya işte sana yakıştırmadım ha (Hap Satıcısı, 42).”

“Tabi tabi. Çok iyi arkadaşlarımız var mesela. Bizimle kendi telefonlarıyla bile görüşmek istemiyorlar (Torbacı, 37).”

Katılımcılardan elde edilen bulgular, hapisneden çıktıktan sonra eski suçluların toplum tarafından damgalandıklarını doğrulamaktadır. Kişilerin suçlu olarak damgalanmaları durumunda ise hem kişi için hem de toplum için belli sonuçları söz konusudur. Becker’a (1963, s. 56-57) göre kişinin suçlu olarak etiketlenmesinin toplumsal katılımı ve benlik imgesi açısından çok önemli sonuçları vardır. En önemli sonuç, kişinin kamusal kimliğindeki çarpıcı değişimdir. Uygunsuz davranışta bulunmak ve bunu yaparken yakalanmış olmak kişiyi yeni bir statüye yerleştirir.

Suçlular damgalanmalarından dolayı yaşadıkları gerilimi azaltmak için de toplumda belli stratejiler geliştirirler. Goffman'a (1963, s. 148) göre kişinin amacı; gerilimi azaltmak, yani damgasına yönelik örtük bir dikkatten kaçınmayı, hem kendisi hem de başkaları için kolaylaştırmak ve etkileşimin resmî içeriğine doğaçlama bir katılımı korumaktır. Katılımcı, yaşadığı damgalanmadan dolayı çevresine geliştirdiği stratejiyi şöyle açıklamaktadır:

“Yani karşındakinin hissine bağlı ve tavrı, hareketlerine bağlı olan bir şeydir. Mesela biz oturuyoruz dört kişi, sıra bana geldiyse diyorum ben ticareti yapıyordum. Yattım, çıktım. Adamın yüz rengine, bakış açısına, yüz mimiklerine bile dikkat edersin. Bakarsın rahatsız olduysa fazla şey yapmazsın, diyalog kurmazsın. Belli bir seviyede bırakırsın. Ama ne olur bir daha ki sefere onla görüşmezsin. Çünkü ne olur? Hem sen rahatsız olursun hem o rahatsız olur (Ekici, Esrar 27).”

Öte yandan, katılımcılar arasında damgalanmadıklarını düşünenler de söz konusudur. Bu kişiler de bulundukları sosyal grup içerisinde farklı sosyal normların varlığından dolayı toplumun genelinden farklı tepkiler almaktadırlar. Genel olanın aksine, çevreleri tarafından yaptıkları iş nedeniyle daha itibarlı olmaları söz konusudur.

“Açık konuşayım, etrafın daha kalabalıklaşıyor. Niye? Paran var diye, mal var diye, araban var diye, şeklin var diye. Millet sana saygı gösteriyor. Mahalleden giriyorsun herkes sana abi diyor. Ne için? Ona verdiği biraz para için, yedirdiğin yemek için, gezdirdiğin için, açtırdığın bir içki masası için, ona verdiği iki cigara için. Daha değerli oluyorsun toplumun gözünde (Torbacı, Esrar, 27).”

Bunun nedenini Shaw & McKay (2003, s. 106) şöyle açıklamaktadır: Aynı anda hem yokluktan üstü başı perişan bir hayat yaşayanlarla son model arabalarıyla cepleri para dolu çete mensupları aynı caddelerde dolaşıyorlardı. Son derece lüks sayılabilecek imkâna sahip çete elemanlarının bunları nasıl elde ettiği, hangi köşede hangi riskleri göğüsleyerek bu imkânlara sahip olduğu sokaktaki insanlara görünmüyordu. Katılımcılardan elde edilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi, bazı uyuşturucu satıcıları kendi sosyal grupları

içerisinde kısmen itibar da görebilmektedir. Ancak bu durum, kişinin ekonomik refah seviyesine ve bu refah seviyesini çevresine aktarmasıyla doğru orantılıdır.

Uyuşturucu satıcılarının damgalanma konusunda değerlendirmelerini göz önüne aldığımızda, uyuşturucu satıcılarının suçlu kimliklerinden dolayı belirli bir düzeyde toplum tarafından olumsuz tepki almaları suçun tekerrür etmemesi ve toplumun oluşturduğu sosyal kontrol açısından olumlu olarak nitelendirilebilir. Ancak bu kişilerin hapisshaneden çıktıktan sonra normal hayatlarına dönebilmeleri ve legal bir iş bulup geçimlerini sağlayabilmeleri suçun tekrarlanmaması açısından önemli bir yere sahiptir. Eğer kişilerin suç geçmişleri toplum tarafından damgalanıp yasal bir iş bulmalarında engel teşkil ederse suçun tekerrür etme ihtimali de yükselir. Ayrıca, bu kişiler bulundukları sosyal grup içerisinde damgalanıp ötekileştirilmesi durumunda yanlarında kendini daha rahat hissettikleri diğer suçlularla görüşme eğiliminde olurlar. Bunun sonucunda da kişilerin tekrar uyuşturucu pazarına dönmeleri kaçınılmaz hale gelir.

SONUÇ

Günümüzde uyuşturucu ticareti, bütün ülkeleri ilgilendiren ve her geçen günde artış gösteren geniş çaplı, küresel bir sosyal bir problemdir. Yasadışı uyuşturucu pazarlarından elde edilen yüksek miktarda paralar birçok toplumsal, siyasal ve ekonomik sorunlarında gelir kaynağını oluşturmaktadır. Bunların başında terör, diğer suç faaliyetleri, devlet kurumlarındaki yolsuzluklar, ekonomik ve toplumsal sorunlar gelmektedir. Dolayısıyla uyuşturucu ticareti sadece uyuşturucu satıcıları ve kullanıcılarına indirgenemeyecek kadar kapsamlı ve çok boyutlu bir sorunsaldır. Bu çalışmada, uyuşturucu pazarının ana unsurlarından biri olan uyuşturucu satıcılarının, suça olan bakış açıları, cezaların caydırıcılıkları konusundaki düşünceleri ve bir suçlu olarak toplum tarafından nasıl damgalandıkları analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda bu kişilerin görüşlerinin alınması konuya farklı bir bakış açısı kazandırmıştır.

Uyuşturucu satıcıları ile yapılan görüşmelerden elde edilen verilere göre, ilk olarak uyuşturucu satıcılarının uyuşturucu madde ile ilgili toplumdaki diğer kişiler gibi olumsuz düşüncelere sahip oldukları görülmektedir, özellikle de kimyasal olarak nitelendirilen eroin, kokain, hap gibi uyuşturucu maddeler için. Uyuşturucu maddesine bu kadar olumsuz yaklaşımlarına rağmen ticaretini yapıyor olmalarının altında yatan sebep ise tümüyle bunu bir tür “bir tür ticaret” ya da “para kazanılan bir iş” olarak ele almalarından kaynaklanmaktadır. İkinci olarak, uyuşturucu madde kullanım alışkanlıkları ise satıcıların içinde bulundukları hiyerarşik düzeyde farklılıklar bulundurur. Üst düzeyde olan uyuşturucu kaçakçıları uyuşturucu madde hemen hemen hiç kullanmaz iken, daha alt seviyede olan uyuşturucu satıcıları arasında uyuşturucu madde özellikle esrar yaygındır. Üst seviyede olan kaçakçıların uyuşturucu kullanması milyon dolarların söz konusu olduğu uyuşturucu pazarlarında bağımlı olan bir kişiye güvenilmeyeceğinden dolayı “kariyerinin” bitmesine sebep olabilmektedir.

Üçüncü olarak da uyuşturucu satıcılarında genel olarak tek başına cezaların caydırıcı olmadığı görüşü yaygındır. Burada önemli noktalardan biri, uyuşturucu satıcılarına göre kişinin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durum cezaların caydırıcılığını azaltmaktadır. Cezalar ne kadar ağır olursa olsun, bu kişiler eğer

maddi anlamda başka bir çıkar yol bulamıyorsa bu yolu seçmektedirler. Burada önemli bir konu da, suçluların acemi olarak girdikleri hapishanelerden tam bir profesyonel suçlu olarak çıkmalarıdır. Suçluların hapishanelerde kendileri ile aynı suçtan hüküm giyenlerle aynı koğuşlarda kalmaları ve bu sosyal etkileşim içerisinde bu kişilerin uyuşturucu ticaretinin bütün detaylarını öğrenip, uyuşturucu pazarındaki üreticisinden, satıcısına ve torbacısına kadar her türlü kademesini tanımaları buna sebep olmaktadır. Son olarak da, uyuşturucu satıcılarının suçlu olmalarından dolayı toplum tarafından damgalandıkları görölmektedir. Bu damgalanma süreci kişilerin günlük hayatını etkilediğı gibi yeni bir hayata başlaması için gerekli olan yasal bir iş bulma sürecini de etkilemektedir. Bu durum, kişinin suçlu olarak damgalanmasından başlayarak bireyi suç davranışına zorlayan damgalanma döngüsüne sebep olabilmesi yönünden önemlidir.

Genel olarak değerlendirdiğimizde, uyuşturucu ticareti sadece adli cezalarla önlenemeyecek kadar kapsamlı ve geniş bir konudur. Suç davranışını önlemek amaçlı yapılan çalışmalarda suçlu bakış açısının değerlendirmeye alınması sorunun çözümünü kolaylaştıracak düşünölmektedir. Uyuşturucu ticareti ile ilgili yapılacak araştırmalarda da uyuşturucu satıcılarının bakış açılarının da göz önüne alınması çalışmaların daha verimli ve etkili olması nedeniyle tavsiye edilmektedir. Bu suçların altında yatan sosyolojik nedenlerin çözömlenip farklı uygulamalara geçilmesi önem arz etmektedir. Ancak bu uygulamalar, başka bir araştırma konusu olacak kadar geniştir.

SUMMARY

Nowadays drug trade is a global social problem that concerns all countries and increases each passing day. High amounts of money from illicit drug markets constitute a source of income for many social, political and economic problems. These include Terrorism, other criminal activities, corruption in state institutions, economic and social problems. Therefore, the drug trade is so comprehensive and multidimensional problem that cannot be reduced only to drug sellers and users.

In this research, drug dealers', one of the main elements of the drug market, perspectives on the drug, thoughts on deterrence of punishment and how they are seen by society as a criminal have been tried to be analyzed. In this sense, interviewing these persons has given a different perspective on to the issue.

Findings in this research are:

- Contrary to what is believed, it is seen that drug sellers generally have a very negative thought towards drug substances.
- Drug addiction of top-notch smugglers can cause their "career" to end because an addicted person cannot be trusted in drug markets where millions of dollars are concerned.
- From drug dealers' view, the punishments are not deterrent. Criminals come out of prisons as professional criminals that they entered as novices.
- Drug dealers are stigmatized by society because of their criminality. In the long term, the stigmatization increases the likelihood of repetition of their criminal behavior.

As a result, the drug trade is so comprehensive and wide that it cannot be prevented only by judicial punishments. It is important that the sociological reasons underlying these crimes are resolved and applied

to different applications. It is also recommended to take the point of view of drug dealers in consideration on the drug trade because of the studies are more efficient and effective.

KAYNAKÇA

- Adler, P. A. (1985). *Wheeling and Dealing: An Ethnography of An Upper-Level Dealing and Smuggling Community*. New York: Colombia University Press.
- Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi (2016). *Avrupa Uyuşturucu Raporu-Trenler ve Gelişmeler*, Lüksemburg: Avrupa Toplulukları Resmi Yayınlar Bürosu.
- Becker, H. (1963). *Hariciler (Outsiders) - Bir Sapkınlık Sosyolojisi Çalışması*. Ş. Geniş, L. Ünsaldı (Çev.). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Bucerus, M. S. (2007). What Should I do? Cultural Influences on The Drug Trade of Migrants in Germany. *The Journal of Drug Issues*, ss. 673-697.
- Bucerus, S. (2012). What Do You Expect? That We All Dance and Be Happy? Second Generation Immigrants and Germany's 1999 Citizenship Reform. *German Politics and Society*, Issue 101, Vol: 30, Spring, ss. 71-85.
- Cezaevleri Alarm Veriyor: Son 10 yılda tutuklu ve Hükümlü Sayısı 117,7 arttı. (2016, Aralık 5). www.cumhuriyet.com.tr.
- Cohen, A. (1955). *Delinquent Boys: The Culture of Gang*. Free Press.
- Dolu, O. (2015). *Suç Teorileri: Teori, Araştırma ve Uygulamada Kriminoloji*. Ankara: Global Politika ve Strateji Yayınevi.
- EMCDDA Yıllık Raporu (2007). *Bağımlılık Yapıcı Maddeler ve Bağımlılık İle Mücadele Türkiye Raporu*. Ankara: TUBİM.
- European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (2016). *EU Drug Market Reports, In-depth Analysis*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fleetwood, J. (2014). Keeping Out of Trouble: Female Crack Cocaine Dealers in England. *European Journal of Criminology*, 11(1), pp. 91-109.
- Jacques, S. & Wright R. (2015). *Code of the Suburb: Inside the World of Young Middle- Class Drug Dealers*. Chicago: University Of Chicago Press, pp. 1656-1659.

- Grundetjern, H. & Sandberg, S. (2012). Dealing with a Gendered Economy: Female Drug Dealers and Street Capital. *European Journal of Criminology*. 9(6), pp. 621 –635.
- Goffman, E. (1963). *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. ř. Geniş, L. Ünsaldı, S.N. Ağırnaslı (Çev.). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- İçli, T. (1985). Uyuşturucu Madde Suçlarında Bazı Sosyal Faktörler. *Hacettepe Edebiyat Fakóltesi Dergisi*, 3(2), ss. 115-127.
- İçli, T. ve Öğün, A. (1999). *Türkiye'de Cezaevlerindeki Rehabilitasyon Faaliyetleriyle İlgili Sosyolojik Bir Analiz*. Ankara: T. C. Adalet Bakanlığı Yarı Açık Cezaevi Matbaası.
- Karakaya, M. (2013). Erzurum'daki Uyuşturucu Ticaretinin Analizi: Suç şüphelileri, Suç Yapıları ve Suç Olayları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt: 7, Sayı: 33, ss. 557-569.
- Kızmaz, Z. (2005). *Cezaevi Müdavimleri: İnatçı Suçlular*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Lemert, E. (1951). *Social Pathology: A Systematic Approach to the Theory of Sociopathic Behavior*. New York: McGraw- Hill Book Company.
- Resmi Gazete (2014). 5237 sayılı *Türk Ceza Kanunu*. 03 Ocak 2017 tarihinde www.adalet.gov.tr/mevzuat/5237.htm adresinden alınmıştır.
- Polama, M. M. (1993). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. H. Erbaş (Çev.). Ankara: Gündoğın Yayınevi.
- Ritzer, G. ve Stepnisky, J. (2014). *Sosyoloji Kuramları*. H. Hülür (Çev.), Ankara: De Ki Yayınevi.
- Sandberg, S. (2010). The Sweet Taste of Sin- A Muslim Drug Dealer in a Nordic Welfare State. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 11, pp. 103-118.
- Sandberg, S. & Grundetjern, H. (2012). Dealing With A Gendered Economy: Female Drug Dealers and Street Capital. *European Journal of Criminology*, 9(6), pp. 621– 635.
- Sales, P., & Murphy, S. (2012). How Do You Get Them To Talk To You? Interviewing Drug Sellers in the San Francisco Bay Area. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, pp. 453-461.
- Shaw, C. R. & McKay, H. (2003). Juvenile Delinquency and Urban Areas. Francis T. Cullen and Robert Agnew (Ed.), In *Criminological Theory: Essential Readings- Past to Present*, Los Angeles: Roxbury Publishing Company, pp. 104-110.

- Sherman, L. (1993). Defiance, Deterrence and Irrevelance: A Theory of the Criminal Sanction”. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, Vol.30, No: 4, pp. 445-473.
- Skyes, G. & Matza, D. (1957). The Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency. *American Sociological Review*, pp. 667-669.
- Slattery, M. (2008). *Sosyolojide Temel Fikirler*. Ü. Tatlıcan, G. Demiriz (Çev.), Ankara: Sentez Yayınevi.
- Tannenbaum, F. (1938). *Crime and The Community*. New York and London: Colombia University Press.
- UTSAM Raporlar Serisi: 28. *Yasadışı Kenevir Ekimiyle Mücadele*. Temmuz 2013.
- Ünlü, A. & Demir, O. (2012). Addict and Non-Addict Drug Dealers in İstanbul, Turkey: Profiles and Differences. *International Journal of Human Sciences*, 2 (2), pp. 161-173.

İŞYERİNDE PSİKOLOJİK TACİZ (MOBBING) VE İŞ DOYUMU: CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİNDEKİ ARAŞTIRMA GÖREVLİLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA¹

Meral ÖZTÜRK²
Ercan ŞAHBUDAK³

ÖZ

İşyerinde psikolojik taciz (mobbing), modern iş örgütlenmesinin doğasından kaynaklanan nedenlerle yaygınlaşmıştır. Psikolojik taciz, mağdurun işten ayrılmasını sağlamak amacıyla sistemli ve düzenli uygulanan saldırgan davranışları kapsayan bir anlam içermektedir. Günümüzde çalışanların sıklıkla yaşadığı psikolojik taciz hem özel hem de kamu kurumlarında karşılaşılan sorunların başında gelmektedir. İşyerinde psikolojik tacizin en yaygın görüldüğü kurumlardan birisi de üniversitelerdir. Üniversitelerde çalışan bazı akademisyenler özellikle araştırma görevlileri çeşitli nedenlerle işyerinde psikolojik tacize maruz kalabilmektedir. Psikolojik tacizin ortaya çıkmasında bireysel ve örgütsel pek çok faktör etkilidir. Üniversitelerde yaşanan psikolojik taciz, kurban ve ailesinin fizyolojik, psikolojik ve sosyal sorunlar yaşamasına neden olmaktadır. Buna ek olarak psikolojik taciz hem toplum hem de kurum olarak üniversiteyi olumsuz yönde etkilemektedir.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında bu çalışma araştırma görevlilerinin psikolojik taciz düzeyi ile iş doyumları arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada işyerinde psikolojik taciz düzeyini ölçmek üzere Tınaz, Gök ve Karatuna (2010) tarafından geliştirilen “İşyerinde Psikolojik Taciz Ölçeği”, iş doyumunu ölçmek üzere Kelecioğlu, Bilge ve Akman (2006) tarafından geliştirilen “Öğretim Elemanları İş Doyumu Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma, Cumhuriyet Üniversitesinde görev yapan 147 araştırma

¹ Bu makale, 1-3 Aralık 2016’da ODTÜ’de gerçekleştirilen VIII. Ulusal Sosyoloji Kongresi’nde aynı başlıkla yer alan sözel bildiri sunumunun geliştirilmesiyle oluşturulmuştur.

² Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü

³ Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

görevlisi ile yürütülmüştür. İşyerinde psikolojik taciz düzeyi ile iş doyum düzeylerini ortaya koymak üzere ölçeklerden elde edilen ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmış, iki değişken arasındaki ilişkiyi analiz etmek için ile Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre araştırma görevlilerinin psikolojik taciz düzeyi ortalama düzeyde iken iş doyum düzeyleri ortalamanın altındadır. İşyerinde psikolojik taciz ve iş doyum arasında negatif yönde ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki vardır.

Anahtar Kelimeler: İşyerinde Psikolojik Taciz, Araştırma Görevlisi, Üniversite, Akademisyen.

MOBBING AND JOB SATISFACTION: A STUDY ON RESEARCH ASSISTANTS WORKING AT CUMHURİYET UNIVERSITY

ABSTRACT

Mobbing has become widespread due to the nature of modern business organizations. Mobbing involves systematic, repeated and hostile negative behaviors in the workplaces. The ultimate goal of the mobbing behaviors is to force the victim to leave his/her job. Mobbing has been one of the most common problems in both public and private organizations in recent years. Universities are among those where mobbing is the most common. Some academicians, especially research assistants, may be exposed to mobbing during a period of their academic career. Individual and organizational factors are influential in the emergence of mobbing in the work places. Mobbing behaviors in universities may result in destructive physiological, psychological and social problems for the victims and their families. Moreover, it negatively affects both the university as an institution and the society.

In the light of aforementioned explanations, the present study is aimed to analyze the relationship between mobbing and job satisfaction among research assistants by using "Mobbing Scale at Work" developed by Tınaz, Gök and Karatuna (2010) and "Teaching Staff Job Satisfaction Scale" developed by Kelecioğlu, Bilge and Akman (2006). In total, 147 research assistants that work at Cumhuriyet University participated in the questionnaire. Mean and standard deviation values were calculated in order to investigate the mobbing and job satisfaction levels of the participants. The Pearson Moments Correlation Coefficient was used to analyze the relationship between the two variables. The findings indicate that the participants' mobbing perception is on average level while job satisfaction is lower than average. More than that, the research shows that the relationship between mobbing and job satisfaction is relatively significant and negative.

Key Words: Mobbing, Research Assistant, University, Academician.

GİRİŞ

İş yerinde psikolojik taciz (mobbing) ile ilgili çalışmalar 1980'lerin başında İskandinav ülkelerinde başlamıştır (Einarsen, Hoel, Zapf ve Cooper, 2003). Günümüz iş dünyasında görülen önemli ve tehlikeli sosyal stres faktörlerinden birisi olarak kabul edilen psikolojik taciz, sinsice ve derinden uygulandığından ispat edilmesi bir hayli zordur. İşyerinde psikolojik taciz içeriği itibariyle çalışma yaşamında karşılaşılan diğer saldırgan davranışlardan farklıdır. Birincisinde planlı ve uzun süre devam eden ancak fiziksel saldırı ihtimali oldukça az olan şiddet söz konusudur. Saldırgan veya saldırganların nihai amacı mağdurun işinden ayrılmasını sağlamaktır (Leymann, 1996). İkincisinde ise şiddetin her türüsüne rastlamak mümkündür.

Modern iş dünyasının hiyerarşiye ve rekabete dayalı, bireysel hırs ve başarıyı ön planda tutan örgütsel yapısı (Çivilidağ, 2011), çalışma ortamında çatışma ve stresin artmasına bağlı olarak psikolojik tacizi yaygınlaştırmıştır (Bkz.: Leymann, 1996; Einarsen ve Skogstad, 1996; O'Moore, 2000; Namie, 2014; Çivilidağ, 2015).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonunun (2011) yayımladığı İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing) ve Çözüm Önerileri Komisyon Raporu iş yerinde psikolojik tacizin özellikle sağlık ve eğitim sektöründe yaygınlığına dikkat çekmektedir. Bu kapsamda eğitimin en önemli ayağını oluşturan üniversitelerde de çalışanlar arasında yaşanabilecek psikolojik taciz sık rastlanabilen bir durumdur (Bkz.: Björkqvist, Österman ve Hjelt-Back, 1994; Öztürk, Sökmen, Yılmaz ve Çilingir, 2008; Çögenli ve Asunakutlu, 2016).

Akademik kariyer oldukça uzun ve yorucu bir süreçtir. Bu süreçte bazı akademisyenlerin psikolojik tacize maruz kalma riski vardır. Akademik personel içerisinde psikolojik tacize uğrama riskinin araştırma görevlilerinde daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür (Bkz.: Çivilidağ ve Sargın, 2013; Şahbudak ve Öztürk, 2015). Henüz kariyerlerinin başında karşılaştıkları taciz diğer akademik personele kıyasla araştırma

görevlilerini daha fazla etkileyebilmekte, araştırma görevlilerinin bilimsel çalışma faaliyetlerini azaltmakta, mesleki tükenme nedeniyle iş doyumlarının düşmesi gibi sorunlar yaşamalarına neden olabilmektedir.

Buradan hareketle bu çalışma araştırma görevlilerinin iş yerinde psikolojik tacize uğrama durumları ile iş doyumları arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Konuyla ilgili çalışmalar, iş yerinde psikolojik tacizin olumsuz sonuçlarına vurgu yapsa da iş doyumunu ve iş yerinde psikolojik taciz arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmaların sınırlı olması dikkat çekicidir. Akademiye yeni katılan genç insanların bilimsel faaliyetlerini özgürce gerçekleştirebilecekleri bir üniversite ortamının sağlanması ve böylece üniversitenin var olma nedenine uygun bir kurum olarak varlığını devam ettirebilmesi için iş yerinde psikolojik tacizin hangi sorunlarla ilişkili olduğunun ortaya konması önemlidir. Bu çalışma söz konusu anlamda literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.

İŞYERİNDE PSİKOLOJİK TACİZİN TANIMLANMASI

Çalışma yaşamında işyerinde psikolojik taciz kavramını ilk kullanan İsveçli Psikolog Leymann'dır (Tınaz, 2006). Leymann bu kavram ile örgütlerde yaşanan ancak fiziksel şiddet içermeyen, derin, gizli ve sofistike tacizleri ima etmektedir (Westhues, 2006a). Leymann (1990) iş yerinde psikolojik tacizi “bir veya birkaç kişi tarafından diğer bir kişiye yönelik olarak, sistematik bir biçimde düşmanca ve ahlak dışı yöntemler ile yapılan, psikolojik terör” olarak tanımlamakta, bir davranışın psikolojik taciz olarak kabul edilebilmesi için haftada en az bir kere ve altı ay boyunca devam etmesi gerektiğini öne sürmektedir. Leymann (1996)'a göre iş yerinde psikolojik taciz beş aşamada yaşanmaktadır: **Kritik Olay Aşaması:** Bu aşamada taraflar arasında yaşanan ve iş yerinde psikolojik tacizi tetikleyen bir olay yaşanmaktadır. Kritik olayın başlaması ile henüz saldırılar başlamamış ancak başlaması için gereken zemin oluşmuştur. **Saldırı Eylemleri Aşaması:** Bu aşamada saldırgan davranışlar başlamıştır ancak bu saldırılar gizli ve sinsice yapılmakta olduğundan çoğu zaman kurban tarafından fark edilmemektedir. **Yönetimin Katılımı Aşaması:** Bu aşamada yönetim saldırgan davranışların içerisine girmekte kurumsal şiddet başlamaktadır. Yöneticiler saldırgan

davranışların başlamasının sorumlusu olarak mağduru görmekte, iş yerinde psikolojik taciz vakasına göz yummaktadır. **Yanlış Teşhis Aşaması:** Bu aşamada mağdur psikolojik şiddet nedeniyle fiziksel ve psikolojik sorunlar yaşamaktadır. Yönetim mağduru ya psikolojik destek alması yönünde zorlamakta ya da işten ayrılması için baskı yapmaktadır. **İşten Çıkarılma Aşaması:** Bu aşamada mağdur yaşadıklarına katlanamamakta ve işten ayrılmaktadır.

İş yerinde psikolojik taciz dikey veya yatay pozisyonndaki kişilerce uygulanabilmektedir. Dikey psikolojik taciz üstlerin astlarına veya astların üstlerine yönelik uyguladığı tacizi, yatay psikolojik taciz ise aynı pozisyonda bulunan çalışanların birbirlerine uyguladıkları tacizi ifade etmektedir (Tutar, 2004).

Leymann işyerinde karşılaşılan 45 farklı psikolojik taciz davranışı olduğunu bunların mağdurun kendini göstermesine ve iletişimini engellemeye yönelik saldırı, mağdurun sosyal ilişkilerine yönelik saldırı, mağdurun itibarı ve saygınlığına yönelik saldırı, mağdurun yaşam kalitesine ve mesleki durumuna saldırı, mağdurun sağlığına yönelik doğrudan saldırı şeklinde özetlenebileceğini öne sürmektedir (Akt.: Davenport, Schwartz ve Eliot, 2003).

İŞYERİNDE PSİKOLOJİK TACİZİN NEDENLERİ

İşyerinde psikolojik tacizi ortaya çıkaran nedenleri tek başlıkta ele almak zordur. İşyerinde psikolojik tacize neden olan kişisel ve örgütsel pek çok faktör söz konusudur. Literatürde psikolojik taciz uygulayanların veya psikolojik taciz kurbanlarının kişilik tiplerine ilişkin farklı görüşler söz konusu olmakla birlikte genel olarak ilgi ve övgüye ihtiyaç duyan, eleştirilere tahammül gösteremeyen (Temizel, 2013), yüksek benlik duygusuna sahip, bencil, duygusal kontrolü zayıf, yaptığı davranışların sonuçlarını öngöremeyen, düşüncesiz (Zapf ve Einarsen, 2003), kendi konumlarını koruma iç güdüsü güçlü, oldukça çalışkan (Tutar, 2004), narsist, paranoid, obsesif, antipatik, önyargılı kişilik karakterine sahip oldukları öne sürülmektedir (Davenport vd., 2003)

Psikolojik şiddetle karşılaşan mağdurların kişilik özellikleri ise şu şekilde özetlenmektedir: İş yerinde saldırgan davranışlar sergileyen, agresif davranışları nedeniyle sosyal ilişkileri zayıf olanlar veya tam tersine içine kapanık, özgüveni düşük, kendisini korumaktan aciz olanlar (Aquino ve Lamertz, 2004) ile işyerinde başarıları ile dikkat çeken, çalışkan, yaratıcı, zeki, özgüveni yüksek, nitelikli olanlar (Çukur, 2009). Huber (1994) bunun dışında erkeklerin yoğun olarak çalıştığı işyerinde çalışan yalnız bir kadın veya kadınların yoğun olarak çalıştığı bir iş yerinde tek başına çalışan bir erkek, sosyodemografik (medeni durum, etnik köken) veya fiziksel farklılığı (engellilik) ile göze çarpanlar, işe yeni başlayanlar ve departman değiştirenlerde psikolojik taciz kurbanı olmaktadır (Akt.: Tınaz, 2006).

İşyerinde psikolojik tacize neden olan örgütsel faktörler ise güçlü hiyerarşik yapı ve rekabet (Salin, 2001), iş güvenliğinin bulunmaması, rol çatışmaları ve belirsizliğinin yaşanması, çalışanlar ve yöneticiler arasında uyumsuzluk, stresli iş ortamları (Hodson, Roscigno ve Lopez, 2006), örgütteki liderlik tipi, örgütteki olumsuz sosyal iklim, çalışma koşullarının kötü olması, çalışanlar arasında aşırı bağlılığın ve grup baskısının bulunması, örgüt içinde iletişimin zayıf olması (Hoel ve Salin, 2003; Vartia, 1996), yöneticilerin örgüt içi çatışmaları önlemekte aciz olması şeklinde özetlenmektedir (Leymann, 1996).

İŞYERİNDE PSİKOLOJİK TACİZİN SONUÇLARI

İşyerinde psikolojik taciz başta kurbanı doğrudan olmak üzere örgütü ve toplumu dolaylı yollardan etkilemektedir. Hatta işyerinde psikolojik taciz uygulayıcısı istediğini elde edip kurbanını saf dışı etse de uyguladığı şiddetin yol açtığı zararlardan kendisini kurtaramamaktadır (Çögenli ve Asunakutlu, 2016).

İşyerinde psikolojik taciz mağdurları başta depresyon, olmak üzere umutsuzluk, çaresizlik, anlamsız korku ve kaygı hissi öfke, dikkat dağınıklığı, özgüven eksikliği, travma sonrası stres bozuklukları yaşayabilmekte, intihara kadar giden psikolojik sorunlar yaşamaktadır (Tınaz, 2006; Leymann, 1990; Namie ve Namie, 2004). Leymann (1996) İsveç'teki intiharların %12'sinin işyerinde psikolojik taciz nedeniyle yaşandığını

öne sürmektedir. Ruhsal sorunlara tansiyon, taşikardi, iştahsızlık, baş ve sırt ağrıları, deri döküntüleri ve kaşıntı gibi fiziksel rahatsızlıklar eşlik etmektedir (Tınaz, 2006).

Ayrıca mağdurun aile ve iş ilişkileri zedelenmekte, çocuklar ve eşler arası sorunlar ve sosyal uyum problemleri ortaya çıkmakta, mağdurun sosyal imajı sarsılmakta, mağdur iş yaşamında yalnızlaştırılmaktadır (Leymann, 1990). İşyerinde psikolojik taciz iş stresini artırmakta, iş verimi ve iş doyumunu azaltmaktadır (Ayan, 2011; Tutar, 2004). İşyerinde psikolojik taciz nedeniyle işten ayrılanların sayısı dikkate değer düzeydedir. Namie ve Namie (2004) işyerinde psikolojik tacize uğrayanların %70'inin gönüllü veya zorunlu nedenlerle işten ayrıldığını saptamıştır. Gönüllü olarak işten ayrılanların oranı %37, işyeri tarafından görevinden alınanların oranı ise %33'tür.

Örgüt açısından hastalık izinlerinin artması, yetişmiş elemanların işten ayrılması, işten ayrılmalar nedeniyle yeni çalışan alımının getirdiği ekonomik yükler, yeni işe alınanların eğitim etkinliklerinin maliyeti, işyerinde genel performans düşüklüğü, işin kalitesinde düşüklük, ödenen tazminatlar, işsizlik maliyetleri, yasal işlem ve mahkeme masrafları, erken emeklilik ödemeleri söz konusu olmaktadır (Tınaz, 2006). İşyerinde psikolojik tacizin devlete ve dolayısıyla topluma yansıyan olumsuzlukları ise şu şekilde sıralanabilir: Mutsuz bireyler ve buna bağlı olarak psikolojik sağlık desteklerine olan talep artışı, siyasi sorunlar, sağlık ve sigorta masraflarında artış, vergi kayıpları, kamu desteklerine artan talepler (Davenport vd., 2003).

İŞYERİNDE PSİKOLOJİK TACİZ VE AKADEMİ

Akademisyen; üniversite ve yükseköğretim kurumlarında araştırma yapan, öğretimi gerçekleştiren, özgün araştırmalarıyla alanına katkı sağlayan kişi demektir. Üniversitelerde ve araştırma kurumlarında görev yapan öğretim yardımcıları olan çevirmenler, uzmanlar, öğretim planlamacıları, araştırma görevlileri, okutmanlar ve öğretim görevlileri ile öğretim üyeleri olan yardımcı doçentler, doçentler ve profesörler farklı derecelerden akademisyenlerdir (Çögenli ve Asunakutlu, 2016).

Üniversitelerde hem akademisyenler hem de diğer çalışanlar çeşitli düzey ve şekillerde zaman zaman işyerinde psikolojik tacize maruz kalabilmektedir. Üniversitelerde işyerinde psikolojik tacizin düzeyi ve şekli akademik ve idari personel açısından farklılık göstermektedir. 2008 yılında yapılan bir çalışmada akademisyenlerin %63,4'ü işyerinde en çok arkadaşlarından bu tür davranışlara maruz kaldıklarını söylemektedir. İdari personel (%52,9) ise daha çok amirlerini zorba olarak tanımlamaktadır. Yine aynı çalışmada akademisyenler birden fazla kişi tarafından psikolojik tacize maruz kaldıklarını ifade ederken diğer personeller genelde bir kişi tarafından tacize maruz kaldıklarını söylemektedir. Hem akademisyen hem de diğer personelin %32'si en az 3 yıldır işyerinde psikolojik taciz sorunuyla karşı karşıya kaldıklarını belirtmektedir (Keashly ve Neumann, 2010). İşyerinde psikolojik taciz süresinin uzaması olaya şahit olan üçüncü kişilerin de zamanla sürece dâhil olmalarına yol açmakta (Westhues, 2006a), bu durum saldırgan davranışları daha da yaygınlaştırmaktadır.

Üniversitelerde işyerinde psikolojik tacizin yaygınlaşmasında örgütsel faktörler önemlidir. Bunlar; akademik yükselme kriterlerinin zorluğu; üniversitelerdeki hiyerarşik yapının katı olması; rektör, dekan ve bölüm başkanlarına verilen mutlak ve geniş yetkiler; akademisyenlerin hem ders verme hem de yükselebilmek amacıyla bilimsel araştırma yapma zorunluluğu; akademisyenler arası kıskançlık; öğrencilerin düşmanca tutumu; doçent ve profesörler dışında iş güvencesinin olmaması; uzun süre aynı bölümde çalışma olarak özetlenmektedir (Bozdağ, 2009; Karatuna ve Gök, 2012; Keashly ve Neuman, 2010; Yıldırım ve Yıldırım, 2010). Lester (2009), üniversitelerde güç ve yetkinin meslektaşlar arasında sıklıkla el değiştirmesinin de işyerinde psikolojik taciz nedeni olabileceğini öne sürmektedir. Aynı pozisyonda iken idari göreve atanan bir akademisyen güçlü konumu nedeniyle psikolojik taciz uygulama yolunu seçebilmektedir. Bunun yanında liyakatten ziyade sadakatin ön planda tutulması (Torun, 2011), akademide atama ve yükselme kriterlerinin sürekli değişmesi, bölümlerin değişim ve yeniliğe kapalı yapıları (kendi alanları dışından gelen akademisyene yönelik önyargılar), işyerinde psikolojik tacizi önlemeye yönelik çalışmaların yetersizliği, (Sert ve Akkoyunlu Wigley, 2015), kariyer adımlarının çoğunun üstlerin

kişisel inisiyatiflerine bırakılması (Çögenli ve Asunakutlu, 2016) gibi nedenlerde işyerinde psikolojik taciz için uygun ortam hazırlayabilmektedir.

Westhues (2006a) üniversitelerde işyerinde psikolojik tacizin iki aşamada gerçekleştiğini öne sürmektedir. İlk aşama enformel psikolojik taciz aşamasıdır. Bu aşamada en çok kurbanların hedeflerini gerçekleştirmelerini engelleyici davranışlarda bulunmak, kişinin itibarını zedeleyici, profesyonel saygınlığı, otoritesi veya yetkinliğine zarar verici söylemlerde bulunmak, dedikodu yapmak, alay etmek, araştırma yapması için gerekli olan zaman, mekân, süre, para vb. kaynakları kısıtlamak ya da bilimsel çalışmalarını gerçekleştirmesini engelleyecek bürokratik zorluklar yaratmak, hak ettiği ödüllerden mahrum bırakmak gibi davranışlar ön plandadır. Bazı durumlarda işyerinde psikolojik taciz uygulayıcıları bu tür davranışları “örgüt kültürü” olarak benimseyip akademik yaşamın normal süreci içerisinde doğal olduğuna inanmaktadır. Bu tür davranışlara maruz kalanlar yaşadıkları psikolojik çöküş nedeniyle kendilerini işlerine tam verememekte bilimsel üretkenlikleri azalmaktadır. Çoğunlukla kurbanların bu evrede erken emekliliklerini istedikleri veya işten ayrıldıkları gözlenmektedir. Hedef işten ayrılmayı reddederse bu durumda işyerinde psikolojik tacizin ikinci aşaması olan formel ya da kurumsal taciz devreye girmektedir. Bu aşamada işyerinde psikolojik taciz eylemine yöneticiler dâhil olmakta yaşanan durumdan dolayı mağduru suçlamaktadır. Mağdur akademisyen büyük oranda sosyal yalnızlığa mahkûm edilmekte, en sonunda işten ayrılmaktadır.

İşyerinde psikolojik taciz, diğer kurbanlar gibi akademisyenlerin fiziksel ve psikolojik sağlığını tehdit etmektedir. Baş ağrısı, ağır depresyon, özgüven eksikliği, iştahsızlık, baş ağrısı, paranoya, konsantrasyon eksikliği, mesleki tükenmişlik, alkol, sigara ve ilaç kullanımlarında artış, saldırganlık, karamsarlık gibi belirtiler mağdur akademisyenlerin yakındığı sağlık sorunları arasındadır (Karatuna ve Gök, 2012). Bunun dışında psikolojik taciz gerçeği üniversitelerin kurumsal imajına zarar vermektedir. Nesnelliğin ve özgür düşüncenin hakim olması gereken üniversitelerde bu iki unsura zarar veren psikolojik taciz davranışı;

araştıran, özgüven sahibi özgür düşünebilen akademisyenler yerine sadakatle çalışan bağımlı akademisyenlerin çoğalmasına neden olmaktadır (Westhues, 2006b).

Akademisyenler arasında işyerinde psikolojik taciz mağduru olma ihtimali en yüksek olanlar akademik kariyerine yeni başlayan araştırma görevlileridir. Araştırma görevlilerinin tanımı ve görev kapsamı 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunuyla belirlenmiştir. Buna göre araştırma görevlileri lisans eğitimi sonrasında yüksek lisans, doktora ya da tıpta uzmanlık öğrenimi yapmak üzere yükseköğretim kurumlarınca açılan sınavla alınmaktadır. Görevleri yükseköğretim kurumlarında yapılan araştırma, inceleme ve deneylere yardımcı olmak ve yetkili organlarca verilen ilgili diğer görevleri yerine getirmektedir. Araştırma görevlileri ilgili anabilim veya anasanat dalı başkanlarının önerisi, bölüm başkanı, dekan, enstitü, yüksekokul veya konservatuvar müdürünün olumlu görüşü üzerine rektörün onayı ile en çok üç yıl süre ile atanmaktadır. Kanundan anlaşıldığı üzere araştırma görevlisinin görev tanımı açık biçimde yer almamakta, iş güvencesi 3 yılla sınırlandırılmakta, birden fazla amirle çalışmak zorunda kalmakta bir yandan sınırlı sürede lisansüstü eğitimi yapmakta diğer yandan yardımcı akademik personel sıfatıyla verilen diğer görevleri yerine getirmek durumundadır. Araştırma görevlisi ile başta danışmanı olmak üzere diğer bölüm hocaları arasında usta-çırak ilişkisi temelinde bir ilişki söz konusudur. Tüm bunlar araştırma görevlilerini işyerinde psikolojik tacize açık hale getirmektedir (Ayan, 2011; Çivilidağ, 2011).

İŞYERİNDE PSİKOLOJİK TACİZ VE İŞ DOYUMU

İş doymu çalışanların işlerinden duydukları memnuniyeti veya memnuniyetsizliği ifade eden iki uçlu bir kavramdır (Ertürk ve Keçecioğlu, 2012). Birinin işine veya iş tecrübesine yönelik takdirden kaynaklanan hoş ve olumlu duygusal durum olarak tanımlanabilen iş doymunu (Locke, 1976), içsel ve dışsal faktörler belirlemektedir. Herzberg, Mausner ve Snyderman, (1959)’a göre *motivasyon ve tatmin edici unsurlar* olarak kabul edilen “başarı, tanınma, işin kendisi (doğası), sorumluluk, ilerleme ve gelişme” gibi unsurlar içsel faktörleri oluşturmaktadır. Dışsal faktörler ise daha çok iş çevresiyle ilgili olan *hijyen faktörler* olarak

da bilinen örgütün yönetimi, idarecilerin ve müdürlerin davranışları, üstlerle veya astlarla ilişkiler, iş çevresi, ücret, iş arkadaşlarıyla ilişkiler, statü, bireysel yaşam ve güvenlikle ilgili önlemlerdir (Akt.: Ghafoor, 2012). Çoğu çalışma yaş, cinsiyet, eğitim, zekâ, bireysel beceri ve kişilik gibi bireysel faktörlerin iş doyumunu etkilediğini ortaya koymuştur (Uygun, 2014).

İş doyumunu kişinin işindeki performansını belirleyen en önemli unsurdur. Eğer kişi işinden memnunsa işini seviyor ve işi hakkında olumlu düşüncelere sahip demektir. Bu da iş performansını yükseltmektedir (Ellis ve Dick, 2003). İşinden memnun olmayanlar ise düşük verim ve performansla çalışarak görevlerini yerine getirmeye çalışmakta hatta işten ayrılmanın yollarını aramaktadır. Oysa örgütlerde temel amaç çalışanların performanslarından olabildiğince yararlanmaktır. Özellikle bazı sektörlerde çalışanlardan üst düzeyde verim almak yalnızca örgütlerin değil toplumun gelişmesi adına önemlidir. Eğitim sektörü bu kurumların başında gelmektedir. Geleceğin nesillerinin yetiştirildiği okullarda keyifle çalışan öğretmenlerin genç nesillerin donanımlı yetişmesindeki katkısı tartışılmaz (Şahbudak ve Öztürk, 2015).

İşyerinde psikolojik taciz ile iş doyumunu arasındaki ilişkiye odaklanan sınırlı sayıdaki çalışmalar her iki değişken arasındaki negatif doğrusal ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır. Örneğin Bowling ve Beehr (2006) iş yerinde karşılaşılan tacizin çalışanlar üzerindeki etkilerini ortaya koyan 90 çalışmayı meta analiz yöntemiyle incelemiş; iş yerindeki saldırganlığın agresyon, stres, depresyon ve mesleki tükenmişlikle pozitif, yaşam doyumunu, iş doyumunu ve örgütsel bağlılık ile negatif yönlü ilişkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. Rodríguez-Muñoz, Baillien, De Witte, Moreno-Jiménez ve Pastor (2009) mobbing mağduru olanların olmayanlara kıyasla daha az iş tatmini sağladıklarını ortaya koymuşlardır. Karcıoğlu ve Akbaş (2010) sağlık sektöründe çalışanlar üzerinde yaptıkları çalışmada psikolojik şiddete maruz kalanların iş doyumlarının düşük olduğunu saptamıştır. Yine Çivilidağ ve Sargın (2013) öğretim elemanlarının işyerinde psikolojik taciz düzeyleri ile iş doyumunu ve algılanan sosyal destek düzeyleri arasında negatif yönde bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Akbolat, Yılmaz ve Tutar (2014) Ankara’da bulunan 4 ve 5 yıldızlı otellerde

çalışanların psikolojik tacize uğrayanların iş doyumunu ile ters, işten ayrılma niyeti üzerinde doğrusal bir ilişki olduğunu saptamışlardır. Uygun (2014) Bursa’da sağlık çalışanları ile yaptığı araştırmada da her iki değişken arasında negatif ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırmanın temel amacı psikolojik taciz ile iş doyumunu arasındaki ilişkiyi ortaya koymak olduğundan ilişkisel tarama modelinin kullanılması uygun görülmüştür. Çalışmada elde edilen verilerin analizinde, SPSS 18.00 istatistik paket programının ilgili modülleri kullanılmıştır. Analizler %95 güvenilirlik düzeyinde gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde işyerinde psikolojik taciz düzeyi ile iş doyum düzeylerini belirlemek amacıyla ölçeklerin toplamından ve alt boyutlarından elde edilen ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmış, iki değişken arasındaki ilişkiyi analiz etmek için Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon hesaplamasından yararlanılmıştır.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Çalışma evrenini Cumhuriyet Üniversitesinin merkez kampüsünde yer alan fakülte ve 4 yıllık yüksekokullarında görev yapan 574 araştırma görevlisi oluşturmaktadır. 3-15 Nisan 2015 tarihleri arasında gerçekleştirilen çalışmada katılımcıların belirlenmesinde “tabakalı örnekleme tekniği” kullanılmıştır. Bu amaçla Cumhuriyet Üniversitesindeki fakülte ve yüksekokullar; “sağlık ve tıp bilimleri”, “sosyal bilimler” ile “fen ve mühendislik bilimleri” olarak üç gruba ayrılmıştır. Böylece tüm bölümlerden araştırma görevlilerine ulaşılması hedeflenmiştir. Anketler bölüm sekreterlikleri aracılığı ile araştırma görevlilerine dağıtılmış geri dönüş alınabilen 156 anketin incelenmesi sonucu geçerli olan 147 anketin kullanılmasına karar verilmiştir. Elde edilen verilere göre araştırmaya katılanların %45.6’sı erkek, %54.4’ü kadın; %42.2’si evli, %57.8’i bekârdır. Katılımcıların %83’ü 6 yıldan daha az süredir araştırma görevlisi iken 7 yıl ve üzeri çalışanların oranı %17’dir. Araştırma görevlilerinin %29.3’ü sağlık bilimleri ve tıp alanında, %47.6’sı

sosyal bilimlerde %23.1'i fen ve mühendislik alanlarında çalışmaktadır. Araştırmaya katılanların yaş ortalaması 27'dir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada katılımcıların demografik özelliklerini (cinsiyet, medeni durum, çalıştıkları alan) ortaya koymayı amaçlayan sorular yanında Tınaz, Gök ve Karatuna (2010) tarafından geliştirilen “İşyerinde Psikolojik Taciz Ölçeği” kullanılmıştır. 4'lü likert tarzında 28 maddeden oluşan ölçek Tınaz, Gök ve Karatuna tarafından tekrar (2013) tarafından revize edilip 30 maddeye çıkarılmış ve beşli likert tipi cevaplar oluşturulmuştur. İşyerinde psikolojik taciz ölçeğinden katılımcılar 30 ile 150 arasında puan alabilmektedir. Ölçekten alınan toplam puan yükseldikçe psikolojik taciz algısı yükselmektedir. Ölçek; işe yönelik davranışlar, itibarı zedelemeye yönelik davranışlar, dışlayan davranışlar ile sözlü, yazılı, görsel saldırılardan oluşan davranışlar olmak üzere 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin maddelerin güvenilirlik katsayısı (Cronbach alpha değeri) 0, 927'dir. Maddelerin varyans açıklama oranı ise % 62.133'tür. Bu çalışma kapsamında ölçeğin ve alt boyutlarının Cronbach alpha değerleri yeniden hesaplanmıştır. Buna göre Cronbach Alpha değeri ölçeğin tamamı için .91, işe yönelik davranış alt boyutunda .92, itibarı zedelemeye yönelik davranış alt boyutunda .89, dışlayan davranışlar alt boyutunda .80, sözlü, yazılı ve görsel saldırılar alt boyutunda ise .73'dür.

İş doyum düzeyini belirlemek amacıyla Kelecioğlu, Bilge ve Akman (2006) tarafından geliştirilen “Öğretim Elemanları İş Doyumu Ölçeği (ÖİDÖ)” kullanılmıştır. Ölçek 25 maddeden oluşmakta, beşli likert tipi cevaplardan oluşmaktadır. Her bir madde bir puan ve beş puan arasında puanlanabilmektedir. Bu da en düşük 25 puanın en yüksek 125 puanın alındığı anlamına gelmektedir. Ölçekte içsel ve dışsal faktörleri içeren iki boyut yer almaktadır. Ölçeğin madde-ölçek korelasyonları içsel boyutta .59 ile .77 ($p<.01$); dışsal boyutta ise .51 ile .78 ($p<.01$) arasında değişmektedir. İç tutarlılık çalışmaları sonucunda elde edilen Cronbach alfa katsayıları içsel boyut için .94, dışsal boyut için .91'dir. Bu çalışma kapsamında ölçeğin

geneli ve alt boyutları için güvenirlik katsayısı yeniden hesaplanmış, Cronbach Alpha değeri ölçeğin toplamı için .912, içsel boyutta.891, dışsal boyutta ise .850 olarak saptanmıştır.

BULGULAR

Araştırma Görevlilerinin İşyerinde Psikolojik Taciz Düzeyleri

Bu çalışma kapsamında ölçekten alınan ortalama puan $\bar{X}=90.12$, standart sapma değeri 21,44'dür. Elde edilen genel ortalama puanı araştırma görevlilerinin %50 oranında psikolojik taciz yaşadıklarını göstermektedir ki bu değer katılımcıların ortalama düzeyde psikolojik taciz algısına sahip oldukları anlamına gelmektedir. Araştırma görevlileri en çok işe yönelik davranışlarla ilgili alt boyutta işyerinde psikolojik tacize maruz kalmaktadır ($\bar{X}=55.61$). Bu kapsamda en çok “yaptıkları işin gereğinden fazla izlendiği” ve “mesleki beceri ve kapasitelerinin altında işler verildiği noktasında şikâyetler vardır. Ardından itibara yönelik psikolojik taciz davranışları ($\bar{X}=21.51$) ile dışlamaya yönelik davranışlar ($\bar{X}=20.31$) gelmektedir. Araştırma görevlileri en az sözlü, yazılı, görsel saldırılar ($\bar{X}=15.68$) şeklinde psikolojik tacize maruz kaldıklarını ifade etmektedir.

Tablo 1. İşyerinde psikolojik taciz ölçeğinden elde edilen istatistiksel analiz değerleri

	N	$\bar{X}$	ss.
İşyerinde Psikolojik Taciz (Toplam)	147	90.11	21.44
İşe yönelik davranışlar	147	32,61	8,95
İtibara yönelik saldırı	147	21,51	5,83
Dışlayan davranışlar	147	20,31	4,27
Sözlü-yazılı-görsel saldırılar	147	15,68	2,39

Araştırma Görevlilerinin İş Doyum Düzeyleri

Bu çalışma kapsamında araştırma görevlilerinin iş doyumunun içsel boyutundan aldıkları ortalama puan $\bar{X}$ = 31.37 iken dışsal boyutta aldıkları ortalama puan $\bar{X}$ =31.26'dır. Katılımcıların ölçekten aldıkları genel ortalama puan $\bar{X}$ =62.63 standart sapma değeri ise 16,95'dir. Elde edilen bulgulardan bu çalışma için katılımcıların iş doyum düzeyinin %38 düzeyinde olduğu gözlemlenmektedir. Bu oran araştırma görevlilerinin düşük düzeyde iş doyumuna sahip oldukları anlamına gelmektedir. Tablo 2 iş doyum ölçeği ile alt boyutlardan alınan ortalama puanı ve standart sapma değerlerini göstermektedir.

Tablo 2. İş doyum ölçeğinden elde edilen istatistiksel analiz değerleri

	N	$\bar{X}$	ss.
İş Doyumu Ölçeği (Toplam)	147	62.63	16.95
İçsel Doyum	147	31,37	10,10
Dışsal Doyum	147	31,26	6,95

İşyerinde Psikolojik Taciz ve İş Doyumu Arasındaki İlişki

Araştırmada işyerinde psikolojik taciz ve iş doyum arasındaki ilişki için Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi hesaplanmıştır. Korelasyon katsayısı .30 ile .70 arasında değer alması orta düzeyde bir ilişkinin olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2002). Tablodan anlaşılabileceği üzere yapılan analiz sonucunda puanlar arasında istatistiksel açıdan $p<.01$ düzeyinde negatif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($r=-.487$; $p<.01$). Buna göre psikolojik taciz düzeyi yükseldikçe çalışanların iş doyumları azalmaktadır. Elde edilen sonuç Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 17. Pearson Momentler Çarpımı korelasyon analizi sonuçları

	N	r	p
Mobbing - İş doyum	147	-.487	.000

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışma Cumhuriyet Üniversitesi'nde görev yapan araştırma görevlileri üzerinden işyerinde psikolojik taciz ve iş doyumları arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmada araştırma görevlilerinin işyerinde ortalama düzeyde psikolojik taciz algısına sahip olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'de akademik personel üzerinde yapılan çalışmalarda akademisyenlerin psikolojik taciz düzeyi ile ilgili farklı bulguların ortaya konduğu görülmektedir. Örneğin Çavdarlı ve Şahin (2015), Şahbudak ve Öztürk (2015) tüm akademik personel üzerinde yaptıkları çalışmada akademisyenlerin psikolojik taciz algı düzeyinin düşük olduğunu saptamışlardır. Dikmetaş, Top ve Ergin (2011), 19 Mayıs Üniversitesi Araştırma ve Uygulama hastanesinde çalışan asistan hekimlerle yaptığı çalışmada ortalamanın altında psikolojik taciz algısının olduğunu ortaya koymuştur. Buna karşın Ayan (2011) Kocaeli, Sivas ve Gazi üniversitesindeki araştırma görevlileri ile yaptıkları çalışmada psikolojik taciz algısının ortalamanın üzerinde olduğunu tespit etmiştir.

Araştırmada elde edilen diğer bulgu araştırma görevlilerinin iş doyumlarının düşük çıkmasıdır. Literatürde akademisyenlerin iş doyum düzeyine yönelik yapılan bazı çalışmalar bu çalışmanın bulgularını desteklemektedir. Örneğin Buluş (2004), Pamukkale Üniversitesinde yaptığı araştırmada öğretim elemanlarının akademik ortam doyum düzeyinin genelde çok düşük olduğunu, en düşük doyumun çalışma koşullarından alındığını saptamıştır. Kurçer (2005) Harran Üniversitesi Tıp Fakültesinde çalışanların %53'ünün iş doyumunun düşük olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Baş ve Ardıç (2002) Türkiye genelinde yaptıkları çalışmada genel olarak akademisyenlerin yüksek iş doyumuna sahip olduklarını ancak ücret ve iş güvenliği söz konusu olduğunda iş doyum düzeyinin düştüğünü ortaya koymuşlardır. Yetiş, Katkat ve Bakıcı (2008), Atatürk Üniversitesi öğretim elemanlarının iş doyumlarının orta düzeyde olduğunu genç öğretim elemanlarının 30 yaş üstü öğretim elemanlarına kıyasla daha düşük düzeyde iş doyumuna sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Araştırma görevlilerinin de içinde bulunduğu öğretim elemanlarının iş doyumlarının düşük olmasında ücretin yetersizliği, iş tanım ve görevlerinin açık biçimde tanımlanmamış olması, iş güvencesinin olmaması, çalışma ortamında sağlıklı sosyal ilişkilerin kurulamaması, akademik

yükselme kriterlerinin zorluğu gibi pek çok faktör etkili olabilmektedir. Bunun yanında Dağdeviren, Musaoğlu, Ömürlü ve Öztora (2011) işe yönelik ilginin kaybı, fiziki çalışma koşullarının olumsuzluğu, mesleki saygınlığın yitirildiği düşüncesi, kadro tıkanıklıkları gibi etkenlere de dikkat çekmektedir.

Araştırmada işyerinde psikolojik şiddetin iş doyumuna ile negatif yönde ve orta düzeyde ilişkili olduğu ortaya konmuştur. Diğer bir ifadeyle araştırma görevlilerinin işyerinde psikolojik şiddete maruz kalma oranı arttıkça iş doyumuna düşmektedir. Bu bulgu gerek üniversiteler gerekse diğer örgütlerde yapılan ve her iki değişken arasında ters yönde bir ilişki olduğunu ortaya koyan araştırmaları desteklemektedir (Bkz.: Akbaş, 2009; Akpolat, vd., 2014; Carroll ve Lauzier, 2014; Çivilidağ ve Sargın, 2013; Karcıoğlu ve Akbaş, 2010; Rodríguez-Muñoz, vd., 2009; Uygun, 2014).

İşyerinde psikolojik şiddet iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili pek çok sorunun ana kaynağıdır. Yukarıda da değinildiği üzere psikolojik şiddet çalışanların işlerinden aldıkları hazzı azaltmakta, işe devamsızlık, işten ayrılma isteği, işlerine karşı olumsuz duygular geliştirmelerine ve mesleki tükenmişlik yaşamalarına yol açmamaktadır (Bkz.: Nielsen ve Einarsen, 2012; Dikmetaş vd., 2011). İşlerinden memnun olmayan çalışanların işteki performanslarının düşmesi ve kendilerinden beklenen etkin üretimi sağlayamaması kaçınılmazdır. Oysa örgütlerde temel amaç çalışanların performanslarından olabildiğince yararlanmaktır. Özellikle geleceğin nesillerini bilgiyle donatma fonksiyonunu yerine getiren eğitim sektöründe iş doyumunun yükseltilmesi daha da önem kazanmaktadır (Öztürk ve Şahbudak, 2015). Bu yönüyle iş doyumunu düşüren psikolojik tacizin öncelikle hem işveren hem de çalışanlar açısından iş sağlığı ve güvenliğini tehdit eden önemli bir faktör olarak görülmesi ve psikolojik tacizle mücadele için stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir. Ancak Tınaz'ın (2006) ifade ettiği gibi bir şeyle mücadele edebilmek için onun ne olduğunu bilmek gerekmektedir. Bu çerçevede örgüt içerisinde konumu ne olursa olsun tüm çalışanların psikolojik şiddetin ne anlama geldiği, işyerinde karşılaşılan hangi davranışların psikolojik şiddet olarak algılanması gerektiği, psikolojik şiddet sürecinin nasıl işlediği, bu tür davranışlara maruz kalanların yasal

haklarının neler olduğu konusunda eğitilmesi gerekmektedir. İşyerinde psikolojik şiddetin “dayanılmaz ve kabul edilemez” bir suç olduğunu benimsetmek için çalışanların bilgilendirilmesi esastır (Uygun, 2014). Bunun yanında örgütlerde psikolojik tacizi ortaya çıkaran etkenlerin belirlenerek ortadan kaldırılması, psikolojik tacizin azaltılabileceği bir örgütsel iklim ve kültürün geliştirilmesi de önemlidir (Tutar, 2004). Bu çerçevede üniversitelerde de söz konusu önlemlerin geciktirilmeden alınması gereklidir. Bunlara ek olarak üniversitelerde psikolojik tacize neden olan diğer örgütsel faktörlerin iyileştirilmesi de şarttır. Üniversite personelinin görev tanımının açık bir şekilde yapılması, işyerinde psikolojik şiddet ile ilgili yapılan çalışmaların disiplinler arası yürütülmesi, paylaşımcı örgüt kültürünün geliştirilmesi, yönetim düzeyinde etik kurullar oluşturulması, bu kurulların etkin işleminin sağlanması (Çivilidağ, 2015), psikolojik taciz vakalarında kişiye değil duruma, konuya veya davranışa odaklanması, kuralların açık, adil ve basit olması, insanların kendilerini açıkça ifade edecekleri diyalogun ön planda tutulduğu bir çalışma ortamının sağlanması (Westhues, 2006b) psikolojik tacizin azaltılması anlamında alınabilecek önlemlerdendir.

İşyerinde psikolojik şiddetin başta üniversiteler olmak üzere tüm iş örgütlenmelerinde azaltılabilmesi veya kontrol altında tutulabilmesi için yasal düzenlemelerin gerekliliği de kaçınılmazdır. Türkiye’de işyerinde psikolojik taciz ile ilgili düzenlemeler oldukça yenidir. Kurumlarda işyerinde psikolojik taciz olgusuyla mücadele etmede 2011 yılında Resmi Gazetede yayımlanan “İşyerlerinde Psikolojik Tacizin (Mobbing) Önlenmesi Genelgesi” dikkat çekicidir. Söz konusu genelge psikolojik tacizin önlenmesinde işvereni sorumlu tutmakta, işyerinde psikolojik şiddete yönelik farkındalık eğitimleri verilmesinin önemine vurgu yapmaktadır.

İşyerlerinde psikolojik taciz ifadesi ilk defa 2012 yılında yürürlüğe giren Türk Borçlar Kanunuyla mevzuata girmiştir. Bunun dışında 4857 sayılı Türk iş kanunu ve 657 sayılı devlet memurları kanununda direkt olarak psikolojik şiddet kavramına yer verilmemekle birlikte işyerinde psikolojik şiddet olarak adlandırılabilir.

davranışlardan sakınılması gerektiği hususuna dikkat çekilmektedir. Söz konusu kanunların ve genelgenin işyerinde psikolojik şiddet sorununu çözme noktasında yetersiz kaldığı açıktır. Kanun yapıcılarının bu sorunu öncelikle bir insan hakkı ihlali olarak görmesi (Reichert, 2003), yasaları bu çerçevede yeniden oluşturması sorunun çözümü için gereklilik arz etmektedir.

SUMMARY

The concept of mobbing was first used by Heinz Leymann, industrial psychologist, to express psychological terror in the workplace. Leymann (1996: 168) defined mobbing as “a social interaction through which one individual is attacked by one or more individuals on a daily basis and for periods of many months, bringing the person into an almost helpless position with potentially high risk of expulsion” Leymann argues that mobbing includes attack on the victims’ communication, attack on their social relationships, attack on their social image, attacks on their professional development and attack on their health status. The ultimate goal of mobbers is to force the victim to leave from his or her job (cited in Davenport, Schwartz ve Eliot, 2003).

Mobbing is a world-wide problem in universities as in all modern workplaces. Strict hierarchy; wide authority of administrators; academic jealousy; hostile attitude of students; lack of job security; and working in the same department for a long time (Bozdag, 2009; Karatuna and Gök, 2012; Keashly and Neuman, 2010, Yıldırım and Yıldırım, 2010) may be seen as main organizational factors of mobbing. Some academicians may be exposed to mobbing during a period of their careers. However this risk is higher for research assistants since in the Law on Higher Education (Number 2547) the job description of the research assistants has not been clearly defined; their job security has been limited to 3 years; they have to work with more than one supervisor; and they have to perform post graduate education while fulfilling other duties given as auxiliary academic staff (Ayan, 2011; Civilidağ, 2011). Mobbing disrupts the physical, mental, social and economic well-being of academics and obstructs making effective scientific activities. In addition, mobbing reduces job satisfaction and causes unemployment (Vartia and Hyyti, 2002).

In this scope, this study analyzed the relation between mobbing and job satisfaction. The research was carried out with research assistants working at Cumhuriyet University, Sivas. The "Psychological Harassment Scale at Work" developed by Tınaz, Gök and Karatuna (2010) was used to measure participants’ mobbing perception. The scale consists of 30 items and contains 4 sub-scales: work-related mobbing

behaviors, attacks on someone's honors, social exclusion behaviors and oral, written, and visual attacks. Moreover, "Teaching Staff Job Satisfaction Scale" developed by Kelecioğlu, Bilge and Akman (2006) was used in order to determine job satisfaction level of research assistants. The scale consists of 25 items, with a five-point likert type answers. There are two dimensions, including internal and external factors, on the scale.

Participants were selected by using Stratified Sampling Technique. Totally 147 research assistants from different faculties were included in the study. The obtained data demonstrated that 45.6% of the participants were male and 54.4% were female; and 42.2% of them were married while 57.8% were single. 29.3% of research assistants were in health sciences; 47.6% were in social sciences; and 23.1% were in science and engineering fields.

The study indicated that the level mobbing perception was an average. Studies on this issue have revealed different findings. While some studies demonstrated low mobbing level among academicians (e.g. Şahbudak and Öztürk, 2015) others found that academicians' mobbing level was an above the average (Ayan, 2011).

Another finding of this study was that the job satisfaction level of research assistants was low. The result is consistent with the literature. For example, Buluş (2004) found that the job satisfaction level of academicians in Pamukkale University is generally low. Similarly, in the research conducted to Yetiş, Katkat and Bakıcı (2008) it was revealed that the academicians from Atatürk University had an average job satisfaction level. In particular, the young academicians under the age of 30 had a lower level of job satisfaction than the aged.

The present study demonstrated significant negative and moderate relation between mobbing and job satisfaction. The result of Pearson Product-Moment Correlation Coefficient Analysis showed that the correlation value at 0.01 significance level was found to be $r = -0.487$. That is, when the mobbing perception

level increased job satisfaction of research assistants decreased or vice versa. This finding is consistent with the literature. (See; Akbaş, 2009; Akpolat, Yilmazer and Tutar, 2014, Carroll and Lauzier, 2014, Civilidağ and Sargın, 2013, Karcioğlu and Akbaş, 2010, Rodríguez-Muñoz, Baillien, De Witte, Moreno-Jiménez and Pastor, 2009, Uygun, 2014).

Because of the fact that mobbing has detrimental effects on job satisfaction, performance and productivity, it is necessary to make legal arrangements about mobbing and force serious sanctions on mobbers and administrators who do not object to such behavior in the workplace. Moreover, university administrators should take the following measures against mobbing:

1. Training both managers and employees about mobbing process,
2. Establishing ethic committee at executive level in universities (Civilidag, 2015),
3. Focusing on the situation, the issue or the behavior rather than the person,
4. Keeping the rules clear, fair and simple,
5. *Defending free expression of academics,*
6. *Keeping administration open and loose* (Westhues, 2006b).

KAYNAKÇA

- Akbaş, S. (2009). *İşyerinde Psikolojik Şiddet (Mobbing) ve İş Tatmini İlişkisi-Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Uygulama* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Akbolat, M., Yilmazer, A. ve Tutar, H. (2014). Konaklama İşletmeleri Çalışanlarının Algıladıkları Mobbingin İş Tatmini ve İşte Ayrılma Niyetine Etkisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 1-17.
- Aquino, K. ve Lamertz, K. (2004). A Relational Model of Workplace Victimization: Social Roles and Patterns of Victimization in Dyadic Relationships. *Journal of Applied Psychology*, 89(6), 1023-1034.
- Ayan, S. (2011). Üniversite Araştırma Görevlilerine Yönelik Psikolojik Taciz: Gazi, Kocaeli ve Cumhuriyet Üniversitesi Örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, 27, 1-18.
- Björkqvist, K., Österman, K. ve Hjelt-Back, M. (1994). Aggression among University Employees. *Aggressive Behavior*, 20, 173-84.
- Baş, T. ve Ardıç, K. (2002). A Comparison of Job Satisfaction between Public and Private University Academicians in Turkey. *METU Studies in Development*, 29 (1-2), 27-46.
- Bozdağ, L. (2009). *Akademide Mobbing*. Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi'nde sunulan bildiri (13-16 Ekim), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir. Erişim Tarihi: 12.11.2016. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/12731721/Akademide_Mobbing
- Bowling, N. A. ve Beehr, T. A. (2006). Workplace Harassment from the Victim's Perspective: A Theoretical Model and Meta-Analysis. *Journal of Applied Psychology*, 91(5), 998-1012.
- Buluş, M. (2004). Pamukkale Üniversitesi Öğretim Elemanlarında Akademik Ortam Doyum Düzeyi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16, 1-7.
- Büyükoztürk, Ş. (2002). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı* (3. Baskı). Ankara: Pegem.

- Carroll, T. L. ve Lauzier, M. (2014). Workplace Bullying and Job Satisfaction: The Buffering Effect of Social Support. *Universal Journal of Psychology* 2(2), 81-89. Doi: 10.13189/ ujp.2014.020205
- Cavyarlı, P. E. ve Şahin, S. (2015). Akademisyen Algılarına Göre Üniversitelerde Psikolojik Yıldıрма: Dokuz Eylül Üniversitesi Örneği. *Yükseköğretim Dergisi*, Doi:10.2399/yod.15.003
- Çivilidağ, A. (2011). *Üniversitelerdeki Öğretim Elemanlarının Psikolojik Taciz (Mobbing), İş Doyumu ve Algılanan Sosyal Destek Düzeyleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Çivilidağ, A. (2015). Farklı Örgütsel Yapılarda İşyerinde Psikolojik Tacizin (Mobbing) Yaygınlığı, Önlenmesi ve Cinsiyet Değişkeni Üzerine Nitel Bir Analiz. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 46, 118-146.
- Çivilidağ, A. ve Sargın, N. (2013). Academics' Mobbing and Job Satisfaction Levels. *The Online Journal of Counseling and Education*, 2(2), 55-66.
- Çögenli, M. Z. ve Asunakutlu, T. (2016). Akademide Mobbing: ADIM Üniversiteleri Örneği. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 17-32.
- Çukur, C. (2009). *Türk Hukuku ve Karşılaştırmalı Hukukta İş Yerinde Psikolojik Taciz (mobbing)* (Uzmanlık tezi). TBMM, Ankara
- Dağdeviren, N., Musaoğlu, Z., Ömürlü, İ. K. ve Öztora, S. (2011). Akademisyenlerde İş Doyumunu Etkileyen Faktörler. *Balkan Medical Journal*, 28, 69-74.
- Davenport, N., Schwartz, R.D., ve Elliott, G.P. (2003). *Mobbing: Emotional Abuse in The American Workplace*. Iowa: Civil Society Publication.
- Dikmetaş, E. Top, T. ve Ergin, G. (2011). Asistan Hekimlerin Tükenmişlik ve Mobbing Düzeylerinin İncelenmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22,1-15.
- Einarsen, S. ve Skogstad, A. (1996). Bullying at Work: Epidemiological Findings in Public and Private Organizations. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5, 185-202.

- Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D. ve Cooper C.L. (2003). The Concept of Bullying at Work. Stale Einarsen, Helge Hoel, Dieter Zapf, Cary. L. Cooper (Eds.), *Bullying and Emotional Abuse in the Workplace: International Perspectives in Research and Practice* içinde (ss. 1-30). London: Taylor ve Francis.
- Ellis, S. ve Dick, P. (2003). *Introduction to Organizational Behaviour*. London: McGraw-Hill.
- Ertürk, E. ve Keçecioğlu, T. (2012). Çalışanların İş Doyumları ile Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkiler: Öğretmenler Üzerine Örnek Bir Uygulama. *Ege Akademik Bakış*, 12(1), 39-52.
- Ghafoor, M. M. (2012). Role of Demographic Characteristics on Job Satisfaction. *Far East Journal of Psychology and Business*, 6(1), 30-45.
- Herzberg, F., Mausner, B. ve Snyderman, B. B. (1959). *The Motivation to Work*. Wiley International Edition. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Hodson, R., Roscigno, V. J. ve Lopez, S.H. (2006). Chaos and the Abuse of Power: Workplace Bullying in Organizational and Interactional Context. *Work and Occupations*, 33(4), 382-416.
- Hoel, H. ve Salin, D. (2003). Organizational Antecedents of Workplace Bullying. Stale Einarsen, Helge Hoel, Dieter Zapf, Cary. L. Cooper (Eds.), *Bullying and Emotional Abuse in the Workplace: International Perspectives in Research and Practice* içinde (ss. 203-218). London: Taylor ve Francis.
- Huber, B. (1994). *Mobbing, Psychoterror am Arbeitsplatz*. Falken: Niedernhausen.
- Karatuna, I. ve Gök, S. (2012). Yükseköğretimde Psikolojik Taciz Konulu Araştırmalar Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası İşyerinde Psikolojik Taciz Kongresi Bildiri* içinde (ss. 41-60). İzmir: Bilinder.
- Karcioğlu, F. ve Akbaş, S. (2010). İş Yerinde Psikolojik Şiddet ve İş Tatmini. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(3), 139-161.
- Keashly, L. ve Neuman, J. H. (2010). Faculty Experiences with Bullying in Higher Education, Causes, Consequences, and Management. *Administrative Theory and Praxis*, 32 (1), 48-70.

- Kelecioğlu, H., Bilge, F. ve Akman, Y. (2006). Öğretim Elemanları İş Doyumu Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Türk Psikoloji Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(26), 115-128.
- Kurçer, M. A. (2005). Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Hekimlerinin İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeyleri. *Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 2, 10-5.
- Lester, J. (2009). Not Your Child's Playground: Workplace Bullying among Community College Faculty. *Community College Journal of Research and Practice*, 33,446–464.
- Leymann, H. (1990). Mobbing and Psychological Terror at Workplaces. *Violence and Victims*, 5, 119–126.
- Leymann, H. (1996). The Content and Development of Mobbing at Work. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2),165-184.
- Locke, E. A. (1976). The Nature and Causes of Job Satisfaction. Marvin D. Dunette (Eds.), *Handbook of Industrial and Organisational Psychology* içinde (ss. 1297-1349), Chicago: Rand-McNally.
- Namie, G. (2014). 2014 WBI U.S. Workplace Bullying Survey. Erişim tarihi: 13 Kasım 2016. Erişim adresi: [http://www.workplacebullying.org/wbi-2014-us-survey/](http://www.workplacebullying.org/wbiresearch/wbi-2014-us-survey/)
- Namie, G., ve Namie, R. (2004). Workplace Bullying: How to Address America's Silent Epidemic. *Employee Rights and Employment Policy Journal*, 8 (2), 315-333.
- Nielsen, M. B. ve Einarsen, S. (2012). Outcomes of Exposure to Workplace Bullying: A Meta-Analytic Review. *Work and Stress*, 26(4), 309-332
- O'Moore, M. (2000). *Summary Report on the National Survey on Workplace Bullying*. Dublin: Trinity College.
- Öztürk, H., Sökmen, S., Yılmaz, F. ve Çilingir, D. (2008). Measuring Mobbing Experiences of Academic Nurses: Development of a Mobbing Scale. *Journal of the American Academy of Nurse Practitioners*, 20, 435-442.
- Öztürk, M. ve Şahbudak, E. (2015). Akademisyenlikte İş Doyumu. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(40), 494-501.

- Reichert, R. (2003). Workplace Mobbing: A New Frontier for the Social Work Profession. *The International Journal of Continuing Social Work Education*, 5(3), 4-12.
- Rodríguez-Muñoz, A., Baillien, E., De Witte, H., Moreno-Jiménez, B., ve Pastor, J. C. (2009). Cross-Lagged Relationships between Workplace Bullying, Job Satisfaction and Engagement: Two Longitudinal Studies. *Work & Stress*, 23(3), 225-243.
- Salin, D. (2001). Prevalence and Forms of Bullying among Business Professionals: A Comparison of Two Different Strategies for Measuring Bullying. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 10(4), 425-441.
- Sert, Ö. ve Akkoyunlu Wigley, A. (2015). Üniversitelerde Bezdiriği Dillendirmek. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 13(51), 8-32.
- Şahbudak, E. ve Öztürk, M. (2015). İş Yerinde Psikolojik Taciz: Cumhuriyet Üniversitesinde Çalışan Akademisyenler Üzerine Bir Çalışma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(15), 146-160.
- Temizel, Y. (2013). Mobbing ve Türk Hukuk Sistemindeki Yeri. *Adalet Dergisi*, 45, 188-223.
- Tınaz, P. (2006). İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing). *Çalışma ve Toplum*, 4, 13-28.
- Tınaz, P., Gök, S. ve Karatuna, I. (2010). Türkiye’de İşyerinde Psikolojik Taciz Oranının ve Türlerinin Belirlenmesi: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Öneri*, 9(34), 1-11.
- Tınaz, P., Gök, S. ve Karatuna, I. (2013). Sosyal Güvenlik Kurumu Çalışanlarının İşyerinde Psikolojik Taciz Algıları: Yaygınlık, Türler, Nedenler ve Bireysel Mücadele Yöntemleri, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 4(1), 39-53.
- Torun, E. (2011). *Üniversite (Yükseköğretim) ve Mobbing*. Adli Bilimciler Derneği, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mobbinge Mücadele Sempozyumu Sözlü Bildiri, Ankara.
- Tutar, H. (2004). İşyerinde Psikolojik Şiddet Sarmalı: Nedenleri ve Sonuçları. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 101-128.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu. (2011). *İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing) ve Çözüm Önerileri Komisyon Raporu*. Ankara: TBMM Basımevi.

- Uygun, M. (2014). *The Relationship Between Mobbing and Job Satisfaction in Workplace*. International Interdisciplinary Business-Economics Advancement Conference (16-19 Temmuz), İstanbul.
- Vartia, M. (1996). The Sources of Bullying: Psychological Work Environment and Organizational Climate. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 203–214.
- Yetiş, Ü., Katkat, D. ve Bakıcı, Y. (2008). Atatürk Üniversitesi Öğretim Elemanlarının İş Doyum Düzeylerini Etkileyen Faktörler. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 10(4), 42-49.
- Yıldırım, D. ve Yıldırım, A. (2010). Sağlık Alanında Çalışan Akademisyenlerin Karşılaştığı Psikolojik Şiddet Davranışları ve Bu Davranışların Etkisi. *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, 30(2), 559-70.
- Westhues, K. (2006a). The Unkindly Art of Mobbing. *Academic Matters: The Journal of higher Education OCUFA*. Erişim tarihi: 11 Kasım 2016. Erişim adresi: www.ocufa.on.ca/Academic%20Matters%20Fa112006/Unkindly_art_of_mobbing.pdf
- Westhues, K. (2006b). *The Remedy and Prevention of Mobbing in Higher Education: Two Case Studies*. Lewiston, NY: The Edwin Mellen Press.
- Zapf, D. ve Einarsen, S. (2003). Individual Antecedents of Bullying: Victims and Perpetrators. S. Einarsen, H. Hoel, D. Zapf. ve C. L. Cooper (Eds.), *Bullying and Emotional Abuse in the Workplace: International Perspectives in Research and Practice* içinde (ss.165-184). London: Taylor& Francis